

LIBRARY OF THE
UNIVERSITY OF ILLINOIS
AT URBANA-CHAMPAIGN

ELIAS CZAYKOWSKY
COLLECTION OF
UKRAINIAN CULTURE

891 .79

C34

Ok

АНДРІЙ ЧАЙКОВСЬКИЙ.

ПРИВАТНА БІБЛІОТЕКА
ОСИПА І АНАСТАЗИЇ КОЧАН
ЗДА

Бібліотека Дому
Йосифа Кочана
Chicago, Ill.

Ч. _____

Козацька Ліжста

Оповіданє
з козацької старовини.

Вінніпер, 1916.

НАКЛАДОМ РУСЬКОЇ КНИГАРНІ, 850 МЕЙН СТ.

896.79

C 34

OK

I.

Хоч би ви і знали Красноставці на правобережній У-країні, то вони тепер не те, що у давнину. Тепер усе на світі перемінило ся, переіначилось, а з колишніх Красноставців то тільки і слави, що став великий, розлогий острів. А і того ставу не тільки тепер, що колись-то, та й не такий глибокий. Здебільшого комшеш поріс, а то і впох вчасті.

В давнину тут було инакше. Став був ширший і більший, а ціла околиця поросла старим дубовим лісом з великими та глибокими балками, в які могло кілька сотень людей враз з кіньми скрити ся. — За ставом стояв тут в давнину пишній, кам'яний замок пана Овруцького. Замок околений високим муром та глибоким ровом з того боку, де не було ставу, з відкля запливала вода у той рів. У тім красноставецькім лісі зачинаєть ся наше оповіданя. О тім Красноставчани, хоч і саме село не на тім місці стоїть, добре тямлять. Столітні діди показують своїм малим правнукам те місце, де стояв панський замок. Оповідують, що є там ще глибокі, темні муровані льохи, а в них і скарби заховані, та ніхто би не поважив ся за ними порпати, бо пильнує їх якась нечиста сила. Красноставчани оминають з острахом те місце, поросле буряном і терниною, а кому вже конче прийшло ся туди переходити, то хрестить ся хоч би і в день. Є і такі люди в Красноставцях, що чули у сій замковій руїні серед бурливої ночі пекольні стони, крики та зойки, начеб кого мучили. Поворять, що то душі замучених людей так голосять, та хіба що не за собою, а за тим паном, що тут у давнину жив, та людей катував.

Та пек біді та осина! Дух святий при нас хрещених! а ми вертаймо в ту давну давнину яких три сотки літ від нас,

в ті страшні часи народної розпуки і лютого гніву українського народу на панів-гнобителів, в часи нашої кривавої гайдамаччини.

Було се одної літної ночі. Місяць вже запав, блищали тільки на блакитньому небі ясні зорі, начеб хто дукатів розсипав. На дворі було тихо, навіть вітрець не подув. Навіть нічпа птиця заснула.

Малою доріжкою красноставчанського ліса їхало двох козаків і тихо між собою розмовляли.

— То ти, Карпе, справді не знає якою смертю твій покійний батько загинув?

— Не знаю. Як мені се знати? Тоді я ще дїтваком був, тай то ще не дїждав кінця його кончини, бо мусїв втікати перед панським гнівом. Я тільки лише тямлю, що тої страшної днини вернув покійний батько з замку якийсь не свій. Був знеможений, подряпаний на лиці, блідий, зі скаліченою рукою, з якої кров йшла. Мама читає: що тобі, Петре, сьогодні приключило ся?« — Нічого, кажэ, пригоду з конем мав. Чортівський кінь, трохи мене не роздавив. Не мїг мене з сїдла скинути, так впав враз зі мною на землю, притолочив мене, та кричав, чортова твар, мов свиня. Я ледви видобувсь з під нього, костий собі намняв та руку скалічив«...

— Дати тобі їсти? питає мама...

— Чогось не хочеть ся.

І сїв батько кінець стола, спер голову на руки і чогось важко задумав ся. А я сиджу біля печи на землі, та дивлю ся на батька. Мені жаль стало, що батько не взяв мене на колїна, не поіграв ся зі мною, а то і не глянув сим разом на мене. Та не було мені часу заплакати, бо в тій хвилі счинив ся під нашою хатою якийсь гамір.

Мама глянула крізь віконце, та йно руками сплеснула, мов нежива стала.

— Ох, лишенько, панські гайдуки ідуть.

А у нас, коли було хто крикнув: панські гайдуки йдуть в хату, то те саме, як би казав: Татари йдуть.

Батько прокинув ся з задуми і підвів голову.

Війшли гайдуки в хату, вхопили мов чорняки мого батька тай вивели. Батько мов неживий, не боронив ся. Мама стала голосити та не давати. Її потягнув гайдук нагайкою по плечах, аж кров крізь сорочку виступила, а другий штовхнув кулаком в груди. Вона впала на землю, а батька повели в замок. Я страх налякав ся і цілий задубів.

За батьком побігла і мама, а я став плакати. За якийсь часок вбігає в хату Прокіп Верета, побратим мого батька, а мій хрестний отець. хопив мене на руки.

— Втікаймо, каже, Карпе, бо біда буде. Він поніс мене затилками, огородами, аж заніс мене до ліса, де ми тепер є. Тепер вів мене за руку, бо аж задихав ся несучи мене. Ми війшли в таку гущавину, в якій я ще до тепер ніколи не був. Не тямлю як довго ми йшли поки не зайшли в хату старого лісника Прокона Самійленка. Я його добре знав, бо він приходив в нашу хату і приносив мені кришку меду. Тепер вони щось пошептали між собою, і мій хрестний батько вернув ся в село, а мене оставив тут. Я плакав та рвав ся до мами. Старий заспокоював мене, як міг, дав меду, хліба, а коли се не помагало, то став мене лякати гайдуками. Се помогло. Я затикав рота руками, щоб плачу не чути, поки не заснув. Не знаю, як довго я спав. Мене розбудили серед ночі. В хаті побачив я двох козаків. Один сивовусий вже, а другий молодий. Коли вони в хату прийшли і звідкіля взялись, я не знаю. Той старий став зараз до мене підморгувати, забавляти, всміхати ся, та пестити.

— Збирайсь, козаче, в дорогу, каже, поїдемо...

— До тата?

— Егеж, до тата, до мами, — ну — швидко.

Тоді я цілком зі сну прочунав ся, бо заснаний був.

Мене загорнули в кожух і посадили на коня. Сивовусий козак Охрим Чепурний держав мене напереді на сідлі.

— Здоров будь, Проконе! гукав Охрим.

— Благослови Боже в щасливу дорогу, — гукав Прокіп.

І ми поїхали лісом. Така їзда вколесала мене і я заснув.

Прекинув ся над раном коли я станув серед ватаги козаків. Вже було рано.

А ти що, Охрime, хлопця придибав? Чиє воно? — питає етаман.

— Козацька дитина, каже Охрим.. таке мале, а вже від мученицької смерти втікати мусить.

Я того всього не розумів. Від якої смерти я втікав?

Хибаж дід Прокіп мене бити хотів. Він був для мене все такий ласкавий, меду мені приносив..

Щось старий Охрим не так говорить, думав я.

Побули ми там одну днину, відпочали. Я привик до козаків. вони до мене. Іграють ся зі мною, голублять, на коня саджають, дають пістоль у руки, шаблю, та сміють ся, що піднести не можу.

А мені від часу до часу нагадаєть ся мама, тай плачу.

— Не плач, козаче, кажуть до мене, не ладно козакови плакати. Ми тебе заведемо до мами, що пригорне, приголубить мов рідня, та ще й до сну заколише, пісеньку заспіває... не журись.

Ми рушили в дорогу. Їхали цілими днями, ночами, вже не тямлю як довго. Та мені в дорозі дуже подобалось. В степу було так гарно, соняжно, тепло. А вони, мої рідні, берегли мене мов ока в голові. Та що тобі про се говорити... хіба ти не знаєш, як наці брат дітий любить?

Завезли мене спершу до якогось зимовика, де жив старий Охрим Чепурний. Коли старий йшов в похід, то віддавав мене на Січ, між ровесників. Впрочім ніколи зі мною не розлучав ся. А було верне звідкіля, то навезе мені цілу копицю вселячнини: іграшок, коників, буханців, колачів, медівників, що хоч греблю гати. А все мені говорить: »Слухай, Карне, тям, що ти козацька дитина, що твого батька пан вбив. Тям, що ти з Крансноставців, Петра Кожуха син, що з тебе має вирости козак на славу. Служи вірно товариству січовому, матері Січи. Тям, що тобі треба за батька-мученика пімстити ся. Виростеш, козаком будеш, то поїдь до Красноставців, а там розпитай за Прокопом Веретою. Він тобі хрестним батьком приходить ся. Мені передав тебе мій старий товариш,

теж Прокіп, та вже не Верета, а Самійленко, — либонь вже не живе, — »возьми, каже, сироту Кожушенка, та втікай, бо у мене не копче безпечно йому пробувати«. І взяв з мене слово, я його додержую і виховую тебе в страсі божім, по козацькому закону.»

Так говорив мені старий Охрим Чепурний пераз, поки живий був — царство йому небесне, та земля йому пером.

Опісля вже знаєш, що зі мною було. Я виріс і козаком став, хоч не першим, але й не послідним. І тепер пора сповнити обіт, повинність синівську, та за батька німстити ся.

— А знаєш ти дорогу в Красноставці бодай?

— Ми вже либонь біля Красноставців. Се неперемінно красноставецький ліс. Потрапимо до села, то про все розпитаємо. Тобі, побратиме, спасибіг, що не лишив в пригоді, та пішов зі мною...

В тій хвилі виїхали на край ліса. Здалека чути було лай собак. Тут либонь і село буде. За тим голосом поїхали прямо. Світла ніде не було видно.

Невдовзі забовваніли в темряві верби і козакі віхали в сільську вулицю.

Собаки загавкали ще дужше.

— Господь знає, як за тим Веретою розпитати? говорив Карпови Максим, побратим його, розглядаючись в темряві. Воноб так найкрасше було, як би м ісюди віхали немомітно, щоб жива душа про нас не дізнала ся.

Вони станули серед вулиці не знаючи куди їхати.

Попід пліт хтось надійшов. Коні форкнули і поступили на бік. Карпо нахилив ся з коня:

— Ти чоловік, чи хто?

— А хибаж скотина? відзиваєть ся той незнакомий, не бачиш?

— Колиб бачив, то би й не питав — скажи, будь ласка, де тут живе старий Прокіп Верета?

— А чого тобі до його треба?

— Вибачай, добрий чоловіче, та я йому самому скажу, а ти лиш проведи...

— Не далеко і проводити, ми біля його воріт стоїмо.

Тим словом він відчинив ворота і впустив тудя козаків.

Зачинив опять ворота, а відтак провів козаків поза хату, де стояла стайня.

Ось тут проведіть ваших коний, а самих у хату просимо. — Козаки позлізали з коний, підпустили попруги від сідла і повели на омацьки в стайню та поприннали до жолоба.

— Ви коний розсідлайте, — до рана вам тут може бути безпечно — я зараз коням сіна підкину.

Як з тим упорались, ювів козаків у хату і застукав легко в віконце. В хаті заворушились, заговорили якісь голоси. Відтак скрипнув засув, відчинились двері і козаки зайшли туди.

— А се хто? питає якийсь старечий голос, бо зараз закахикав.

— То я тату, гостий Бог прислав, діло до тебе є.

Заблиснули іскри від кресила, роздував ся вогонь і заблимав каганець. За туй час Веретенко прислонював світою віконце.

До козаків приступив, старий, синий чоловік з каганцем, і став їм пильно придивляти ся.

— Невжеж Запорожці! — давно не видав.

— Здоровий був, батьку, чолом тобі бемо...

— Здорові будьте, панове товариство, — просимо гостей сідати... а ну, Ганю, вставай, та гостий приймай, гукав старий за піч, де спала невістка...

— А хибаж я сплю? відзиваєть ся із печи Ганя — хибаж не я дверий відчинила?

— Ну, гаразд, гостий нагодувати слід...

— Не пізнавш мене, батьку? питає мягким голосом Карпо.

Старий став ще пильнійше приглядати Карпови.

— Мої старечі очі вже не довиджують. — Мабуть вже давно тебе не бачив, коли і по голосі не пізнаю... Хто ти будеш?

Твій похрестник Карпо...

Кожухів син? крикнув старий... моя дитино люба — най тебе обійму — Боже, такий дїтвак був, на руках малого носив, а тепер козак мов дуб!... Добре, що ти приїхав. а то і не застав би. Мені вмирати пора... Ти звідкіля?

— З Запорожа, прямо з Січи... Приїхав тебе відвідати, батьковій могилі поклонити ся, та з паном розплатити ся, коли ще живий, вражий син.

— Тихи є! враг його не взяв, здоровий та тьвстий, мов кабан... Та коли вас лише двох, то про розплату і не думай, а гляди, щоб перед зорею і духу з вас не було. Втікай звідсіля, коби далі. Тут Запорожців на паль застромлюють, коли витровлять та піймають...

Втечемо, як буде треба...

— Та про те опісля — ви голодні, тай відпочати треба.

— Ну, Ганю, чому ти, начеб нічого?

Ганя прикрила сіл, поставила фляшку з горілкою, миску з варениками, хліб, кашу...

— Не великі у нас статки, говорив Верета лїзучи на свою лежанку — та чим хата богата... На лїше не спроможемо ся, хиба на пісну страву.

Усю працю пан забирає.

II.

Козаки посїдали за сіл і упїтали вареники, хоч пісні.

— Чи вас не завважав хто, як сюди вїздили? спитав старий.

— Хиба сей чоловік, каже Карпо, вказуючи на Веретенка.

— Се мій син, Максим. — Ти тямш, Максиме, Петра Кожуха, що під панськими киями душу віддав?

— Чому не тямлю?

— Здоров, Максиме, каже Карпо, простягаючи йому руку, — мого побратима, а ось сего теж Карпом кличуть... Та чого ви з біса вуса попідтинали? Аж смішно, питає Карпо, підкручуючи бадьорно свого чорного вусика...

— Не смій ся Карпе, так пан велїв. Усі Красноставчани вуси стрижуть, а як ні, то гайдук вимикає.

Пан каже, що довгих вусів не можна носити, бо не зможе опісля відрізнити свого підданця від гайдамаки...

— Кумедний ваш пан... далі прикаже вам вуха та носи обрубувати..

— До того не дуже далеко... Та як би воно ні було, а вам перед зорею втікати треба...

— А хибаж що?

Хибаж я тобі не казав, що як двораки вас звітрять, то не вийти вам звідсіля живими. Наш пан на Запорожців як пес лютий. Він боїть ся бунту, боїть ся втікачів на Запороже. А народ такий прибитий, що на ніщо не спроможеть ся сам від себе. Досить буде, коли ваш кінь форкне або зарже, то влетять сюди непрохані гості, вас на паль, а мене під кий...

— А у вас коний нема?

— А нема, ми волами робимо тай їздимо. На кони міг би хто втечи між козаків, тому пан і коний заборонив мужикам держати...

— Тьфу! на його голову. Та нам, батьку, ніяк завтра від'їздити. Не по те ми сюди приїхали. Тут денебудь сховаємо ся в лісі, а відтак коли доконаємо свого, то й поїдемо. Небезпеки ми не боїмось, на те ми й Запорожці. У нас ціле жите, то одна небезпека. Ми привикли до неї, як до сонця, і на небезпеку не зважаємо... Та коли ми вже при божій помочи, потрапили до твоєї хати, так розкажи мені, будь ласка, усе до числа, що з моїм батьком, з мамою було?

— Довго би воно розказувати, та коли раді слухати, то лягайте відпочати, а я розказувати буду, поки заснете...

— Слухаючи такого не заснеш, каже Карпо.

Постелили козакам соломи серед хати. Вони полягали та закурили люльок, а старий верета говорив так:

— Отець теперішнього пана — пан Овруцький заснував слободу Красноставці, закликав сюди людей, обіцявши великі полекції на трийцять літ.

Народови нашому було тоді на світі тісно, хоч тої землі святої тільки, що конем не обідеш, птахом не облетиш. З одного боку Татарва шарпає, з другого Ляшня тисне. Не стало старого Хмеля, ляшня розпаношилась та Москва витягає свої тігті. Люди не знали куди дітись. На Україні не було ладу, бо і старшина козацька гризла ся між собою. Кожному хотіло ся відпочати хоч трохи, та зажити спокійним житєм. Польські пани брали землі, кільки хотіли, та закладали сло-

боди. Так зробив і старий пан Овруцький. Народу збіглося до нього з усіх усюдів. Зорали степ, викорчували трохи ліса, а панови замок поставили над великим ставом, де і пан міг мешкати, і народови було де в пригоді захистити ся. Околиця плодюча, звіра в лісі досить, риби в ставі й не перелічиш.

Гарний наш став, від того й наше село Краснаставцями прозвали.

Під старим паном жило ся нам як в Бога за пазухою. Народ його любив, а тому й не вважав на запоручені нам вигоди, лише помагав, коли треба було, з власної охоти. — Пан знав кожного з нас, до хат заходив і помагав нам як брат. У тій закутині стало нам добре і безпечно, і ми стали багатіти. — Вивозимо звідси цілими фірами мід, віск, звірячі шкіри, вивозимо скот, вівці, та ховаємо червінці.

Аж не стало нашого доброго пана. По його смерті засів замак його син Станіслав Овруцький. Тому було тоді 18 років, як приїхав по смерті батька з Варшави. Перед тим ніхто його тут не бачив. Наш пан старий вдівцем жив. Про сина чували ми лише від двораків, що в Варшаві вчить ся.

Приїхав він сюди з цілою чередою гільтаїв, таких як сам. Старих слуг понаганяв всіх і завів невпий порядок, та став по своєму господарити. Нам, слобожанам, наче-б світ плахтою закрив.

Усіх взяв молодий пан за чуба. Понакладав від разу на нас всілякі драчки, податки, про які ми перше й не чували. Таке хіба сам чорт видумати зможе. Відтак став слати народ на панщину.

Післали ми до нього депутатів з громади. Так а так, кажуть, нам ще час не вийшов, який запоручив нам грамотою його покійний батько, — царство йому небесне.

Пан казав наших післанців вибити. Чи чував хто таке, щоб післанців, людей вибраних з громади, зневажати! Се довело нас до краю. Ми збунтувались та панських отаманів, що на роботу кликали, здорово вибили та прогнали. Тоді пан зивів на нас своїх драбів з рушницями, ще й кварцяне військо на поміч прикликав. Чимало наших полягло тоді у бою, та їм легше було ніж тим, що остались. Нас покарали по вірськи. Трох передових людей вбили на палю, другим по-

зрубували голови, — ну, а не було такого, хліб не набрав кнїв аж до крови. Ми хотіли втікати в світ за очі, бо як тут з паном міряти ся? У нього шаблі та рушницї, а у нас хіба коли, сокири, та мотики. Та як нам було втікати? Хто самітний був то і втік.

А сімейний чоловік не втече! У нас жінки, діти, як з тим крамом утечеш? До того ще сторона не певна. Вийдеш край ліса то і в татарську петлю попадеш.

І ми остались на місци, корились, гнулись, тай бідніли. Пан здирав з нас, що дало ся, заставляв до роботи, що йому на думку прийшло. Що ми намучились, заки мурований замок поклали, та довкруги муром обвели?! Рили ми землю за пригожим каменем, піском, добували, обтісували. Скінчили ми се, забаглось панови греблю довкруги ставу гатити. Серед ставу треба було покласти острівчик, та так, щоб зараз і з лісом. Треба було землю з далека возити, цілі дерева з землею сюди таскати. Що тут народ намучив ся, а скільки нашого в болоті потонуло.. На тім острівчику поклав пан нашими руками палатку, де пани бенкетують, дуріють...

А податки повигадував всілякі: є в тебе воли, так плати волове. Є пасїка, плати очкове. Від борошна беруть суховельщину, беруть плату від голови — поголовщину. Та ти й не знаєш кільки з тебе візьмуть. Візьмуть і все, коли так панови захочеть ся, а ти затни зуби в стїну, жий з чого хочеш, або здихай.

Та все те ще би нічого, та не маєш ніколи супокою, не знаєш що тебе жде завстра, або й за годину. Пан любив над народом збиткуватись. Особливо ласий був на гладкі омлоди ці та гарні дівчата, як кіт на сало. Було, як котру покмітить, або посїпаки йому донесуть, так не жити-ж її. Люди ховали своїх жінок та дівчат по льохах — нічого не помогло. І там їх гайдуки найдуть, витягнуть в ночі, на замок занесуть. Побавить ся нею пан з своїми товаришами, а відгак иде дворакам віддасть на поталу, на сором. А котра непокірна трафить ся, то нагайками на смерть засічуть.

Богато нашого жіноцтва, щоб уйти сорому, накладали на себе руки, топили ся, вішались... Господи святїй! Кілько ми натерпіли ся. Хто був сам, втікав до козаків — за те би-

ли його батька княми, що не пильнував. Кілька разів приходили местники скарати його, хотіли замок здобути... Та ба! твердий був замок, нашими руками збудований. Ніколи не повелось. Пан осторожний був, військо наємне удержував, гарматами башти обставив.

І на тих бенкетуючих дармоїдів, на те розбишацьке військо йшла наша праця, наш труд кєрвавий...

Не можу усього тобі розказати, бо серце крївавить ся, коли все те згадати. Якї муки вигадував пан на покїрних, то хіба сам чорт у пеклі таке бигадає на грїшників.

А ми терпіли, мучились, тратили у собі образ Божий, ми стали скотенїти, і топили своє горе в горїлці. А горїлку ми мусїли купувати у пана.

— А тепер вам лекше? — питає Максим..

— Пожди, усе розкажу, не забїгай у пекле поперед батька...

Бїда була, тай годї. Та я тобі, Карце, про твого батька розказати хочу.

Твій батько на Запорожу був, а вже до коний перший мистець. Не було такого коня, якого би він злякав ся та не уговкав його, що оїсіля хоч дитину на него заджай.

Покїйник казав менї, що давно би втік на Запороже, та жаль йому жінки та дитини, се-б то тебе. Він нас любив до безтями. А як же на Запороже з жінкою та дитиною утікати? А кинути вас на поталу не хотїв. Не раз говорив до мене: »Проклята будь година, в котру я одружив ся!«

Згодом він вигидав таке, і менї з тим звїрив ся в тайні. »Вїзьму, каже, вкраду в пана пару коний, сяду з жінкою, та дитиною і махну в світ«. Тим він тїшив ся мов мала дитина, і був би того певно доказав, як би не стала йому попереk одна пригода, яка невдовзі приключила ся.

Одного разу роздобув пан якогось заморського коня, самого чорта. Казали, що великі гроші за нього дав. Та то був дїявол не кїль. Бе, кусає, квичить, мов безрога, приступити до себе не дасть. Двох конюхів на смерть вбив, одному відкусив нїс. А коня того потреба було що дня вичистити, вимити та вичесати, бо пан що дня навідував ся, та кжде недбальство нагоружував киями...

Твій батько мусів того коня уїздити.

Пан каже:

— Коли його за тиждень не віздиш так, щоб я міг на нього сісти, то звелю тобі сто нагаїв всипати.

Заки коня осіддали, треба його було вязати мотузами, Вивели відтак осідланого зі стайні на уїзджальню і передали батькови. Сердега перехрестив ся тричі і мов той птах вискочив на коня.

Кінь мов ошалів. Він дер під собою землю, ставав дуба, скакав в боки, квичав, та нічого не вдіяв.

Батько неначеб приріс до нього. Тоді кинув ся клятий на землю і придавив твого батька, трохи кісток не поломив. Батько якось визволив ся, випарив нагайкою, та опять на нього вскочив і таки переїхав ся по уїзджальні кілька разів. Кінь трохи освоїв ся, але подрапав ся падаючи, а на його мягенькій шкірі знати було басамани від нагайки.

Батько змучений, подрапаний пішов на часок до дому.

По сніданю прийшов пан Овруцький в конюшню, поглянути на коня. Як побачив подрапаного коня, то аж скинів від злости, бо став сміяти ся. У нього така вдача, було, що чим більше лютував ся, тим більше сміяв ся. Катовані люди стогнуть, плачуть, кричать з болю, а він регочеть ся. А той його регіт страшний був, чортячий. Від нього кров в жилах застигала. А при тім його очи вогнем сиплють, а рот викричить мов у сатани. Зареготав ся тоді пан і приказав гайдукам привести батька. Я при тім був, бо того дня приказали мені чистити конюшню. Хотів побігти передом, остерегти батька, та ба! Пан заєдно на мене дивить ся, начеб хотів мені сказати: ану, зваж ся, то зараз повісити звелю. Я аж завмер зі страху, ногою порушити не можу.

Привели батька.

— Ти що мойому коневі зробив? питає, та за кожним словом: хі-хі-хі, ха-ха-ха!

Батько говорить сміло, виправдуєть ся, що инакше коня не уговкає.

— Я тобі казав, бережи мого любимця, як зіниці в голові... Я начислив девять пасмуг на його шкірі від нагайки. За кожду дістанеш десять київ... вязати його! і знову рего-

четь ся. — Хочу бути справедливим: ні одного більше, ні одного менше, а рівно дев'ятьдесять...

Твій батько дужий був, і став боронити ся, гайдуки розмітував мов снопами. Двох вбив таки кулаком. Зацідив так здорово по висках, що гайдук йно позінув.

На нього кинула ся ціла череда, поки не звалили з ніг, а відтак звязали мотузами.

Пан взяв ся за боки та регочеть ся, а двораки за ним.

Стали батька бити. Бють поволи, раз за разом від карку до пят, та числять поволи, мов через зуби цідять. А він, мученик, ні пари з уст.

Затиснув зуби і мовчить, наче неживий, навіть не здригне.

Тоді прибігла твоя мама. Вона стала голосити, припала панови до ніг, та просить, благає. Щоб з каменя серце, тоб зворушило ся від того плачу. А пан лише регочеть ся по своїому, тай каже до двораків:

— А ви, гільтаї, чому крили переді мною, що у мойому селі така гарна молодиця? Зараз її взяти до покоїв, та гарненько передягнути, вбрати, мов кралю...

Тоді мама встала миттю з землі.

— Не діждеш, собачий сину, мого сорому — крикнула не своїм голосом небога, — та заки отямилась, вона з цілої сили зацідила пана кулаком межи очи, а далі хватила кігтями за лице, а другою рукою за горло.

На силу служба відорвала. Пан стояв з закервавленою шикою, наляканий. Спершу не міг слова промовити, а далі як зарегочеть ся:

— Ха, ха, ха! Обох убити киями на смерть, а коли у тих харцизів щенята є, то і тих потопити в ставу. Не можу в мойій маєтности терпіти ні вовків, ні вовчинят...

Приказ панський був зараз виконаний. Поклали небогу на землю і бють киями вже без розбору — куди попало. Я вже не ждав далі. Зробила ся метушня, а я поза гайдуків тай за браму. Уже не поможу, гадаю собі, а тебе вратую...

Як я тебе спрятав і вернув до дому, то вже й вечер настав. Я пішов вже смерком на замок. Служба мов біля мерця. Ходять один поза другого, мов сновиди, та йно перешіпту-

ють ся. Кажуть, що пан лежить хорий, — рацу вилизує. Та мені се байдуже, я за своїми шукаю. Твоїх батьків до рова викинули. Йду там, надибав першу маму. Вона нежива. Батько доходив, бо ще дихав. — Пан наказав під карою смерти хоронити їх. Їх хрещене тіло мали поїсти пси. Я пришовз до лица батька.

Хто се? — питає.

— Се я, Прокіп, шепчу йому в ухо.

— Чи Каршика справді втопили?

— Ні, кажу, я його вивіз в безпечне місце.

— Спасибіг тобі, брате, простогнав. — Дай води, страх хочеть ся пити.

Пішов я плачучи за водою. Набрал в шанку, та заки вернув ся, страдалець був вже перед Богом.

Узяв я його на плечі й поніс у ліс. Відтак вернув я і маму відніс теж. Опісля приніс я заступ та почав копати могилу, щоб християнського тіла звірі не рвали.

Ніч була темна. Ніхто мені не перебивав. Я викопав глибоку яму на потемки, поклав трупів побіч себе, перехрестив, молитву відмовив і заснав землею. Все сіріло на світі, як я скінчив свою роботу і прикрив могилу травою та сухим листем...

З тяжким, закрівавленим серцем слухав Карпо сього оповіданя. З очий котили ся сльози горохом. Тепер встав з своєї лежанки, пристав до старого, став його цілувати по руках, відтак пригорнув свою буйну голову до його грудий і заплакав в голос. —

— Успокій ся, мій сину, каже старий. Їх мука давно уже скінчила ся, вони тепер щасливі у Бога. Жили тут по бо-жому, любили ся, то там певну нагороду дістали. Через свою мученичу смерть вони свої гріхи спокутували.

— Хибаж можна не плакати, слухаючи такого? Таж се ніхто другий, як мої рідненькі батько, матір.

— Чи ти лише того сюди приїхав із Січи, щоб про се довідати ся?

Не тільки того я приїхав. Я приїхав, щоби їх смерть помстити.

— Ти з лопатою на сонці йдеш. Вас лише двох, а в селі помочи ти не знайдеш...

— Мені помочи чужої не треба. Не так я пімщу ся, як би ти гадав. Моя пімста буде... діявльська, гарна...

— З вогнем ти граєш ся, козаче, гляди краще, щоб тебе в селі не було, поки на день вибереть ся.

...Рано вже в замку знати-муть, що в селі є Запорожці, а тоді вас піймають, позрубують буйні голови, а мене киями убють до смерти, що я вас не видав зараз.

— Не журись, ми зараз звідсіля поїдемо, а тепер розкажи мені далі, що пан робив з того часу, та що він тепер робить...

— Як пан вилизав ся з рани, ще лютійший став, та вже не довіряв людям і нікого не припускав до себе з близька.

Людей мучив як перше, а перед п'ятнайцяти роками він оженив ся.

— А діти у нього є?

— Довго не було, аж згодом. Тепер є у них п'ятилітний синок, Стась. Пані дуже добра людина, за народом обстає. Та пан її мучить, знущає ся, кажуть, що її побиває. Вона бідна. Та вона на те не зважає, а обороняє бідних людей, як може. Коли пана нема дома, вона по селу ходить, вступає до наших хаток, людей спомагає, чим може. Та все плаче, бога, та людей просить, щоб її дитини не проклинали люди. А вони її всі страх люблять, ангелом зовуть. То справді ангел.

— Вона Ляшка?

— Либонь, що так. Вона нераз каже, що збирала ся втікати до своїх, та її бідного народа жаль.

Ми її віримо, бо вона не може говорити неправди.

— Вставай, Максиме, каже Карпо до свого товариша,
— нам пора.

— Кудиж ви, сини мої?

— Опісля знати-меш. Тепер лише благослови на святе діло, батьку, хоч нерідний, та щирий...

— Що ти, Карпе, загадуєш у двійку? питає наляканий Прокіп.

— Опісля почувеш. Коли би нам не повелось, то і об тім знати меш. Тоді помолись Богу за наші грішні думи.

— Та ти хоч папі не чіпай, чуєш? Вона свята.

— Ні, я її пальцем не рушу, коли вона справді у тебе така свята. У тебе друге діло на думці.

Старий перехрестив їх і вони вийшли. Вивели коней і поїхали в ліс. Ще стояла глуха ніч. Максим Веретенко зачинив за ними ворота.

Заїхали в найбільшу гущавину. Як йно стало на світ заносити ся, Карпо подав ся на край ліса, полишаючи товариша з кіньми. Він хотів розглянути околицю, та звідси з поза комишів, що росли з сього боку в ставі, нічого не видно. Карпо виліз на високого дуба і звідси побачив цілу околицю. Зараз при лісі зачинав ся великий став і простягав ся аж до замкового муру. На мурі стояли високі банти з гарматами в вікнах. За муром пищав ся гарний замок вкритий мідяною бляхою та черепом.

При замку була одна висока вежа з годинником. З відси певно було видно цілу околицю. Біля замку з одного боку росли за муром високі дерева. Їх грубі гилі перехилились аж через мур. Став притикав до замкового муру лише з одного боку. Далі окружали замок широкі рови, в яких блищала вода. Вода в ставі була спокійна, рівна мов зеркало.

Карпо придивив ся усьому добре, заки зліз з дерева, і пішов до коний. Та як же він счудував ся, коли не застав тут Максима, а коні стояли з позавязуваними мордами.

— Що се за причина, подумав Карпо занепокоєний. Хиба його вислідили, та піймали? Та Максим не дав би себе взяти так мов барана. У нього пістолі і шабля не аби яка. А чомуж би і коний не забрати? Хиба що засіли на мене. Ну, пождемо, побачимо. Карпо порозв'язував коні, і вони стали зараз обгризати галузки та скубати траву. Карпо приляг на свиті і закурив люльку.

Ждав так до полудня і вже справді неспокійний був за свого побратима. Аж від разу почув шелест меж корчами. Він підвів ся з землі, добув пістоль і натягнув молоток.

— Чейже тобі не прийшла охота стріляти до побратима — заговорив Максим, ще заки показав ся.

Карпо дуже зрадів.

— А ти куди блукав?

— Дороги шукав. Коли прийдець ся втікати, так щоби знав, в котрий бік.

— В лісі не здибав нікого?

— Лише одного медведя, а більш нікого.

— А звідки ти знав, що нам втікати прийдець?

— Хибаж се штука відгадати? Від чогож я козак? Чейже не гадаєш брати замок приступом у двох. Ти щось иншого задумав, тай не питаю тебе. Коли буде треба, то сам скажеш...

Тепер полягали оба на землю, а Карпо почав оповідати про свій замисл...

III.

Пан Овруцький почував себе у своїм замку цілком безпечним. Він знав добре чого від своїх хлопів сподівати ся, і тому держав себе обережно. Замок був околений водою і глибоким ровом. Сюди вели лишень дві брами напротив себе на замкове подвіря. Одна брама була забита; заходили лише одною залізною, що вела під високу башту, на якій стояли гармати. На баштах сторожило наємне німецьке військо. У замку заведений був військовий порядок. Військом командував Німець — офіцир, якого звали ротмістром. Йому платив пан добре і тому він йому вірно служив.

Вже два рази намагали гайдамаки здобувати замок, та ні разу їм не повелось. Хіба своїми трупами замкові рови загатили.

Від посліднього гайдамацького набігу пан Овруцький став ще обережнійший. Він знав, що гайдамаки йому не вибачуть того, та що їх в околиці повно. Тому він, боячись о себе, не виходив з замку нікуди. Він й до сусідів панів бояв ся навідуватись і перебував, коли не в просторих замкових покоях, то замковім огороді. Тут йому не ставало хіба птичого молока. Усе мав, чого душа забажала.

Покої були гарненько і багато прибрані. У городі всілякі цвіти, дерева, були й такі непривичні до нашого сонця, що їх треба було під зиму вкривати соломю. На замку жило багато веселих дворахів, приїздили гості і перебували тут цілими тижнями або й довше. До того держав пан ще італій-

ських музикантів та співаків. По цілих днях та ночах лише гульня, музика, співи театри... І ту всю громаду дармоїдів треба було заплатити, нагодувати та напоїти, і на все те мусів достарчати засобів поневолений український хлоп своєю працею, кривавим потом.

З того, що пан Овруцький заєдно перебував у замку і нікуди не виїздив, він розлїнивів ся дуже і поговестїв. Тільки було в нього руху, що яких дві години перед обідом проходжував ся по замковім огороді і то все в одну пору.

Пан Овруцький любив жирно їсти та добре винити. Особливо при вечері не простунив ніякої страви. Його кухар Француз вигадував що раз нові страви, а пан нічого не жалував, щоби лише було що добре і багато їсти. — Такий тоді у панів звичай був. Столи мусїли вгинати ся від срібної та золотої посуди та такого множества печеного і вареного, що булоб чим у дваццятро тільки людей обділити, та ще би стало. Народ завмирав з голоду при тяжкій праці, а пани їли аж **животи** трїщали. Решту їла служба, останки доїдали панські собаки, тай ще лишало ся. У панів називала ся добра гостина тоді, як всі понаїдали ся до несхочу, тай ще половина лишила ся. Хто-б давав гостям тільки лише, що треба, такого прозвали би скупягою, і всі би його виминали.

Пан Овруцький наївши ся при вечері до сита, вишивши вина, як усі товстяки при вечері, засицляв при столі. **Тоді** приходили два лакеї, брали його попід руки і вели в спальню. Тут його розбирали і клали в пухову постіль, де він зараз захропів.

Гості тим не бентежились. Вони тепер ще красше забавлялись, бенкетували аж до рана, поки їх п'яних не порозносила служба до їх покоїв.

Могли спати доки воля.

За те пан Овруцький, за порадою свого лікаря вставав ранше всіх. Вправні лакеї мили його, мов кабана, натирали, одягали в шовкову одєжу і пан виходив зі спальні поперед усього до замкової каплиці, де ксьондз читав »мщу«.

Вже то пани побожні були. Молили ся або казали другим за себе молити ся, та ся молитва не перепиняла їм зараз знуцати ся над своїми хлопами. У тім не бачили нічого зло-

го, бо-ж хлопа не вважали чоловіком, лише хамом, котрого Бог на те й сотворив, щоб працював на панів, вибранків бо-жих, за яких себе вважали пани.

По »мши« ів пан сніданє з жінкою і синком, а відтак виходили всі у замковий огород проходжувати ся. Туди жадних гостей не пускали. Пан хотїв тут бути сам. За ним йшов один лакей, а малого Стася проводжала вчителька Францужанка.

Так було воно і того дня, коли Карпо з Максимом за-гадали виконати своє діло.

Як йно стало на світ заводити ся, Карпо роздяг ся до сорочки, здіймив чоботи, підперезав ся довгим мотузом, та заткнув за пояс гострого ножа. Він підкрав ся під замок, перепливав рів і скрив ся під муром в корчах. Відтак закинув мотуза за звисаючу гиялку і мов кіт видрапав ся на мур. З тим мотузом пішов він дальше муром, криючись поміж галузи дерев, поки не опинив ся над самим ставом.

Тут ріс на мурі корч рябини. Карпо понавязував на мотузї гузів, привязав один кінець до корча рябини, і по нїм наче по драбинї спустив ся в низ до огорода. Тут були під муром корчі і він скрив ся.

Не довго тут пересидїв, як прийшло кількоро людей з мітлами замітати стежки в городі. Карпо слухав їх розмову.

— Сьогодні мабуть даремно трудимось, говорив один.
— панство не вийдуть.

— Чому?

— Панї щось нездужає, а товстякови самому не хочеть ся рушатись, — розліпив ся мов кабан...

Скажи ще раз так, най почує огородник, а тоді дістане ся тобі на горіхи...

— Добре кажеш, — от так вихопилось...

— Сьогодні пани на польованє вибирають ся...

— Вибирали ся, та не виберуть ся, налякались...

— Чого хйба?

— Вжеж не вовка, а гайдамаків. Каштелянови донесли, що в село приїздили якісь два козаки, Запорожці ли-бонь...

Егеж! ну і що?

— То бо найбільше їх лякає, що ніхто не знає, ані звід-

кіля, ані по що приїздили, ані куди ділись. З рана перешукали гайдуки ціле село, кождіську хату, клуню, за кінським гном шукали і нічого не знайшли... Тоді каштелян велів того дворака виправити, аби панів не лякав даремне, а панів вспокоїв... Але в страху великі очі і вони таки боять ся.

— А як ти гадаєш: були козаки, чи не були?

— Були, каже шепотом, виїхали з ліса, віхали в село, а опісля мов під землю запали.

— Коби Господь милосерний прислав їх, може би панів трохи приборкали, та нам би троха лекше жило ся...

— Мовчи! Життя тобі не миле? За таку зухвалу мову можеш повиснути.

— Правда! Спасибіг за осторогу. З болю то і язик не може мовчати, а все щось бовгне...

— То його прикуси.. Каштелян мабуть таки зведить перешукати ліс...

— З козаками? Їх лише двох було. То либонь лише проїзд.

Головна сила десь недалеко має бути, бо двох чейже на таке зухвальство не зважили би ся. Таж то ціла Україна знає, що в Красноставцях козацького духу не сміє бути...

— Знаєш ти що? — Я завтра втікаю в світ за очі, вже не видержу... Впрочім чого мені тут оставати? В мене нема нічого...

Я круглий сирота...

— Ти дурний, Дмитре, колиб мені так, я би давно втік. Жаль мені батька, я втечу, а його на смерть вб'ють.

Дальшу розмову перебив огородник. Вони оба стали нильно замітати. Другі люди пішли далі. Огородник став їх таяти чого дармують.

— Та сьогодні і так не прийдуть сюди ясновельможні. Бо, казали, що пані не здужає.

— Який ти мудрий, каже огородник, а я сам бачив, як всі йшли в замкову каплицю.

Карпо аж зрадів, почувши таке. Колиб панство сьогодні не прийшли, треба би тут сидіти до завтра, а ще чого йішого могли би його товариша в лісі винюхати, а тоді все пропало.

Тепер біля Карпа стало тихо. Робітники пішли далі. Довгенько сидів Карпо не рушаючи ся, поки не почув гамір від замку. Він розхилив легенько корч і дивив ся на стежку, вислану білим пісхом. Стежка була проста і тяглась аж до замку. Туди йшли ясновельможні панство. Попередом біг маленький білий, кучерявий песик, нетутешньої породи. Карпо аж зубами заскреготів з лютости і заляв. Собачка певно його зрадить і перешинить йому доконати те, що замислив. Песик побіг геть наперед. Далі йшла якась худа пані, ведучи за руку малого хлопчика. Він був малий білий, дрібний, мов перце. Хлопець щebetав щось до своєї товаришки чого Карпо не міг розуміти. Подалі за ними ступали самі ясно вельможні. Пані висока і струнка, а він мов кабан. Череватий, мов бочка. Живіт підперезаний богатим поясом телепасть ся за кожним шагом то в одну то в другу сторону. Видно було, що тяжко йому було ходити: ледво перевалював ся черевач з одної сторони на другу.

Карпо не мав часу їм приглядати ся, бо цілу його увагу займала собачка. Вона прибігла в те місце зкоком, несучи високо то одну то другу задню лабку і відразу занюхала Карпа. Вона стала приглядати ся уважно Карпови, і раз залаяла. Карпо сидів мов скаменілий, та пильно дививсь на неї. Песик приступив ближше, осмілив ся, і став Карпа обнюхувати. Карпо блискавкою хопив його за мордочку, здавів так, що їй не шкнула, і відрубав одним замахом ножа голову.

Песик не видав з себе ні одного стону. Се діяло ся в густих корчах, і ніхто не міг його видіти. Карпо спрятав песика позасебе і сидів дальше, поки не надійшов сюди хлопчик з товаришкою... Мов кіт на молодого воробця кинув ся Карпо на йдучу пару і хопив хлопця під паху. Вчителька так налякалась, що заніміла зівсім, хлопець зверещав мов не своїм голосом. Тоді то і ясновельможні побачили що дієть ся. Карпо скочив до муру і видрапав ся по мотузї на гору. Тепер закричала і вчителька і побігла против ясновельможних ломлючи руки. Та вони й самі бачили що стало ся. Пані стала бігти що сила, випереджаючи черевача, що телепав своїм животом на всі боки. Тепер опять побачили Карпа. Він бо-

сий стояв на мурі, держачи в лівій руці вючого ся хлопця, а в правій окровавлений собачою кровю ніж.

Не пізнаєш мене пане Овруцький? гукав в низ, а очи в нього вогнем блищали. Я Карпо Кожушенко, твій підданий, а тепер вольний запорожський козак.

Я син того Петра Кожуха, якого ти велів киями до смерти вбити. Я син тої Кожушхи, що тобі пику розцарашила тай теж під киями згинула.

Я прийшов з тобою розплатити ся за тих мучеників... Правда, пане, що я добре справив ся? Коли тобі собачки жаль, то вона там під муром без голови, а вирочім ціла. А твого синка таки не віддам.

— Гей служба! верещав черевач... ловить харциза, нагороду велику дам!...

— Надбіг на той крик огородник з помічниками, а локай побіг до замку людий прикликати.

— Не роби дурниць, пане, каже Карпо... я не шляхтич, дітий вбивати не буду... А колиб ти наважив ся мене піймати і його мені з рук видерти, то кленусь Богом, що живих нас не дістанеш.... Та мені ніколи довго балакать. З тобою, пане ми ще побачимось. А по тім слові бувайте здорові!

Карпо обернув ся і шубовस्थ्यнув з високого муру в воду держачи хлопця в руках...

Пані обомліла. Пан дер собі волося з голови в розпуці.

В замку настала страшна метушня. Ніхто добре не знав що стало ся. Чути було лише вривані слова, що Стася гайдамаки вкрали...

Паню занесли обомлілу до замку, куди згодом і пан прийшов. Гості кинулись до зброї. Каштелян казав сідлати коні і ладив ся пустити погоню за злодіями.

Та ще заки зібрали ся і виїхали з замкової брами, пані отямилась, вибігла на подвіре замкове і стала їх сніняти. Вона, небога, толкувала усім, що колиб харцизів і зловили, то се повна смерть для її дитини, бо вони її живої не пустять.

Пан спершу перечив ся. хотів сам їхати з жовнірами.

Він волів бачити одинака мертвим, чим між гайдамацтвом, яке буде над його дитиною знущати ся. Тоді один з гостей пояснив, що козаки з малими дітьми дуже ніжно пово-

дять ся. Коли дитина жива буде, то згодом можна її буде відшукати, а так через погоню нічого не вдієть ся, бо козаки живої дитини не віддадуть. Можна навіть окликати добру нагороду, окуп. Так радив один бувалий шляхтич, і се помогло, бо погоні більше не посиляли.

Розумієть ся, що по тій страшній пригоді про забаву ніхто не гадав, і гості роз'їздили ся, оставляючи Овруцьких в тяжкім смутку.

IV.

Пан Овруцький розіслав зараз гонців по цілій Україні, що хто би привів йому його синка цілого і здорового, то пан заплатить за нього тільки дукатів, скільки він заважить.

Від тепер на замку в Красноставцях все перемінило ся. Панство не приймали гостей. На замку залягла тишина. Відправили військо, музикантів і співаків.

Служби остало ще тільки, щоб в пригоді можна оборонити ся та обслужити гармати. Пан Овруцький примарнів, не брала ся його ні їда, ні сон, ні забава.

По цілих днях ходив засумований, мов хмара по пустих покоях, по огороді, де любив в добру погоду пересиджувати на самоті, особливо в тім місци, де счинило ся нещастє. Говорив мало, до нічого не мішав ся. До себе нікого не припускав. Часами брала його страшенна лють. Тоді реготав ся, бив кулаками в стіл, або в стіну і проклинав гйдамаків. В таку хвилю небезпечно було до нього зближати ся.

Від тої переміни Красноставчанам стало троха лекше жити. Не було на замку тільки дармоїдів, то і видаток був менший.

Знову-ж пані Овруцька замешкала в одній кімнаті замкової вежі і звіден дивилась кріз вікно цілими днями на околицю виглядаючи чи не верне її дитина. Тут її приносили їсти, бо сходити в низ вона не хотіла. Вона сидить, було цілими днями в вікні та засьдно молить ся. Се нещастє вважала вона за кару, допуст божий за ті злочини, які поповнив її муж на біднім народі. Вона їх бачила, вона їх осуджувала, та не мала сили їх спинити. Тому-то благала вона своїх мужиків щоб не проклинали її дитини. Своє нещастє приймала з

покрою, молячись Богу за здоровле своєї дичини, та о щасливий її поворот.

Обіцяна паном Овруцьким нагорода не остала без наслідків. Згодом стали на замку зголошувати ся з малими хлопцями різні люди. Приходили Жида, Цигани, баби, приводячи з собою малих хлопців. —

Тоді пані з бючим серцем збігала в низ. Пан виходив із своїх покоїв, та їх надії показували ся даремними. Вкінці на нови надійли такі ошуканства і він звелів одного Жида за брамою повісити.

Одного разу устроїли пани нагінку за гайдамаками, розбили якусь малу ватагу і піймали кількох. Пан Овруцький дізнавшись про те, запросив до себе панів, угостив їх гарно, і випросив собі пійманих гайдамаків, яких казав замкнути до льоху. Пан Овруцький від разу змінив ся. Став веселий, говіркий, наче-б з мертвих встав.

Коли йно гості розіхались, він вийшов на подвіре і приказав вивести вязнів. Страх, як вони виглядали: помучені, зголоднілі, окривавлені, ледви на ногах стояли. Побачивши таких, пан Овруцький зареготав ся страшно, аж усім кров в жилах застигла. Приступив до них і став любенько, солодко розпитувати їх, звідкіля вони і чії. В бідних людей вступила надія. Ось трафив ся добрий пан, що їх випросив від лютих панів, а тепер на волю пустить...

Вони йому усе розповіли по щирости, та стали дякувати, та благословити...

— Я вже, мої любенькі, та козані, — ха-ха-ха, придумав для вас долю, хіхіхі, що мені ще не так дякувати мете — заручаю вам, що будете з мене вдоволені — тай знов речеть ся...

— Кржиштоф! сюди! кликнув пан і перед ним з'явив ся дворак, справував колись-то на замку ремесло ката...

— Сьогодні видерти їм по три паси з плечий — ха-ха-ха, а на завтра я опять розпоряджу...

Гайдамаки осторопіли. Такого кінця вони не сподівали ся.

В тій хвили кинули ся на них помічники ката. поздира-

ли з них латані сорочки, попривязували до стовпів і стали дерти живу шкіру. Роздав ся страшений крик.

А пан собі стоїть, узяв ся під боки і регочеть ся.

Тоді стало ся щось несподіваного. Пані Овруцька дивила ся з вікна і бачила усю ту роботу, не знаючи зразу до чого воно йде. Та як побачила зненавидженого Кржиштофа коло роботи, вона не втерпіла. Збігла в низ і припала коло чоловіка.

— Ти нелюде! звірюко! мало тобі кари божої? Хочеш конче стягнути гнів божий на голову нашої дитини? Я приказую, перестань і вели тих нещасливців випустити на волю...

Вона виглядала страшно. Стояла тут второплена, з розпущеним волосем. Очі вогнем сіяли. Двораки не пізнали тепер сеї покірної плачучої пані.

Навіть кат заперестав свою роботу ждучи, що буде дальше.

Пав Овруцький йно зареготав ся та викривив лице мов сатана. Він прискочив до жінки і штовхнув її з цілої сили кулаком в груди.

— Ти гайдамацька душе, ти бестіє! мені приказуватимеш?

— Пані Овруцька впала горілиць на землю. Служба причала її підносити. Вона лише два рази дихнула і нежива стала. Служба охнула.

А пан Овруцький відвернув ся до ката і онять зареготав тав ся.

— Ти, небоже, батогів хочеш, чого став?

І знов зачала ся крівава робота серед стогону, крику і проклонів.

Паню занесли до покоїв і там її нарядили. Замковий капелян став правити молебні, а пан бавив ся гайдамаками.

Що дня вигадував нові муки. Що дня виводив їх на подвір'я. Їм відрубали руки й ноги, пекли горячим желізом. Де-хто не видержав, але було таких двох, що в сам день похорону звелів їм пан відкрчувати голови.

За жінкою він ні раз не жалував і ніхто при нім не смів за доброю панею плакати.

По похороні зажив пан опять добрим житем. Поспрошував гостей, завів військо, музику, як було колись.

Людям здавало ся, що та прорва часу, то був лишень якийсь невияснений сон. І панови здавало ся, що він через цілий той час переспав бездільно, а тепер начав пове, пожиточне житя.

Він лучив ся з сусідніми панами і устроював нагінки за гайдамаками. В такім поході перебував нераз кілька тижнів. В якому селі приловили Запорожців або гайдамаків, ціле село нищили, палили, людей мордували, не розбираючи, старий чи молодий. Пан Овруцький поводив ся так, як пес, котрого довго держали на ланцюху, а тепер спустиля.

Настали страшні часи на Україні. Хто лише міг, кидав усе і втікав в світ за очі. Села цустили і гинули.

Пани вважали за свою обивательську повинність не противити ся, а то ще й помагали в нищеню своїх сіл, колиб там придибано спільного панського ворога, гайдамаку.

По кождім такім поході вертав до свого замку пан Овруцький з добичею. Привозив кожного разу по кільканайцять повязаних харцизів, щоб відтак забавити ся, потіпити ся їх страшними муками. По такім поході чути було на замку страшні стони людей, а кров козацька потоками плила по козацькому подвірю.

На цілу околицю близну і дальну наляг перенолох.

Люди бояли ся голосно говорити. Пан мав усюди своїх шпіонів. Не дай господи, піделухає хто яке необачне слово, затягнуть невинного чоловіка на замок і убують киями.

Пішла проклята слава про пана Овруцького, якого звали скаженим неом по цілій Україні. Люди посторонні обїздили мілями, щоб оминути його селища.

Посторонних людей казав ловити і вшати. Та кривава робста виходила йому на здоровля. Він відмолодїв і був рум'яний на лиці. Був веселий і любив бавити ся.

Від хвилі як йому хопили сина, він ніколи про нього нікому не згадував. Але видно було, що не забув про нього, бо у вільних хвилях заходив в городі замковім на те нещасливе місце, сидїв тут довгенько, брав голову між долоні і тяжко думав.

V.

Карпо Кожушенко скочивши з високого муру в глибокий став, зразу пішов під воду. Та зараз випли в на верх. По жа держав в зубах, хлопця обомлілого держав лівою рукою на своїм карку, а правою рукою плив широкими плесами до другого берега. Коли змучив ся, клав ся горілиць і плив дальше, поки не добрав ся до комишу, що ріс при другім березі від ліса, і став на ноги. Він змучив ся і важко дихав. Вийшовши на берег, застав тут вже Максима, що держав коний на поготові.

Карпо поклав обомлілого хлопця на землю і став скоренько одягати ся. Взув чоботи і натяг жупан, не зважаючи на те, що сорочка була мокра. Припяв зброю і скочив на коня. За той час Максим завинув хлопця в кожух і подав його Карпови.

«— Він либонь неживий...

Живісінький. Дихає як треба і серце бєть ся, лише води хлєснув і обомлів. Коби лише можна денебудь його осушити, бо то панєська дитина, до такого не привик.

— За нами буде певно погоня.

— Може. Я їм сказав, скачучи в воду, що ні мене ні його живим не возьмуть.

Тепер погнали чвалом. Максим їхав передом, Карпо за ним. Він часто наглядав ся до дитини.

Хлопець кілька разів розплющив очі і назад їх замкнув.

Від того трясеня на коні він закашляв ся, а відтак жбухнула з нього вода. Хлопець опять розплющив очі і заплакав., та опять попав в помороку.

Козаки гнали мов вихор. На часок лише приставали, щоб коням відпочати. Вже пішло з полудня, а лісови кінця не було, хоч ліс з високими столітніми дубами рідкий був і можна було безпечно проїхати.

— Де ми тепер будемо? питає Карпо, коли пристану-ли.

— Сього я не знаю. Та ми їдемо на схід сонця. Тут десь буде глибока балка, густо заросла деревом і корчми.

Там сидить старий Запорожець-характерник — його Охримом Неситин звать, і боять ся його страх.

Він, кажуть, що з нечистою силою знаєть ся і великий знахор.

— Ліпше знати ся з чортякою, ніж з паном Овруцьким наприклад. Мені ні раз не лячно, та коби мерцій до його зимівника добрати ся.

— Ми повинні заїхати там до вечера.

Чи ти коли у тих сторонах бував?

— Ніколи. Об тім я розвідав ся від лісника, що недалеко села живе.

— Ти заходив до нього?

— Тоді, як ти пішов замок розглядати, я пішов розпитати за дорогою. Щасливо я його найшов не довго блукаючи.

— Може се тойсамий, що мене переховав?

— Куди! того давно поховали, сей молодий ще. Зразу мене налякав ся, хапав за пістоль. Та я заговорив до него: чи ти наш чоловік, чи ти панський пес, що на доброго козака стріляти хочеш? І він освоїв ся тай говорив із мною по людяному. »Гікай, каже, добрий чоловіче, бо як тебе панські двораки зловлять, то голову відрубвають«. »Я втічу, кажу, лише ти дорогу покажи, щоб було де захистити ся під злу годину.«

»Тут, каже, ліс рідкий бува, ніде скрити ся, та коли так добре одну днину на схід сонця прямо їхати будеш, то падибасиш безпечну балку, там хоч цілий рік сиди. Хоч воно й не дуже там безпечно«. »Чому?« »Там живе старий характерник Охрім Неситий, — каже, — небезпечно з ним стрінути ся, бо з нечистою силою знаєть ся. Тобі десь так з краю часок пересидіти, щоб кінь відночав а відтак далі«. »А чи ти його бачив?« питаю. »Бачив раз, каже, та коби не довелось більше. Високий, сивий, вує в аршин, чуб теж... брови, мов мітли — страшний«. »А ваш пан знає про нього?« »Ні. Люди об тім мовчать. Пан звелів би його привести, а хтож би посьмів братись до нього. Він, кажуть, кого хоче, того в камінь оберне, або в скотину якунебудь. Страшна у його сила. Кажуть, що вовки до нього приходять та руки йому лижуть

мов пси... Не раджу тобі з ним сходити ся, на руки йому лізти». »Ну, спасибіг тобі за добру раду, чоловіче добрий, здоровий будь! Мені самому з таким чортом стрінуги ся ніяково. Либонь не відважу ся в сей бік до схід сонця. Ти, будь ласка, покажи иншу, ліпшу дорогу.»

Тоді сердега став мені розповідати, що по тім боці ліса, а що по тім, а по всіх селищах пана Овруцького снують ся шпигуни, дуже ласі на прихожих, бо пан за кожного пійманого козака по золотому дає.

— На щож ти йому таке говорив?

— А так. Колиб дізнали ся, що я був у нього, взяли би сердегу на спитки, куди й що, — а він би міг виговорити ся, що я поїхав к' бальці. А так скаже, що я поїхав на полудне, або на північ, то туди і погоня буде...

А коби Господь допоміг до того характерника добрати ся, тоді ми і безпечні.

— Воно справді хитро ти обдумав.

— Лісник мене попращав, та ще й паланицю дав на дорогу. Ось тобі, Карпе, половина...

Козаки були голодні, тому паланицю з'їли в мить.

За той час не злазили з коний. Коні поскубали трави і пігнули далше.

Вже вечеріло, як побачили перед собою велику гущу дерев і корчів. Не було ніякої доріжки, лише незамітна стежка. Їхали один за другим. В'їздили в глибокий вровал. По бокам що раз висше підносили ся стїни, обрєслі корчами і високим деревом. А далі проваль розширювала ся і вже могли їхати побіч себе.

— Знаєш що, Карпе, нам би говорити тепер голосно хрещеною мовою, а то чого доброго, так старий хрін сидить це за корчем, та ще кулю пішле на привітання...

— Може ліпше гукати козацьким звичаєм...

— Або заспівати... Вже так давно не співали...

І вони оба заспівали:

Гей хто в лісі озиви ся!

Та викрешем вогню,

Та закурим люльку,

Не жури ся.

Їх сильні голоси відбивали ся відгомоном по берегах балки і їм самим веселійше стало. Хлопець прокинув ся і став розглядати ся по бокам мов у сні.

Максим отворив широко нїздрі, і став у воздуху нюхати.

— В повітрі дим чути... Десь вже недалеко чортів син сидить...

— Яке тобі діло до чортового сина — коли тобі не подобаєть ся, так убірай ся до самого чорта, а його синові дай спокій — гукнув на них з боку з поза скелі якийсь сильний голос.

Козаки поглянули туди. З поза скелі виходив старезний, сивий дід з рушницею в руці... Він був в одній сорочці, оперезаний мотузком. Сорочка на грудях розівнята, без шапки.

За поясом сторчав довгий ніж.

— Здоров будь, діду, гукав Карпо, не гнівай ся, будь ла ска, не хотіли тебе обидити... От так вихоило ся негарне слово, а ти вибач.

Хто ви до біса будете?

А жеж, Запорожці. По пірю птицю пізнавай...

— Чого ви тут заблукали?

— Овва! ти бо на правду сердити ся, тай в гості не прий маси. Та бач, нам скрутна година. Хоч, не хоч, а не вступлю ся, хоч палицею бий...

— По тобі і по звичаю виджу, що ви добрі люди. Я вже давно знаю, що ви в балку мою заїхали. Та колиб ви були не заспівали козаської пісні, то вже би й не жили. Я дуже бережусь від непроханих гостей... Ну, тепер здорові будьте. нанове товариство, просимо гостей у хату.

Старий зійшов в низ, наблизив ся і руку їм подав.

Козаки позлазили з коний.

— Добичу везете? питає Охрим, показуючи на хлопця.

— Вовчєня пїймали, та треба уговкати. Деж твій зимівник, діду?

— Ходїть, то й покажу.

Охрим пішов передом. Тут дно балки розширювало ся.

Стояли тут градки з яриною, овочеві дерева, пасіка. Тепер вдарила з за гори луна і місяць показав ся. Стало ясно і все було видно. Старий завернув в бік, відчинив малі плетені ворота і впустив туди козаків. Та в тій хвилі вискочили два великі, мов вовки, пси. Стали біля діда ласити ся, а відтак обнюхали козаків і теж помахали хвостами.

— Бачу, що ви добрі, свої люди, коли мої пси на вас не гавкають... То мудра твар, зараз занюхає козацьку душу. Колиб так сюди попав пан або жид, або татарин, так на шмапки пірвалиб.

Наблизили ся до хати. Та то не була хата, а велика камінна печера, до якої Охрим приставив двері і в середині обхарим. Тепер увійшли за старим в середину і він засвітив каганець.

Карпо розглядав ся. Була се простора, висока печера з рівним глиняним помостом. З одного боку в стіні видовбана піч, в якій догаряв вогонь. Від того блимало світло по стінах, малюючи невиразні чудовижні взори, які то повставали то никнули, пересувались з місця на місце.

Дим з тої печери виходив якоюсь щілиною на двір. Напротив входових дверей стояла якась щілина, заткана дошками. Були се двері до льоху. Карпо не міг при світлі гаразд розглянути ся відразу. Він держав на руках хлопця і не знав де його діти.

— Будь ласка, діду, чи нема в тебе дещо з'їсти, бо ми страх голодні і для дитини би дечого.

— Зараз зварю козячого молока, а для вас зараз вечеря буде. — Старий пішов з каганцем поза піч до якихсь дверей. Там була невеличка печера з лежанкою, вкритою кожухами. Він прикликав сюди Карпа.

— Ось тат поклади дитину та зроби біля нього, що треба. Карпо поклав хлопця на лежанку і розвинув з кожуха. Хлопець був мокрий. Він вже прокинув ся, та дививсь на усе з острахом, не розуміючи, що з ним робить ся.

Карпо став ніжно роздягати його до гола з мокрої одежі.

— Я тобі зараз, Остапку, одержу пересушу при огні. По-

ки що ти пождеш так, а колиб тобі зимно було, то накрійсь кожухом.

— Я хочу до мого покою.

— Тут нема, дитинко, твого покою, пожди до завтра...

— А коли я хочу! Занеси мене зараз до мами.

— І мами тут нема, а тепер і ніч і далеко їхати.

— Зараз до мами мене занеси, злив ся хлопець, а то я мамі поскаржу ся і батькови, а тато прикаже тебе вибити.

Хлопцеві здало ся, що то хтось зі слуг коло його порасть ся.

Карпо передав мокру сдежу Максимови, щоб її просушив при вогни.

За той час приніс старий Охрим кухоль теплого козячого молока.

Хлопець взяв кухоль в руки і став жадно пити молоко.

— Добре було молоко? питає старий.

— Не добре, воно смерділо. Завтра мені такго не давай.

— У мене, дитино, иншого нема...

— То завези мене зараз до мами...

— Тепер не можна, ніч, у лісі вовки бувають. Могли би тебе з'їсти.

— Пожди, я пожалуюсь батькови, то тебе на палю прикаже надіти, або повісити, на що ти мене брав, ти хаме!

— А ти вже бачив, як хамів вішають, або на паль набивають?

— Бачив. Мама мене не хотіла пустити, а тато таки узяв і казав дивити ся, хоч мама плакала...

— Ну, синку, з тебе люди будуть, та поки ти нас повісити звелш, то ще трохи почекаємо, а ти проспн ся.

Хлопець почав плакати. Його одягли в просушену одєжину і поклали спати. Він довго ще хлишав, поки не заснув, утомлений.

Старий узяв каганець і ввійшов до першої печери. Він поставив на столі борщу з рибою, паланицю, меду...

По вечері вийшли на двір. Ніч була прегарна. На блакитному небі світив великий місяць. Усюди було тихо, лише соловейко в садку аж заходив ся, так виспівував. В во-

здусі пахло від розцвиллої садовини, що мов снігом вкрила ся білим цвітом. Дерева кидали дивовижні тіни на мураву.

Чарівна українська ніч.

Старий виніс кілька кожухів і розіслав на землі під розкішною черешнею.

— А то з нас козаки! скрикнув Карпо, а деж наші коні?

— Не журись кіньми, їм добре і безпечно. Он там па-суть ся на леваді поприпинані.

— А не буває тут часом вовк?

— Буває і вовк, та в мене слівні собаки. Здалека його занюхають та розірвуть на куски. Сідайте ось тут, коли не голодні, та розкажіть мені звідкіля ви і куди їдете?

Карпо став розказувати старому про все, що ми вже знаємо...

Дід Охрим вислухав все, покурюючи люльку, та каже:

— На пана Овруцького треба би нашого Кривоноса. Той ніколи з порожними руками не відходив. Ех! набрали ми тих всіляких замків панських, набрали, а що панів та Жидів налущили, то й не перелічиш.

— Хиба ти, діду, Кривоноса знав?

— Чи знав? я з ним у ві всіх походах був, тай його славу мєсть бачив ось тими очима, що на тебе дивлю ся.

А хиба ти такий старий?

— А як ти гадаєш?

— Шістьдесять либонь...

— Додай ще дваццять, то якраз буде мій вік...

— Вісімдесять літ? — закликав здивовано Максим...

— Так, так, синку. Як покійний Хмель втік на Запороже, то я вже козаком на Січи був. От так як би я його тепер бачив, як стоїть на січовім майдані перед цілим товариством і плаче, жалуєть ся: »Я, каже, старий козак запорожської Січи, допоможіть, братіки«....

Пішло козацтво за ним, пішов і я. Запорожців начеб вогнем підпалив. Було завзяте. Жовті Води... Корсунь.... гей, гей, Боже святий! Гомоніла слава козацька. Ляпків-панків, Жидову та езуїтів гнали мов череду... Потому пішли загони по всій Україні. Я ходив з Кривоносом. То був козак! Як світ світом, такого не було і не буде. Лицар був. Нічого не було,

чогоб він злякав ся. А вже на Ляхів страх завзятий був. А Жидів мотлопив, що аж рука омлівала. Козацтво йшло за ним, як нетлі за світлом. Часи, часи давні, де ви поділись? За Хмелем став цілий народ, В кого лише здорові руки та поги кидав все та біг до батька Хмельницького. Те була сила. Ми могли і без татарської підмоги розмести цілу Польщу. Нераз говорив славний полковник Богун, щоб позбути ся Татарів та самим кінчати. Хмель не зважав на те, хоч знав, що Татарва його вже кілька разів зрадила. Не послушали Богуна. Аж прийшло під Берестечко.

— Ти, діду, був і під Берестечком?

— І там був. Я виратував ся чудом Божим. Три дні болотом йшов, комишами. Не гадав я вийти живим.

— Так славно зачало ся, а що з того? зітхнув Карпо.

— Така воля божа. Допуст за наші гріхи... так, так. Хмельницький славний козак був, розумний ватажок, та він не доріс до того, щоби Україну поставити самостійною... Як би вам сказати? Вилетів на гору орлом, а зліз у низ жабою, бо голова йому закрутилась від такої висоти, а лізучи в низ, потручав тих, що йому помогли в гору вилетіти...

— Як се?

— Ось як: цілий український народ став за ним одною душею, бо всім було зле від панів, а найгірше мужикам. Ті мужики невольники стали відразу лицарями, та ще й якими. А Хмельницький заманюючи мужиків до себе, обіцював все, а зараз в Зборівських пунктах забув за чернь, за мужиків, а про самих козаків дбав. А чого не можна було під Зборовом доконати? Я на те все дивив ся. Ми так зім'яли Польщу всю в одній жмени, що йно потисни раз рукою, і сліду по них не лишить ся. А тут Хмельницький гукає: згода, згода! та ще бувало завзятців одганяє, короля засгупає. Пишуть пункта, та так, начеб мужиків на світі не було, а саме козацтво...

— Говорять, що се стало ся по волі кримського хана. Він загрозив, що коли козаки не вгамують ся, то він Польщі помагати ме.

Начхать було на хана і на цілу орду. У нас таке було завзяте, що з Татарів одна лаба не вийшла би жива. Кажу

вам: Ляшця вже конала під нашими шаблями. Ще пів години, булоб їм усім канут. Кажуть, що Богун аж плакав перед гетьманом, просив, щоб не переставати.

— Чого-ж Богун не доконав сього сам? Йогож були би козаки послухали.

— Богун лицар був. Не хотів заводити в армії розсудня. Він хоч не згоджував ся з тим, що робив Хмельницький, а остав йому вірним аж до смерти. То щира була душа... Хмельницький відцурав ся черни, простого народа. Народ перестав йому вірити, та від того усього пішло шкереберть... Хмельницький тяжкий гріх взяв на душу, по волі чи по неволі... Слухайте, хлопці, мого старого розуму, тямте, що без народа, або проти народа нічогоїсенько не зробіть ся. А з народом однодушно можна гори перевалювати. Тямте як гарно йшло Хмельницькому, коли народ йшов за ним, а як пішло йому з Петрового дня, коли народ від нього відскочив... Аж до того прийшло, що народ проклинав його: »бодай тебе, пане Хмельницький, перша куля не минула...«

Давно ти, діду, від козаків пішов і в сій глупі засїв?

— Трийцять літ буде, як тут живу самотно.

— Від тебе не одно би почув, не одного навчив ся...

— Може. Тепер спить здорові. Ще й завтра день буде, то розкажу дещо. Мене теж сон морочить.

Не треба було сього козакам два рази казати. Вони були здорожені і на силу відганяли сон. Місяць крив ся за ліс. В балці стемніло. Соловейко затих. Десь високо в скелі відозвалась сова. Чути було як коні хрупали траву.

VI.

Вже сонце вийшло високо на небі, а козаки ще спали.

Дід Охрим давно вже зварив для гостей сніданє, обійшов своє господарство, був в пасіці, коний напоїв, до хлопця навідував ся, а вони спали мов вбиті.

Їм спало ся дуже добре. Під черешнею сонце їх не печло.

В воздуху було тихо, без вітру, повітря дріжало до сонця. Бжолы бренили на деревах, збираючи мід. У такому то і

вік проспати можна. Старий воркотів недоволений: нінащо козацтво звело ся, сплюхи, тай годі, — а далі не втерпів, тай гукнув їм над головою:

— Ану, панове товариство, вставайте, пани йдуть.

Карпо з Максимом схопились відразу на ноги.

— Які пани? — питають заспані.

— Егеж! От налякав... та я так жартував лише, аби скорше прокинулись. Чорт панів має, звідкіля їм тут взяти ся, — а поки що вмийте ся, та снідати ходіть.

Охрим повів їх недалеко своєї оселі. Тут плило зі скали чисте як кришталє жерело і спливало до великого кам'яного басейну, звідки відпливало малим потічком в долину. Над потічком стояла якась невеличка будівля.

Козаки мили ся студеною водою, любуючись її холодом.

— Гарна в тебе вода, діду...

— Без сего я був би години не всидів. Та воно ніде правди діти, такої балки на цілій Україні другої нема.

— А се що за будівля така?

— Млиночок поставив.

— І млиночок? дивував ся Карпо...

— Хибаж на базар за борошном піду?

— А зерна звідкіля береш?

— Землю орю, тай збираю, що Бог вродить...

Звідси пішли ід домівці. По дорозі стрінули в загороді ціле стадо курій.

— Та ти, діду, справді хазяїн не аби який.

— Побачиш ще дещо.

Старий виніс їм сніданє під черешню. Варене молоко, мід в мищині, паланицю, печене мясо.

— Мені би до панятка подивити ся.

— Я дививсь, він ще спить.

— Чи не забогато того спаня?

— Нічого, хай виспить ся гаразд. Тепер ходіть, покажу вам моє хазяйство.

І повів своїх гостей по леваді. Зараз з лівої сторони, від печери була друга, ще просторнійша. Тут була стайня на кози, два волики і корову. Тепер не було тут нічого. Товар час

ся в окремії загороді. Вхід до тої печери заложений був корчами так, що не видно було нічого. Трохи понизше стояв гарний садок. Кожде дерево пишаєть ся до сонця облілене цвітом. В садку стоять рядком улиї. На деревах брешуть бжолы. З другого боку йдуть огорожі на товар. Вони пересувають ся з місця на місце, поки не вишасуть трави. На самій середині балки грядки з усякою яриною. Капуста, бураки, морква, а кавуни так і вилискують ся до сонця. А ще дальше загоны пшениці, ячменю, гречки та проса...

Козаки не можуть вийти з дива...

— Ти тут сам, діду??

— Тепер не сам, гостий маю.

За ними ступали крок за кроком два великі пси.

— І ти, діду, не боїш ся сам?

— Хибаж я сам? Ось бачиш, мої товариші, мої вірні слуги, каже, показуючи на пси. Ану, колиб мене хто рушив.

За той час хлопчина прокинув ся і вийшов аж на двір. Він стояв перед печерою і протирав заспані очы. Сонце його разило.

— Остапику, гей гукнув Карпо, — ходи сюди, сину...

— Я хочу до замку.

— Хибаж тобі зле тут? питає дід. Ходи зі мною ось тобі покажу. Він взяв хлопця за руку і вів до товару.

Тут було маленьке, біле, мов сніг кізлятко.

— Що се таке? питає хлопець цікаво.

— Кізлятко. Я тобі його подарую, візьми собі...

Хлопець дуже зрадів. Узав кізлятко на руки і поніс. Воно забекало. Прийшла стара коза, понюхала і стала опять скубати траву.

— Тобі певно їсти хочеть ся?

— Хочеть ся.

— Ну, ходи і кізлятко собі візьми, воно вже твоє. Хлопець таскав кізлятко аж засапав ся. Старий виніс йому молока і кусок паланиці. Хлопець так був зайнятий кізлятком, що і на їду не дуже то зважав. А далі наставив кухню кізлятку. Воно встромило свій писочок до кухля і сталс пити молоко.

Се страх хлопцеві подобало ся. Він став тішити ся, сміяти ся.

Козаки дивились на се і всміхались теж.

— Дай кухоль, я тобі ще принесу, а то голодний будеш.

Старий приніс ще молска. Хлопець випив трохи, а решту дав кізлятю. Тепер воно бігло за ним мов песик, а хлопець радів. — Повів його відтак до млинка і пустив на нього воду. І се хлопцю дуже подобало ся.

— Гарне се? питає дід.

— Дуже гарне, я такого ще не бачив...

— Коли будеш чемний, то будемо оба молоти борошно.

— Яке борошно?

— А таке, що з нього паланиці печуть, бублики.

Тепер хлопець не відривав ся від діда...

— Як тебе, діду, звати? питає.

— Зови мене, синку, дідом Охримом...

— А ти мене зви паном Станіславом Овруцьким.

— Фе! так погано. Я тебе таки звати буду Остапом, се красше. Ти, бачиш, ще не пан, бо пани великі, а ти малий. Підростеш, тоді друге діло... Тепер ходи до пасіки.

Усе те було для такого панятка невидальщина. Хлопець був дуже цікавий. Тут бачив усе нове, всьо його цікавило.

А старий Охрим, мов печалива нянька говорив з ним, пояснював. До полудня геть заприязлилися з собою. І мами не згадував.

Тимчасом козаки пішли до печери. Вона була простора і на причуд ясна. Через вікно, видовбане в передній стіні блітали сюди цілі снопи соняшних промінів. На лівій стіні висіла богата турецька і польська зброя, довгі рушниці, вибивані золотом, дорогі пістолі, шаблі, атагани. Усе те зложено в порядку, завішене на жердках, прибитих до стіни. Уся стіна вкрита турецькими килимами. В одній великій щілинні, в тій стіні висіла турецька одежа. Аксамітні контуші, шовкові жупани, пояси, чоботи сап'янці. А над зброєю стояла довга полиця, заставлена золотою та срібною посудиною. Срібні михайлики, тарілки, збанки на мід...

Наші козаки оглядали все цікаво та дивувались таким багатством в тій печері.

Заглянули і до спальні старого. Не було тут нічого незвичайного. Проста лежанка з дощок, вкрита кожухами; над тим висіла рушниця, проста, з витертим ложем, порохівниця, мішок з кулями, довгий гострий ніж та два пістолі і ікона Богородиці в золочених рамах.

Козаки перехрестили ся, а далі поглянули на себе і відразу подумали собі: «говорять, що старий з чортом руку держить, а у його ікона християнська».

Старий оставив хлопця з козою на дворі і взяв ся варити обід.

Козаки вийшли на двір теж і приблизили ся до хлопця. Він держав козлятко за шию і щось до його говорив.

— Щож, Остапе, добре тобі тут? питає Карпо.

— Добре. Воно так молоко не з кухлика мов песик.

— Воно краще песика, бо не кусає... А може би ти мені його подарував? дрович ся Карпо.

— Не дам. Попроси діда Охрима, він тобі дасть інше. Там ще кількоро є.

— А ти любиш діда Охрима?

— Люблю. Він обіцяв навчити мене стріляти медведя.

— А мене любиш?

— Тебе ні. Нащо ти мене забрав від мами? Я хочу до **мами**, — і хлопець став плакати...

Зачув се дід Охрим.

— Остапе, ану ходи до мене, щось тобі покажу. Хлопець побіг миттю до печери... Дід Охрим став його забавляти та заговорювати.

— Треба буде його тут оставити, каже Карпо до Максима. Здаєть ся, красшого місця не буде. Візьму його звідсіля як підросте та зовсім забуде про колишне.

— Я теж так гадаю. Тут і безпечно буде. Я справді не гнаю беспочнійшого місця. Воно неприступне, а ще народ уважає його за характерника і чортового кума.

— Я справді не вгадаю, в котрий бік йти, щоб звідсіля вийти. Якийсь справді зачарований кут. Сьогодні поговорю

з дідом. В мене троха червінців в сідлі, то лишу йому на початок.

— Цікаво знати, хто він є? Розумна людина, нічого казати. Як він тут гарно загосподарив ся. Усю має, чого душа забажа. Таких зимівників на цілій Україні либонь нема.

— Про всьо розпитаємо політично, то може і довідаємо ся чого. — Козаки полягали під черешню на кожухах.

Вийшов до них старий ведучи за руку Остапа. Він щось говорив і сміяв ся з втіхи.

— Я тобі, синку, постели зроблю, такі маленькі. В тих чобітках тісно тобі ходити, ч босому небеспочно. Тут гадюки трапляють ся, а вони кусають так, що вмерти можна.

— А які ті гадюки?

— Пожди, колись покажу. Вони такі, мов мотузки, повзуть по землі так скоро, що йно оком мигнеш. Та я тут маю такого, що їх ловить.

Старий став якось дивно свистати крізь зуби. Згодом вийшов з корчів борсук. Він саме держав в зубах гадюку, що вила ся довкола його карку і кусала завзято його грубу шерсть.

— Ось бачиш. Се борсук, звір дикий, та я його освоїв : він тепер мені в пригоді стає, бо гадюки ловить.

— А гадюки його не кусають?

— Кусають, але йому се не шкодить, так йому Бог дав.

Тимчасом борсук перекусив гадюку на двоє. Розкушені кусні стали скакати, вити ся. Голова підскакувала високо. Борсук брав одну часть за другою і схрупотав смачно. Відтак присів на землі і дивив ся Охримови в очи.

Пожди, голубе, молока дам. Ти заслужив на се. Старий виніс в мищині молоко і подав борсукови.

— А можна його погладити? питає хлопець.

Тобі не можна. Він тебе ще не знає, то вкусив би.

— Той дід, то справді якийсь знахор, говорив Максим Карпови. — гляди, які чудасії виправляє.

Ми ще побачимо, як він чортяку за роги поїти поведе... сміяв ся Карпо...

— А ходіть обідати! гукав Охрим.

Прийшли в печеру. На столі понаставляв Охрим такої

всячини, що на десяток людей вистало би. З миски парував смачний борщ з свинячим мясом, була смажена риба, печена дичина, медівник, хліб і великий збанок доброго меду.

Посідали за стіл. Старий відмовив молитну, перехрестив тричі страви.

— Тепер їжте на здоровля і беріть що завгодно — я припрошувати не буду.

Малого узяв на коліна і дав йому срібну ложку. Хлопцеві дуже смакували ті страви. Не треба було їй козаків дуже припрошувати.

Вони їли, аж за ухами тріщало.

По обіді пішов старий за своїм ділом. Хлопчака побіг за ним а з заду бігло козлятко і два невідступні товариші — пси.

Козаки полягали під черешнею з люльками, поки не задрімали.

По вечері полягали опять під черешнею на траві. На колінах старого Охрима приляг хлопчина. Він не хотів йти спати у печеру. Старий постелив йому кожух овечий, а другим його прикрив. Хлопець узяв козлятко за шию і так загнув.

— Слухай дїду, каже Карпо, ти справно змієш з дїтьми поводити ся. Чи тиб не подержав при собі отце хлопя, поки не підросте трохи? Бо справді не знаю де його дїнути, а з дитиною мені ніяково возити ся.

— А ти як гадав? Я би тобі його навіть не віддав тепер, — то ще дитина, заморила би ся. Не першина мені дїтий ховати, хоч своїх не мав ніколи. Виховав я їх багато сиріток козацьких, поки на Січ не виправив. Нераз до мене навідується ся ті, що ще живі остали...

— В мене троха червінців є, то дам на початок...

— Дурний ти, козаче, з твоїми червінцями. У мене їх є більше чим ти думаєш. За червінці я тобі нічого не зроблю, а зроблю все за добре слово. Я те хлопя полюбив. Воно, здається, не в тата а в маму вдало ся, по тім реїм судячи, що ти мені говорив... Я його виховаю на славного козака, виховаю в страхі Господнім, та ще і грамоти навчу...

— Грамоти? То ти, дїду, письменний чоловік? говорив зачудовано Карпо.

— А хіба ти гадав, що письменні в постолах не ходять тай в печерах не живуть? Ей, небоже, було колись зі мною инакше. Я в Києві вчив ся, в бурсї побував. Здорово мене били, тай добре вчили, поки з бурси не втік..

— Не смію тебе спитати про твою історію, бо се не по козацьки, але вона дуже мабуть цікава...

— Як ти мені про себе розказував, то слїд мені оповісти дещо із мого житя. Коли цікаві, то послухайте. Та хай перше люльку закурю.

І знову світив ясеній місяць на небі. Була повня. Хто такої літної ночі не бачив, то хоч як опишуй, малюй, а все не так виїде, як воно було справді.

Старий Охрим набив люльку тютюном, закурив і так став розказувати.

— Мій батько попом був в селі Ольшаниці на Волині. Тяжко нам жило ся тоді усім православним. Не минала панщина і мого батька, хоч він у рясї ходив. Гидко про се розказувати. Нас було двох синів у батька.

Раз якось прийшли до нас на постій кварцяні жовніри. Попили ся, та давай задирати ся. Батькови осмалили бороду, а коли мама за ним вступила ся, то один кварцяник так її штовхнув в груди прикладом рушницї, що вбив на смерть. Мій старший братчик, Петрусь, вступаючи ся за батьком вчепив ся зубами його руки. Тоді його кварцяник заїхав по головці пістолем, що аж мозок вискочив... Ну, а я дививсь з за печи, тай плакати бояв ся. Опісля нічого мені було в дома робити. Батько відвіз мене в Київ до своєї сестри, що жила за одним міщанином на Подолі. Звідсіля мене в школу по силали. Батько частенько до мене навідував ся. Я перейшов відтак висшу школу, вчив ся добре. Побував я там чотири роки. Батько хотїв бачити мене попом. Та не діждав того, бо вмер. Тоді мені геть відхотїло ся попівського хлїба. Я покинув школу тай вийшов з бурси, щоб ніколи сюди не вернути. Я здибав на базарі купку Запорожців тай пристав до них. Щож вам казати як воно на Запорожю, коли ви самі здорові знаєте. Там дуже поважають науку, та хто там освітою вели-

чаєть ся, такого не люблять, чваньком називають. Навчив ся воєнного ремесла, у походи з Запорожцями ходив, у Криму був, аж поки не счинила ся пригода, про яку я вам вже розказував. Приїхав на Січ Хмельницький, а козацтво усе заворушилось. Пішов і я. Був я у всіх походах, держав ся Хмельницького аж до його смерті. Гадав і далі йти за його думкою, поки в козацтві був який порядок. А то стали гетьмани зміняти ся, бувало і по двох, трох відразу. То той дурний Юрась, котрому свинопасом бути, не то гетьманом, то Виговський, то Брюховецький, чура, наймит Хмельницького, якому Москва помагала. Повстали брат на брата, заводила кириню з одного боку Москва, з другого Польща. Дивлю ся на те все, тай плачу над недолею України: на що і за що пролито тільки козацької крові? Був я непостійний козак, а всеж таки не було в мене такої вдачі, щоб я за діло взяв ся. Були кращі від мене голови, та нічого не вдіяли, не здужали з'єднати гетьманців в одно тіло з Запорожем...

І я плюнув на всьо, покинув козаків, не пристав до нікого, а пустив ся навманя пригожого місця шукати для себе. Щасливо я знайшов отсю балку, перевіз сюди свою мізерію і живу тут вже трицять літ. Мені тут добре. Усе маю, чого мені треба, а те все роблю своїми руками, сам. Ніхто мене не зачіпає. Зловили мене раз в лісі пани, як за гайдамаками ганялись. Тоді я до них по латинськи заговорив, а вони йно баньки витріщили. Ти, кажуть, шляхтич, ходи з нами. Тоді я до них: пустіть мене, добрі люди, хочу жити так, як мені вподобаєть ся. Ся латина мене спасла, а то булиб повісили. Вони нають, що тут живу, та не займають мене. А мужики держать мене за великого чарівника, знахора, характерника, і боять ся мене. Нехай буде і так, я їх не чіпаю, з людьми не живу, хиба возьму, коли трафить ся, яку сироту, та в люди виведу.

Від чогож тебе знахором, та характерником прозвали?

— А от від чого. Я зіля знаю, та людям помагаю. Вони часом, як біда притисне, заходять до мене за порадою. До того в мене кіт чорний є, а се вже, кажуть, непремінно чорт. Кота я мушу тримати, бо мишва усю мізерію би мені розне-

сла. А чорний кіт ліпший чим білий, бо в ночі його миш не добача.

— Так ти, діду, лишиш у себе мого хлопця?

— А вжеж, коли казав, то і лишу. Та ти казав мені вчора, що хлопця захопив, щоб пімстити ся за батька. Чи така твоя уся месть буде?

— Ти ще не догадуєш ся? Хочу його виховати на завзятого козака, а відтак його пущу на панів. Подумай: освоєне вовчєня на вовків пускати...

— І се мені добре знати. Значить, має вийти козак-завзятець. Значить, треба йому з малку отворити очи на ті кривди, яких український нарід від них зазнає.

— І виробити в нїм ахактерність, щоб ніколи від козацтва не відскочив за жадні скарби світа, хоч би і дізнав ся, якого гнізда він птиця...

— Тебе я добре зрозумів, тай так робити буду...

— Та ще одно слово, діду. За кілька літ, коли не загину, я навідаюсь до тебе... Колиб я хлопця не застав, а колиб я довідав ся, що ти віддав його панам... тоді, діду, не прогніви ся, але я на нічого зважати не буду, ні на твій вік, ні на характерство. Я козак, зневаги не дарую, а се булаб зневага для мене.

Ми ще з собою діла не покінчили. Розумієт ся, що я тобі заприсягну на хрест святий, що умови додержу, присягну, ще заки від'їдеш. А присяга для мене велика річ, бо я одною ногою вже на тім світї, і вже не було би коли такого грїха спокутувати.

— Ні, діду, я тобі повірю на слово, козацьке слово...

— Ось моя рука.

— Ми завтра поїдемо.

— Чого вам так спішно? Посидьте трохи, відпочиньте, відживіть ся трохи, а то висохли мов хорти.

— Таки, діду, поїдемо. Колись може й вернемо. А колиб нам прийшла скрута година і не було де сховати ся, тоді приїдемо, хоч палицею гони. А тепер ми тобі лише заваджаємо та робити не даємо.

— Коли вам о роботу ходить, так добре. Аби ви даремно хліба не їли, то скосіть мені леваду...

Коли так, то лишаємо ся, та відробимо тобі, діду... правда Максиме?

— Охотно... хибаж ми косити не знаємо?

— Ну, добре, мої гості, тепер я мав на бандурі заграю... Старий пішов до своєї печери, виніс з відтам бандуру і став грати. Відтак заспівав ще сильним голосом козацьку думу про Богдана Хмельницького.

Козаки слухали уважно. Серед тої літної української ночі, при яснім світлі місяця, вони були начеб зачаровані. Все те про що в душі говорило ся, вони начеб бачили тепер на власні очі...

— Знаєш, діду, як ти співав, мені здавало ся, що я всіх тих лицарів ось тут в твоїй балці бачу.

— Говори здоров. Я такими привидами живу. Вийду сюди нічу, сяду під отсею черешнею, молитву читаю, а далі задумаю ся і бачу усіх моїх товаришів, бачу незабутного полковника Кривоноса, розмовляю з ними, радію молодію. Нераз тріває так, поки півень не заспіває, а тоді я зі сну прокидаю ся тай засипляю вже на правду... З тими привидами я дуже щасливий, мен і від того літ убуває...

Козаки додержали слово, скосили леваду, згромадили сіно і в копиці склали. Нарубали дров, робили порядки біля оселі та старали ся як найбільше зробити...

— А тепер відпочиньте кілька днів по праці...

— Ні, діду, вибачай, гаки завтра поїдемо, лише дорогу покажи, бо на Красноставці, значить тою самою дорогою, вертати ся нам не хочеть ся...

— Не бійте ся, покажу вам иншу дорогу.

За той час балакали кожного вечера під черешнею і слухали оповідання старого Охрима про козацьку давнину.

Слідуючого дня рано осіддали коний і були готові до дороги. Охрим надавав їм харчів цілий мішок. Паланець, ковбас, вудженого мяса, риби сушеної, сушених слив та яблок, до того ще боклак меду.

Остап ще спав. Карпо похилив ся над ним, поцілував ніжно в головку і перехрестив. Охрим приказав одному псу лишити ся при дитині, а другого узяв з собою. Дід йшов в перед, а козаки за ним, ведучи коний за поводи. Йшли ма-

лою стежкою понад потічком, що вив ся поміж корчами високої ліщини. Натрапили на великий ставок. Вода була чи-ста така, що можна було пісок на дні почислити.

В ставок іграли ся до сонця риби: караси, псгруги, пло-тиці.

То в тебе, діду, і ставок є?

— А хибаж я рибу з моря привожу?

— А чи не можна би так скупати ся?

— Купайтесь на здоровля.

Козаки пустили коний, пороздягались митю і шубов-сьнули в воду. Вода була свіжа. Козаки не могли нею налю-бувати ся, і вилазити їм не хотіло ся, поки добре не змер-зли.

— Сей ставок я сам зладив. Загатив греблею воду і го-товий ставок.

Одяглись і пішли далі. В другому місці між корчами стрінули невелику калабаньку води...

— Опять жерело...

— А ну, напий ся.

Карпо зачер води пригорщею і поніс до губи. Вода бу-ла солена.

— Тут, діду, справді рай, усього маєш доволі...

— Богу дякувати.

— Кому ти все те зіставиш? питає Карпо.

— Комуж би? Людям. Коли геть постарію, то приймака візьму. Може одного з тих, що їх виховав, а може кого не-будь...

Зайшли під високу гору. З неї виставали камені вели-кани, між якими росли густо корчі калини, дикої рожі та тер-нини. Долом росла висока ліщина.

Старий розхилив корчі понад потічком. Козаки пішли з кіньми за ним, аж зайшли в печеру куди плыв потічок. В пе-чері було темно хоч око виколи. Йшли навмання в воді по-тока, що журчав по камінчиках. Довго так йшли не кажучи ні слова, а все в низ.

— Чи не ведеш ти нас діду, у пекло?

Старий не відповів нічого, аж побачили з далека світло дня, яке щораз більшало. Коли прийшли на край, сонце вже

зійшло високо. Вони мимохіть позатикали очі долонями. З того боку сходило сонце і осліплювало своїми якими проміннями.

— Чи втрапили би сюди до мене?...

— Господь з тобою! Хтоб того сподівався, хто би туди відважився зайти!

— Ся річка, то Інгул, а решту порадьте собі самі, бо мені пора вертати. Щаслива дорога!

Охрим вернув ся назад в печеру, а за ним зачалав в воді його вірний пес.

Ото чудасія! каже Максим до Карпа...

VII.

Як старий вернув до своєї оселі, то вже було близь полудня. Сонце стояло вже високо і дуже жарило. Охрим почув здалека плач дитини, який в розпуці бігав і кликав діда.

— Остакку, не плач, дитино, я тут зараз прийду.

Хлопець пустив ся бігти на його голос. Біля його біг пес, а з заду бігло кізлятко, мекаючи.

Хлопець побачивши діда дуже зрадів, прибіг до його і пришав до його руки.

— Куди ти, діду, ходив? — я прокинув ся зі сну, а тебе не було. — Шукав усюди, і в садку і в пасіці і на леваді і в стайні. Я налякав ся і плакав...

— Не гарно, дитино моя, лякати ся і плакати. Усюди є Бог, котрий нас хоронить... чи ти вмієш молити ся?

— Вмію, мене ксьондз вчив, замковий капелян...

— Ну, гарно, я такої молитви не вмію, але я тебе навчу своєї, козацької...

— А коли поїдемо до мами? спитав хлопець.

— Поїдемо, але перше виберемо мід, та завеземо мамі, зберемо яблук, груш, — треба мамі гостинця привезти...

То вибираймо мід сьогодні, а завтра поїдемо...

— Бжולי ще не нарobili меду, бо ще їм не пора...

Від тепер настало для Охрима нове життя. Мав до кого говорити. Хлопець ходив усюди з ним. Мами вже не згадував. За козаками раз лише спитав, де вони діли ся. Охрим пояснював, що вони поїхали на Січ, і став його дитинячому

розумови пояснювати, що то Січ, хто є козаки, і чого вони на світі хочуть.

Від того поволи, капля за каплею змінював хлопцеві світогляд. Він переконав ся, що козаки то не такі люди, що їх всіх вішати, та на палю саджати...

Охрим розказував йому звідки козаки взяли ся, говорив про Татар та Турків, як вони на Україну набігали, людей в ясир брали, мучили, як козаки відбивали невольників, били ся з Татарвою, — Турками... Хлопець вслухував ся в те оповіданє, жалів над недолею невольників.

А далі став йому розказувати про панів, що також людей мучили, гнобили...

Хлопець пригадав собі те, що в своїм дитинстві бачив на замку у свогого батька. Він бачив як людей гнобили, мучили, на палю саджали. Тоді він не розумів за що. Йому казали, що се мужики хами, що їм так і треба. Та нагадав собі і те як мама нераз просила за тими хамами батька, як батько гримав на маму і реготав ся, як він того реготу лякав ся, а мама плакала, і він її жалів. що тим людям робили кривду, що так не повинно бути.

Ціле літо спав хлопець на свіжому повітрю, купав ся в ставку, бігав, живив ся простими, невибагливими стравами. Від того зівсім перемінив ся. З колишнього блідого мов віск хлопчини виростав здоровий, рум'яний хлопець з огорілим лицем.

Минуло літо, настала осінь. Старий мав роботи від раня до ночі. Ховав пні з бжолами, збирав овочі, молос зерно на борошно, квасив капусту, приготовляв ся до зими. Його комора наповняла ся припасами.

Настала зима. Ціла балка вкрила ся снігом, що блищав до сонця, мов діаменти. Охрим зладив Остапови овечу кожушину і вшив шапку, чим хлопець дуже втішив ся. Тепер годі було вже спати на дворі. В своїй печері зладив Остапови лежанку з сухого моху, хлопець не міг розлучити ся з своєю козою. Вона цілий день бігала за ним, а на ніч лягала біля него спати. Старий ходив в відповідну пору на польованє в ліс і брав з собою Остапа. Вилазили тоді на беріг балки. Зго-

дом став його привчати до стрільби і подарував йому одну малу, легоньку.

Хлопець серед такої певидальщини забув згодом на своє гніздо. Навчив ся української молитви. Старий вчив його грамоти з старого часослова. Хлопець був дуже понятливий і до року читав старому з книжки.

Минуло так 5 літ. Старого вже виручав Остап в хазяйстві. Він виріс, був дужий, відважний і не зле стріляв. Він був правою рукою діда, котрий став знемагати. Дихавиця його мучила. Зимом не міг по ночах спати. Старий прочував свій кінець. Не жаль було йому вмирати та одна думка його непокоїла: коли він замкне очи, що з хлопцем станеть ся?

На се хотів він його приготувити...

— Ти тямш, синку, тих двох козаків, що тут одного разу були?

— Трохи тямлю. Я десь з ними їздив, чи щось... так як би в сні тямлю.

Один з тих козаків, що зветь ся Карпо Кожух, то твій тато.

— Не вжеж?

— Так, синку. Він коли не згинув, то навідаєть ся до тебе... бо бачиш, дитино, мені далі вмирати треба..

— Хибаж справді так? налякав ся Остап... А щож я без тебе робити му?

— Тож то я хочу тобі то сказати... Як я вже перестану дихати і моє тіло позимніє, то ти возьми заступа, викопай тут під грушею глибоку яму, мене вбери в жупан, контуш, в чоботи сап'янці, приши шаблю, за пояс застроми два пістолі, надягни шапку і покладь в ту яму. Відтак накрій мені китайкою очи, перехрести, відчитай молитву за усопших і приши землю. Потім накопай землі що мога багато і заверши могилу, а на вершку постав хрест. А на тім хресті вишиши так: Тут отпочиваєт раб божій, Охрим Неситий козак войска Запорожского поповичівского куреня товариш. Упокоїл ся в году... тепер мені 85 літ, то собі почисли, кільки мені буде від роду... і так напиши. А потому хазяйствуй далі, поки тобі завгодно. Коли тобі навкучить ся тут самому, то йди в світ. Панів оминай, бо вони тебе піймають, та в неволю за-

проторять. Ти шукай за козаками та проси, щоби тобі на Запороже дорогу вказали. Між козаками питай за твоїм татом, Корпом Кожушенком. Та ліпше буде як ти ще тут побудеш в балці. Колиб сюди які люди за мною приходили, то ти скажи, що я не хочу з ними говорити. Нікого не припускай близько, щоб ніхто не знав, що я вже вмер. Люди тебе скривдили би, обрабували. Ідучи з відси, виходи печерою, йди за потічком. Вхід до нашої печери заложі камінями, а товар весь повипускай — хай сам за себе дбає. А колиб ти, побувши на Січи вернув сюди знову, то під мою лежанкою закопаний глечик з червінцями. Є там стільки добра, що можна і в Києві з того дуже добре жити, чи де хочеш. А під мою лежанкою у головах знайдеш невеличку скринку з паперами. Особливо бережи той великий зшиток паперу. Я над тим кілька років працював, та пописував усе, що на своєму віку бачив, поки у сій балці не законав ся. Колиб тобі охота, то прочитай сам, а коли ні, то передай якому грамотієви в Києві або на Запорожю. Там списано все по правді. Там добре, що я тобі синку говорю...

Від того дня Остап став сумний. Йому жаль було доброго діда. За смерть він йому ніколи не говорив, аж тепер. Від того великий сум заліг йому душу. На діда дививсь з страхом і жалем, начеб бачив його послідний раз. Остап не знав, як чоловік вмирає, бо не видів того. Дід відай знає се добре... Йому тепер прийшло ся тяжко жити.

Дід занедужав. Цілу зиму дуже кашляв і не злазив з лежанки. Про все муєв дбати Остап. Аж з весною старому полекшало. Як пригріло сонце і розтаяли леди, як трава стала виколювати ся і бжола забреніла, дід вийшов на двір, підпираючи ся на палици, і став ходити по дворі, гріючись до сонця. Він страшно змінив ся. Згорбив ся, голова та руки трясли ся, та дуже змарнів. Відтак присів на камени під печерою і похнюпив голову.

— От, славити Бога, діду, тобі вже лекше, говорив врадуваний Остап. — Буде теплійше, те подужаєш зовсім. Я тобі меду з льоху принесу.

— Сідай тут біля мене, мій синку любий, сідай, я на тебе подивлю ся, ти моя потіхо, підпоро моєї старости...

Остап присів біля ніг старому і дививсь йому в старечі очи, а дід гладив його кучеряву голову.

— Мені справді може в літі полекшає, але другої зими я вже не переживу... Мені пішло вже на всісімдесять і шестий. Моїх ровесників вже либонь нема на світі.

В тій хвилі схопили ся з землі пси і полетіли сердито, найживши шерсть здовж потічка...

— Що се, спитали один другого.

— Бери, синку, рушницю, а мені подай другу. Сим боком ніхто до нас не заходить. — Старий підвів ся і випрямив ся. Остап приніс рушниці і побіг за псами.

— Далеко не відходь, чуєш?

А тимчасом пси гавкали завзято, чути було гелоси:

— Пугу! пугу!

— Хто ви? кричав Остап, не наближай ся, бо далєбі стрілю!

— Краще ти приклич собак, гукав хтось за корчами.

— Остапе, приклич собак, кликав старий, се козаки.

Остап послухав. Пси перестали гавкати, а за хвилию вийшли з Остапом з поза корчів два козаки, ведучи за собою коні.

— Здоров, діду Охрime! чолом тобі бємо, гукали козаки

Дід приложив долоню до очий і дививсь на них.

вимахуючи шапками...

— Справді! Далєбі! То ви, говорив врадуваний Охрим, і поклав рушницю на землю.

— Чого так забарились? — Остапе, бери від них коні, та проведи до стайні. Сеж твій батько, Карпо Кожушенко, а той його товариш... От гості любі, в хату просимо!

Остап не знав, чи радіти, чи сумувати... Бін узяв коний і повів у стайню та розсідлав їх, а козаки за той час стали витати старого...

— В саму пору прийшли. Мені вмирати пора, та я страх стурбував ся, що з хлопцем буде...

— Ти справді, діду, підтоптав ся, а Остап виріс мов дубок той. Гарно виховав, спасибі!

— Я повинен тобі його віддати, та бачите, зі мною зле.

Я вже не в силі води собі взяти, не то що. Підждіть, аж мене поховаєте, а то сам загину. Старий розплакав ся.

— Вспокій ся, діду. Ми що иншого загадали... Ти казав колісь, щоби ти приймака приймив. Ось тобі приймак, мій побратим, його бери...

— Виж розлучили би ся? побратими?

— Тож бо і є. Ми заприсягли собі до смерти не розлучати ся, та баба перебила. Мій побратим влюбив ся в гарну дівчину, тай засватав, а задля дівчини і товариша покидає. Ну, щож робити! Отож він загадав одружити ся з своєю Ганею, та до тебе прийти за приймака, хіба що ти не хочеш баби на своїм зимівнику...

— Не вжеж? крикнув старий, от божа благодать! Поблагословив мене Господь на сконі моїх літ дїтьми.

— Ходи, мій сину, хай обійму, та поблагословлю тебе.

Старий плачучи з радости обіймав Максима.

— Та вибач, сину, що на весілю не погуляю, та коли ти прийдеш сюди зі своєю княгинею, то ще заграю на бандурі та любуватись буду як ви обоєчко танцювати мете... Господи! Тобі слава! Який я тепер щасливий! Геї, Остапе, чогож ти там приріс?! Ходи сюди, гостий приймати... Ото радість... Гарно ви се обдумали.

Старий, начеб відмолоднів, випрямив ся, лице повеселійшало, вигладило ся... посмотрив вуса...

— Мені би обриту ся слід. Не брив ся цілу зиму. Виросла борода мов у цапа.

Надійшов Остап:

— Я, діду, коням сіна дав.

— Здоров будь, синку, говорив Карпо, — от хлопець, хоч куди козак. Став його обнимати...

А тимчасом дід Охрим, не зважаючи на свою неміч, порав ся коло печі, щоб гостий почастувати.

Остап виручив його...

Як козаки поживились, питає старий:

— Що на Україні чувати?

— Що раз гірше, говорив сумно Карпо. — Руїна. Народ обороняєсь, як може і гине на муках. Тільки й слави, що Запороже. В гетьманщині по двох гетьманів. Старшина ко-

зацька до панства, до Польщі тягне, простий народ в Москві бачить своє спасенє. А Москва впинає що раз глибше свої кіхті в українське тіло.

— Вже то від Москви не ждати нам спасеня, говорив дід Охрим. Був я при переяславських пунктах. Здавало ся, гаразд буде під московським православним царем, а потому нищили ті пункти один за другим. Наших найкрасних людей в Сибір пігнали, і зрадою, без суду. Згадати страшно.

— Я кажу, що на нікого покладати надії українському народови, як лишень на власні сили, говорив твердо Карпо.

— І я се кажу, щоб лише єдність була, щоб Бог послав нам такого чоловіка, щоб потрафив усіх з'єднати, а тоді ми нікого не боїмось. У нас буде така сила, що і Москву і Ляхів проженемо з нашої хати, а Туркови скажемо: зась! — А що ви, козаки, тепер робите?

— Ворога бемо без розбору. Татарву шарпаємо, панів польських караємо, а коли забіжимо на лівий бік Дністра, то і Москві достанеть ся.

Така робота нічого не варта. Коли докрути себе крутити меш ся, то не далеко зайдеш... Вам би перед усього розбити одно, а відтак вже обертай ся на другого...

— А хтож би по твому мав бути перший? питає Карпо.

— У давнину нам треба було здавити перш усього Татарщину і заняти Крим та там запустити корінь. Воно може би й тепер не було пізно. Та тепер нема вже такого завзятя на Татар, бо вони теж охляли... Тепер би прогнать з України усю шляхту — панів, щоб опять козацтво розросло ся та в піря поросло. А то козацтво має бути без високої панської старшини, без реєстра, без хлопа, а всі вольні люди, всі козаки. А розбивши Польщу, зайти на лівий бік України та прогнати Москву до її Сибіру... Та до такого діла треба би одної голови, розумної, та одного щирого серця.

— Ми не сидимо без діла, а підносимо народного духа, панів караємо...

— Хтож там тепер між вами передовий чоловік, на кого покладати?

— Був орел сизий, та завчасу йому крила повтинали, нікчемники!

— Хто се такий?

— Семен Палій! Душа щира, козацька, лицар...

Деж він тепер?

— В Сибір Москалі погнали. А піймав його зрадою таки свій чоловік, славетний гетьман Іван Мазена.

— Прокляте йому на голову...

— Те йому й буде. З Москвою покумав ся, панство заводить, у царя московського у великих ласках.

— Пождіть діти. Ся сама Москва покаже йому почому локоть. Хибаж Самійлович не вислугував ся Москві, як раб, не гнобив задля Москви свого народа, — а нарешті в кайданах пішов в Сибір?

Довго так балакали. Тепер ще зимно було спати на дворі.

Козаки постелили собі в першій печері.

Другого дня йно на світ зайняло ся, Карпо з Максимом від'їхали.

Старий прикликав Остапа, тай каже:

— Нам, синку, незадовго розстати ся з собою. Коли прийде сюди Максим з жінкою жити, ти поїдеш з своїм батьком на Січ. Про мене ти будь спокійний. Мої приймаки будуть добрі. А тобі годі загорожувати твою долю. Тобі в світ треба, розуму вчити ся, слави добувати...

— Хибаж мені, діду, біля тебе зле? — говорив засумований Остап. Хай живуть тут і Максим з жінкою, я їм перепиняти не буду.

Не в тім діло. Тут могло би жити дваїцяттеро людей, і не були би голодні, а тобі годі тут сидіти. Поїдеш з батьком на Січ, так мусить бути для твого добра. Ми більше не побачимось. Згадуй мене в молитві, бо я до тебе щерий був і дуже тебе люблю.

Остап став плакати, обнімаючи діда за шию:

— Дідусю, не виганяй мене від себе.

— Не виганяю, та так мусить бути. Та маєш бути козаком, а не свинопасом. Не в лісі тобі вікувати, а серед світу широкого, для України треба щось зробити, бо се святий о-

бовязок кожного. Україна конає і помочи просить. Я вже не піду, своє відслужив. На тебе саме черга. Так воно, дорога дитино, для Вкраїни так треба, чуєш? А там, на широкому світі, не дай заманити ся спокусууючій сатані, не зляпшись, не змосков ся, не дай панам заманитись на почеси і богацтва, а служи вірно твому народови, тій бідній неньці Україні, розриваній на шматки, тям, що лиш сей тобі брат, хто твоєю мовою говорить, однаково з тобою Богови молить ся, той тобі брат, хто не пан, чи він польський, чи московський, чи козацький. А коли так жити меш, будеш щасливий, а я зза мого буду тебе благословити. Тям, Остапе, що колиб ти відступив від сього мого заповіту, то я, хоч як тебе люблю, прокляв би тебе як Каїна. Так, моя люба дитино — ну, обніми мене кріпко і не супротивляй ся моїй волі, бо така й Божя воля. Мною і так довго не потішив би ся ти... в мене кождий день дарований, не довго вже того віку — ну, не плач...

Тепер взяли ся оба порядкувати першу печеру на прийняте молодих. Остап успокоїв ся і приготував ся на свій виїзд.

Минуло з того часу дві неділі. По зимі і сліду не стало. Усе зазеленіло ся, замаїлось мов в раю. Старий з весною! прийшов трохи до себе.

Надіхали сподівані гості на трох конях. На однім сиділа гарна чорнобрива молодиця Ганя.

Старий не знав вже, що робити з радоців. Поцілував усіх, тай повів у хату. Молодиця цікаво усьому придивляла ся. Вона була сирота, не було їй за ким тужити, жалувати! Старого полюбила вона відразу, їй тут дуже подобало ся, тому, що тут було безпечно. Трохи перелякала ся, переходячи печерою над потічком, але се тепер минуло ся. Їй здавало ся, що йде до пекла, а вона попала у рай...

VIII.

Третього дня опісля держав Максим перед печерою два осідлані коні а старий Охрим держав в обіймах Остапа і плакав. Йому кривавилось серце, коли пращав ся із своїм любим хлопцем. Карпо стояв на боці і собі втирав сльози.

— Нічого вічного на світі, заговорив старий, пускаючи Остапа. Щаслива вам дорога, Боже вас благослови! Пішли.

Старий хрестив їх, поки не скрили ся за корчами ліщини. Максим відвів їх аж до печери.

— Прощай, побратиме! Прощай-

Обняли ся оба сердечно. Максим поцілував ще хлопця і вони пішли в печеру.

На дорогу виправив старий обох мов на весіля. Подарував багату одежу і зброю. Та Остап такий сумний був, що сї подарунки його не займали.

В тій печері він не був ніколи. Йому аж страшно стало у тій пітьмі чалапкати водою.

Вийшовши на світ Божий, вони посїдали на коний і їхали з разу на полудне, поки не здибали пригожого місця для перешрави. Тут перейшли на другий бік і опинили ся в степу. Їхали мовчки. Остап такий був зайнятий недавною минувістю, що на нічо не звертав уваги. На кони сидїти прийшло ся йому перший раз. На се звернув увагу Ка; по, і став його поправляти. Їдучи вчив Карпо Остапа їхати верхом. По дорозі здибали руїну селищ і панських замків. Карпо пояснював йому від чого се стало ся. Козаки карали панів і руйнували замки. Пани відплачувли ся тим, що малили, руйнували селища...

Доперва се вирвало увагу Остапа з задуми.

— А деж люди подїли ся, що тут жили? питає.

— Кого не зарізила, не повісили, то пішов в світ за очи.

— І довго таке тривати буде?

Поки панів не виженемо...

Їхали днями, ночуючи в степу, поки дібрали ся до Дніпра.

Остап побачивши таку велику ріку, не міг з дива вийти, йому здавало ся, що стоїть вже над берегом моря.

— Се Діпро-словута, пояснював Карпо — перехрестись сину...

Добились вкінци на Січ. Про неї чував Остап багато від діда, і тепер переконав ся, що воно справді так є, як дід говорив. Знайшов тут і ровесників, якими скоро заприятнив

ся. Тепер Карпо звернув цілу свою увагу на те, щоб Остапа навчити воєнного ремесла. Він вивчив його добре їздити на кони, володіти шаблею, стріляти, плавати. На сю науку стра тили три роки. Остап виріс мов дуб, був відважний на всю небезпеку. Його дуже усі полюбили.

За той час виходили ватаги козаків на Україну ляхів ка рати. Скликали до себе народ, творили купу збройного люду, деколи вертли з великою добичею, деколи знову не вернув ніхто. Котрий ватажок вернув щасливо, його гйбрали опять. Такий найбільше міг біля себе згуртувати козаків, бо його шанували. До таких належав і Карпо Кожушенко. Йому теж повело ся кілька таких походів. Задля того і його сина Оста па усі любили.

Тому й не диво, що коли тепер Карпо загадав такий по хід, зголосило ся до нього повних пять сотень козаків. Кар по загадав виконати свій замісл і розправити ся з паном Ов руцьким, про якого пильно розпитував втікачів з Красно ставців. Від них довідав ся, що жаден козацький загін не зду кав взяти краснастецького замку.

— А я його візьму тай годі! сказав твердо Карпо... Ла годь ся, сину, па велике діло.

Остап ходив не раз з козаками у похід на Крим, на панів. Тіймив всі хитрощі козацькі, а панів ненавидів від серця. Про своє панське походжене забув зівсім. Йому неначе би внило ся, що побував колись на пишному панському замку серед розкоші. Не раз питав за се Карпа, та ніколи не почув іншої відповіді, як хйба: »колись про се дізнаєш ся, тепер ям собі лише, що ти козак... хйба сего тобі мало?«

А йому о стільки було сього мало, що хотів стати най славнійшим козаком на всю Україну, таким, як був Сагай дачний або Хмель. До козацтва приляг цілою душею. В па цах бачив страшних ворогів, котрих треба нищити. На За пороже приходили збігці з під панського ярма. Вони розпо відали про те, як народ мучить ся, і се ще більше розпалю вало його завзяте. Чував він богато і про пана Овруцького, не раз пригадував Карпови, що і сего діавола нора би на чер у поставити...

— Прийде і на його черга, говорив Карпо.

Тому то Остап дуже зрадів почувши про похід на красноставецький замок.

— Се в мене послідний поход, говорив Карпо Останови. Нев одній був біді, а Господь хоронив мене, аби я міг ще з паном Овруцьким порахувати ся. Таке маю прочуте, та коли зновню мою присягу, то не жаль мені буде вмирати і так спіchnу на землі, де й родив ся.

— Хибаж ти, тату звідтам будеш?

— А вжеж. Тому-то в мене з сим собакою не покінчене діло.

— А що він тобі зробив?

— Мого батька й маму звелів киями на смерть забити, а мене втопити, та добрий чоловік спрятам мене в пору перед панським гнівом.

— Ну, коли так, то і мені з ним діло... от гаразд складаєть ся.

Не близько було з Січи до Красноставців, та ще вага Карпова накладала дороги, виминаючи селшца, міста та панські замки, щоби прийти незамітно до Красноставців, заки доберуть ся до ліса, який Карпо знав дуже добре. В сім лісі вони запали, мов на дні моря. Карпо вишукав якусь неприступну балку і тут ждали слухного часу.

IX.

У той час готовились на красноставецьким замку до великого свята.

Пану Овруцькому навкучилось самітне житє серед сеї пустині, а при його богацтві не тяжко було знайти дружину хоч би з якого роду.

Пан Овруцький оженив ся з дочкою магната Потоцького в Бучачи і саме тепер мав вернути до свого замку з гарною двайцяти літною жінкою.

Щоби сей поворот випав славно і врочисто, пан Овруцький заповів величавий бенкет і спросив панів сусідів.

Він не пожалів нічого, щоб бенкет випав на славу його роду. Хотів показати, що він не менший магнат, як його тесть пан Потоцький.

Вїїзджаючи на весїле, приказав службі, щоб усе було гарно як слїд на магната, щоб не застидав ся перед панамі. — Гостий спросив богато.

З усїх усюдїв з'їздили ся пани з своїми почотами.

Пора здавала ся спокійна, про козаків в тих сторонах не було чути.

Цїлими днями їхали на замок панські карити і коляски різного рода і форми, а за ними цїла валка возів, коний, службї і псів та збройного почоту двірських козаків, що їх звали Семенами. Кождий показував себе важним через те, що виступав з великою дружиною і табором. У тих часах треба було почувати в степу або в лісі, бо дорога тривала нераз тиждень. Треба було усе возити з собою. Тож ваптажили на великі вози дорогі шатра для панства, шатра полстняні для служби, кухню, посуду, харчі, вина, горїлки, мягку постїль. Пани привикли до вигоди і розкошів, тому нічо не могло їм бракнути в дорозї.

Красноставчани дивлячись на ті табори йно хрестили ся, та ховали ся де хто мїг. Вони знали, що пан має вернути з молодю жінкою, що на замку буде якийсь бенкет, і знали, що при такїм бенкетї не обїйде ся без напасти. Вони знали, що пани попившись вигадують якусь забавку, при якїй не обїйдеть ся без людських слїз. А що вигадувати буде ще й панська служба?

Ось недавно загадали пани собі на втїху топтити в ставї їдьом. Лєвили по селу молодиць і старих баб, та кидали в воду: котра не попила ся, то видно, що відьма, бо її чортяка омагає. Таку вбивали.

Налякачий народ дрожав, жінки плакали, дїти ховали ся о бурянах, мужики йно кулаки затискали, та на нїщо не могли зважити ся, не чуючи в собі сили.

А панів напливало в Красноставцї щораз бїльше і бїльше. Усїх годї було помїстити в замку. Вози позаїздили на економїю. Служба або тут помїстила ся, або йшла до хлопських хат на постїй. Панство значне розмістило ся в замкових повах. Від того було на замку глїтно, що нікуда голки поклагти. Служба ганяла один за другим як в муравельнику. Зно-

сили з возів скрині з убранем святочним, то що, ходили горі сходами і вниз, потручуючи себе взаємно.

Замкова служба розмістила гостей після достоїнства, а всім порядкував маршалок замку, старий та сивий слуга пана Овруцького, також гербовий шляхтич.

Коли гість розтаборився, йшов до меншої салі їдальної пожити ся, кождий себе бо головний пир був назначений на вечір. Поп'ївши міг гість робити що йому завгодно аж до вечера. Гості розбрили ся по цілім замку, по огороді і парку, ходили на привітання одні до других, відтак мішала ся в гуртки, блакаючи та викидаючи торжества.

Над вечером приїхав і пан Овруцький з своєю жілкою та його тесть і теща. Приїхали шестірнею карих коний в позолоченій кариті.

На мило від замку попри дорогу позапалювано смоляні бочки. Почот гарно вбралих дворецьких козаків на здорових конях палив з мушкетів. Відтак розділили ся на двоє. Одна часть їхала передом, друга по заду карети. Як наблизили ся до замку, вистрілили з гармат. Цілий замок аж горів від смолоскипів. Було ясно як в день. Усі гості вийшли на привітання, заки ще карита заїхала перед палац. Вівати, вигукованя, стріли гарматні.

Як карита станула, прискочив старий маршалок, отворив дверці карити і поміг висісти панови. Пан Овруцький висів бадьорно і поміг своїй молодій жінці. Тоді маршалок виглосив витальну промову. За ним виступив капелян замковий, патер єзуїтський, з промовою теж. Він благословив молодят, бажав їм доброго здоровля для речі посполитої і католицтва, якого пан Овруцький показував себе ціле жите ревним берцем.

Пан Овруцький був вдоволений таким прийнятем, всміхнув ся любо до жінки і подав їй руку. Пішли горі сходами, вкритими дорогими турецькими килимами.

Поки що пані Овруцька зайшла до своїх покоїв, де служанки кинулись її переодягати до вечері.

Вона була на причуд гарна і зівсім не під пару старому підтоптаному панови. Пан Овруцький, хоч почорнів чуприни і вуса, хоч був червоний на лиці, був старий. Але панна

зважилась вийти за старого, бездітного магната рахуючи на те, що не довго йому жити. Він вмере, а вона візьме по нім його багатства і заживе після внодоби.

Пани бачучи таку пару стали підсміхати ся та нишком жартувати собі, хоч се не перепиняло їм кричати віватів.

Велика саля була вже до вечері приладжена. Понаставляли великих дубових столів, вкритих тонесенькими обрусами. Столи аж гнули ся від позолоченої та срібної посуду, дорогих чарок і чаш.

За недовгий час маршалок виступив на середину і заповів, що йдуть ясновельможні. Усе стихло ся. Коли ввійшов на салю пан Овруцький ведучи під руку жінку, усі крикнули «віват!» а на хорах заграла музика.

Пан Овруцький одягнений в малиновий оксамітний контуш, оперезаний богатим поясом. Одну руку держав на ручці багаті карабелі, другою вів під руку молоду жінку. Вона була вбрана в шовкову сукню. На голові в чорнім буйнім волосо блищав діядем, прикрашений перлами. Від його відбивало ся світло на всі сторони. На білій лебединій шиї пишало яє гарне намисто. Були се великі перли, пощиплювані золотим тонесеньким ланцюшком невиданої роботи. Одним словом, обоє наділи того вечера на себе, що в них було найкращого і найдорозшого.

Маршалок протиснув ся наперед і кланяючись заєдно так, що шапкою аж землю замітав, повів панство на їх місце під шовкову золочену кришу. Як вони посідали, рушили ся прочі гості, сідаючи після достоїнства.

Зараз потім влетіла служба прожохом з золотими та срібними полумискама і стала розставляти та подавати страви. М'яса печеного, дичини, риби, усього цілі стирти. Окрім замкової служби за кожним паном стояв його власний слуга. Панів сам, відтак набирав після тодішнього звичаю на тарілку ще і подавав свому слугі. А той, чого не зжер, подавав поза себе ще дальше. Пан Овруцький мав славного кухаря. Він повигадував на той день таку невидальщину, що усі аж охали з зачудованя. З того був дуже радий пан Овруцький і підсміхував з вдоволенем вуси, а в душі пообіцяв кухареві нагороду за те, що так гарно справив ся.

Коли вже наївшись добре стали пити вина, те тоастам, віватам і балачці кінця не було.

Величали молоду пару разом, відтак окремо. Славословили його шляхотські чосноти, його працю і труди в приборканю клятого бунтівничого хамства і т. п. Пан Овруцький аж прослезився з радости. Відповідаючи на ті славословія, показував себе дуже скромним, та обіцяв аж тепер забрати ся на добре до оділа і всю Україну очистити від своєвольного козацтва, коли йому Бог допоміг заложити нове гніздо в тім батьківськiм замку, до якого не добереть ся жадна сила.

— На тих мурах поломить собі хамство нераз зуби, говорив пан Овруцький, і я числячи на його силу стану тепер не не принагідно, як я робив досі, а цілою силою усмиряти всяке зухвальство козацьке, нищити шизматиків та заводити у сюди унію...

— Амінь! сказав патер. Пани скрикнули »віват«! а мюзика заграла »туш«. Опять на баштах відозвали ся гармати.

Між гостями сидів нестарий ще шляхтич, пан Потро Ярчевський, гербу Наленч. Він прислухував ся нетерпеливо сим розмовам, та коли дослухав ся слів пана Овруцького, таки не втерпів, щоб і собі не відозвати ся. Він попросив присутних о дозвіл, відкашлянуv, підкрутив вуса і сказав так:

— А мені здаєть ся, що мосці панове непристойні і грішні слова говорите. Беретесь нищити шизматиків. А хто-ж вони? То або хлопи хлібороби, що нас панів, годують своєю працею, або то козаки, що боронять і обороняли нас від та тарської навали. І одні і другі одному Богови молять ся, однаковим хрестом знаменують ся, і вони такі наші брати...

— Шизматик-зрадник! крикнула шляхта, і забряцали шаблями.

Маєте рацію, мосціві панове, говорив голосно, але спокійно Ярчевський, — я зрадник вітчизни і на се дам вам докази. Ось сей рубець на моім лиці то від московської шаблі, за те, що зраджував мою вітчизну Польщу мать, а сі знаки на руках то від турецьких ланцюхів, якими мене пять літ кували в чорній вежі в Царгороді, також за зраду Польщі. А ся друга рана ось тут, дивіть ся, то від татарської шаблі, кєли я наскочив Татар на Поділю ясир відбивати. Тоді висвободив я з та-

тарських посторонків між іншими піснацять шляхотських дівчат — я тоді також був зрадником вітчизни. А ви, мосціві панове, з гладкими личками і біленькими ручками, ви патрі-які були би все добрими синами Польщі, колиб не ви, та не які були би все добрими синами Польщі (колиб не ви, та не ваші діявольські дорадники, езуїти. Своім нерозумом викликали ви повстане Хмельницького, довели терпелівість того бідного українського народу до краю, довели вітчизну до упадку. Що з нами тепер? Москаль паламарує в нашій хаті і не вступить ся з відси, а ми, місто зеднати ся з народом, піднести його з темноти до стану чоловіка, — копаємо дальше яму вітчизні...

То хула-Єресь! інфамія! верещала шляхта, на шаблі його!

— Голя, панове! крикнув Овруцький. Пан Ярчевський за обиду шляхти відповість як слід — але тепер він мій гість і волос йому з голови не впаде...

— Коли маю за мої слова відповідати, то дайте мені договорити до кінця.. говорив Ярчевський. Вішасте хлопів-шиз матиків за те, що вони не вдячні. Скажіть, вдаривши ся в груди, за ще український народ має вам бути вдячний? Що ви для нього зробили? Невольник вдяки не знає. Зробіть його народом свобідним, поставте його поруч себе, а тоді вдячнішого народу не знайдете під сонцем. Ваші маєтки розлючене гайдамацтво руйнувало... у мене не спалили гайдамаки одного телятка. Чому? бо у мене, в моїх селах нема підданих, нема невольників. Коли повстали бунти народні, мої сусіди хлібороби хлопи узброїли ся до завзятого опору в моїй обороні, і я був безпечний. Я заможний неменче вас, хоч хлопа я не гноблю. Він сам добровільно мені помагає, бо я йому помагаю — живемо ваїмно в згоді побіч себе, як пристало на добрих сусідів християн. Ви робіть, як знаєте... мордуйте далі, слухайте езуїтів, побачите, який кінець з того буде. Мене зарубайте зараз, я на те приготований. Через те я стану славним, ще братія шляхта зарубають мене за слова правди, за щирі слова перестороги, зарубають того, що безліч разів клав своє жите на жертвеннику вітчизни. Чому би польська шляхта не мала рубнути тої самої голови, що її не розрубали

на поли битви московська та татарська шабля? Однако ви Польщу любите...

— Перестань Вашмосць крикнув пан Овруцький і поса-танів увесь — а то і я забуду на обовязки гостинности...

— Досить! досить слухали! кричали шляхтичі, гайдамака сам — на паль його!

Ярчевському не дали більше до слова прийти. Він цілий зворушений встав від стола, поклонився усім і вийшов. Пан Овруцький моргнув на прислужника і шепнув йому щось на ухо.

Слуга вийшов пржоохем.

Як йно Ярчевський вийшов за браму замкову, його піймали замкові гайдуки, звязали, закрили якимсь килимом і по несли до льоху...

Як йно пан Овруцький пошептався зі слугою, усі догадалися, що се ходить о Ярчевського, та що пан Овруцький не подарує єму тої зухвалости.

Усі з того раді, бо-ж нечувана зухвалість в такий спосіб в магнатській домі нападати на шляхту та обставати за гайдамаками-шизматиками...

Особливо радів з того патер-езуїт. Він зложив побожно руки і молився за спасене душі того грішника, та лише очима зиркав то на пана Овруцького, то на шляхту...

— В магнатській домі, я ще такої хули не чував...

— І то з уст шляхтича гербового...

— Хто зна, який він шляхтич!

Заложуся, що то перебраний гайдамака-Запорожець.

— Не може бути, бо говорить по вченому...

— Гадаєте, що там таких нема? Го, го, го! Я був на Січчї і сам переконався. Між тими діволами трафляють ся люди дуже освічені.

— Де-ж вони тої освіти набрали ся?

— В тій шизматицькій академії в Києві, що ї заснував Сагайдачний, а відтак розширив та підніс Митрополит Могил Петро.

Щоби затерти прикре вражінє з того, що було з Ярчевським, стали пани дужче пити, говорити один поперед другого та викрикати. Бенкет тривав довго в ніч. Панство Овруцькі

ветали від стола і пішли до своїх кімнат. За ними повставали ли усі, а дехто то так підтягнув, що не міг устати і такому по-могли слуги. Прочі пирували далі, співали, кричали а відтак забрали ся гуляти.

Те саме, що в покоях, діяло ся і на подвір'ю замковім. Тут понаставляли столів, а на них наклали тільки страви по-наносили тільки напйтків. Пан Овруцький не жалувал нічого. Кождий повинен добре зятямити його весіля. Гості не жалували собі теж, їли і пили, скільки лиш рлізло.

Смолоскипи стали пригасати. Пяний народ лягав де попало...спочивати. На окономії і по селу чути було п'яні крики та співи. Красноставчани поховались, де лише хто міг. Кожу де лякало ся напасти.

Х.

Як йно переїхала карита панства Овруцьких. в селі аж заройло ся від слуг усякого росту і рода. Вештали ся гайдуки, лакеї, двірські козаки. Усе збрале гарне в кольорах та гербах своїх панів.

Між тою юрбою йшло двох козаків, які не мали на собі ніяких панських відзнак. Вони йшли несміло, потькались по улиці і разглядали ся на всі сторони здивованими очима.

На дорозі стрінули сотника надворних козаків пана По-тоцького. Він держв ся бадьорно попід боки придивляв ся ко-закам і став в голоє сміяти ся.

— А ви звідкіля, панове гетьмани.

Козаки станули, вклонили ся в пояс і не важпили ся від-повідати. Се ще більше розсмішило бодьорного сотника.

— Що-ж вам, язика задубіли, чи що?

— Ми в такому ще не бували, пане полковнику, то й не знаємо, що з нами.

— Чого-ж ви сюди приплентались?

— Пан звелів, тай годі Супротивляти ся не можна, бо зведить вибити.

— Чиї ви?

Ми вельможного пана Трачевського... піддані...

Богато вас приїхало?

— Чотирох. Двох десь згубило ся між народом, та ось

ми за ними і шукаємо, коли не будемо разом, пан вибатожить...

— Такий то і вельможний ваш пан, що з чотирма дурнями на весіле вибираєть ся, а з вас то й козаки, що треба їх на мотузки повшинати...

— Та ми йно передягнені за козаків — ми піддані хлопці...

А на Січи бували?

— Не знаємо що воно є...

— Ех, дурні, от дурнів знайшов на втіху...

Біля сотника зібрала ся юрба козаків панських і стали з бідолах сміяти ся та глуздувати...

Хиба-ж тут яке весіля, чи що? спитав старший козак.

— А ти не знав? як же сюди їхав, не спитавши?..

— Не можна нашого пана питати. Звелиць їхати, то кидаємо вили, передягаємось за козаків і в дорогу.

— Справді, ви дурнійші, чим я гадав, а коли і ваш вельможний Трачевський такий мудрий як ви, то варто поглянути на його...

Ми голодні, а не знаємо де тут господа...

— А гроші маєш оден з другим? На чорта тобі господи, нині пан Овруцький весіле справляє, то й нагодує всіх, йдіть на замок... Але я би вам, лицарям, не радив там йти, бо там таких голопятників вішають...

— А мені таки їсти дуже хочеть ся, говорив старший козак, скрививши ся так, що усі зареготали ся...

— То ходи, я тебе проведу, каже сотник.

Пішли до коршми. Козак висипав зараз жменю червінців на стіл шинкареви і звелів дати усього, чого забажає душа полковника.

Непрошені зараз повиходили і потягли на замок, де сподівали ся багатого пиру. Остали козаки зі сотником. Він те пер не глузував вже з їх непорадности, а подобрів геть.

Шинкар поставив меду, вина та горілки. Козаки пили мало з цинових михайликів, за те сотникови підливали раз у раз, та припрошували його милість не гордували щирим серцем бідних людей.

— То кажете, пане, що в замку весіле? А ,чче як раз?

— Пан Овруцький женить ся з дочкою мого пана По-
тоцького...

То він ще такий молодий?

Ха, ха, ха! старий хрін, чуприну саджею мастить,
а ще молодій жінки захотїлось...

— Я ще з роду не бачив панського весїля.

— Я аж горю з цікавості, та, бач, бою ся, аби пани по-
бачивши такого обірванця не посваволили та не казали, чо-
го доброго, і повісити.

— Чого тобі бояти ся, ти теж панський козак.

— Заки пана допитаю ся, то повисну... мій пан худопа-
холок... Коби мені служити у такого пана, як Потєпський, то
не бояв би ся: і одежа булаб і ковнїр свій, і я був би справж-
нім козаком, а не передягненим мужиком... Та пий пане, не
гордуй, у мене ще є пару червоних.

— А твій товариш хто буде? Мовчить наче води в рот
узяв.

Се мій син рідний — еге-ж!.. Та я-б так просив, бла-
гав пана полковника, аби так не прогнївив ся та позичив нам
своєї одежі... ми би пішли на замок подивитись на панське
весїле, бо аж горю з цікавості.

— Я би вже нічого не пожалїв...

— Ну, добре — я позичу вам одежі нашої та виглядати
мете, мов свиня з кульбакою...

Козаки переморгнулись значучо...

— Пане полковнику, батьку! вік не позабудемо ось
тобі нагорода — і викинув цілу жменю червінців перед сот-
ника.

Сотник вийшов з корчми і свинув. На се прибіг якійсь
козак, вони перешепнулись. Сотник вернув, а за якої пів го-
дини принїс до корчми клунок з одежею.

— Ну, гони один з другим ось тут в печеру перебратись
каже вказуючи на бічні двері. та гляди, щоб часом контуша
не задягнув місто штанів...

Козаки пішли передягати ся...

За малу хвилю не можна було їх пізнати. Нето, що оде-
жа надворних козаків була инша, гарна, нова, але і вони й
самі мов не ті стали...

А триста вашій мамі! гукнув сотник, я гадав, що вийдуть два онудала на горобців, а то справді молодці на диво.

— Здоровий будь, пане полковнику, говорив старший козак, дою тобі слово, що над ранком одержу віддамо, коли не пропадемо.

Вони вийшли на улицу, полишаючи при меді сотника і того козака, що приніс одержу. Йшли бадьорно і гордо, побрязкуючи шаблями...

— Дурні хами, говорив сотник, одягло ся то в людську одержу, тай зараз голову дре, мов пава.

А я тобі, сотнику, кажу, що то не мужики а якісь запорозькі свавольники... вони ще якесь лихо скоять, а потому піде слава на козаків пана Потоцького. Мужик не держить ся так гордо, а шабля у його те саме, що палиця — а сей — лицар — ну.

Сотникови трохи в голові проясніло. Він справді лякав ся, та досадно йому стало, що так його перехитрили.

Справді, Прокопе, побіжи та вели пійматі, я трохи випив, та не могу побігти...

Прокіп метнув ся з коршми, та по козаках й сліду не стало. Замішали ся в юрбі. Прокіп вернув.

— А що?

— Ого! Як камінь у воду! То певно Запорожці.

І він вгадав. То був Карпо Кожух і його вихованець Остап.

Вони пішли на замок.

Сотник устав сам бігти, та ноги відмовили йому послууху і він сів, а відтак зараз і приляг на лаві...

— Лиш бій ся Бога, Прокопе, не говори того нікому, а то пропали наші голови... Гадав я, що посміємо ся над ними, а то перехитрили нас, чортові сини.

Як наші козаки вийшли на замкове подвіря, то вже бенкет розпочав ся, та вже не один піддідив так, що бачив дві свічки місто одної.

Вони йшли далі розтручуючи юрбу ліктями:

— Місце для вірних слуг ясновельможного пана Потоцького! гукали.

Прийшли перед самі двері замку. Тут служби тільки снувало ся, мов в муравельнику або бжіл перед рійкою..

Карпо углядів якогось старшого лекея..

— Їй, мосцівий пане маршалку.. будь ласка, проведи де небудь у куток, щоб побачили весіля моєї ясної панночки.. Я її на руках носив, як ще дитиною була, я старий слуга її батька. — Карпо став втирати сльози рукавом контуша — хай подивлюсь на її щастє...

До палацу козакам не можна, говорив добродушний лакей...

— Коли добра воля, то всьо можна, казав Карпо та всунув лакеєви в жменю червінця..

— Ходіть за мною.. лише не вилазьте надто на світло.

Лакей пішов передом в огород поза палац, а вони попрямували нишком за ним.

Лакей відчинив якусь невеличку фіртки і повів їх темними вузкими сіньми. Вони держали один одного з аполу, вийшли відтак горі, аж лакей відчинив якісь малі дверцята, звідкіля вдарило ясне світло великої салі. То була малесенька на двох людий галерія під самою стелею салі.

Карпо дав лакеєви ще червінця.

— Сидіть тут тихо, я ошять прийду і проведу вас. Лакей пішов, а наші козаки познімавши шапки з голов посідали на ослоні і дивили ся в долину на панів.

Карпо показав Остапови пана Овруцького, бо пізнав його зараз.

Його мусимо живого взяти, говорив Остапови, я з ним мушу собі поговорити і привитати ся.

Вони бачили, що на салі діяло ся, чули кожде слово. Чули, що говорили пани, чули, що говорив Ярчевський. Бачили, як пани верещали на його і ними така лють заволоділа, що Остап мимоволі стиснув в руці свою шаблю. Вони бачили, як виходив Ярчевський і як пан Овруцький давав знак своему слугі.

— Буде з нас, шепнув Карпо Остапови. — Бачиш, що я не брехав, кажучи тобі про панів...

— Куди-ж ми вийдемо?

— Козак мусить дорогу знайти.

— Може би відбити того добрячого шляхтича?

— Відібемо, та не зараз, йому й так нічого не станеться, хіба що в ляху переночує.

Вийшли з свого скритка не зачиняючи дверей. Від того було трохи світла в сінях. Зійшли сходами в низ, пішли іншими сіннями, знову сходами на помацьки знову темними сіннями, держачи ся стіни, аж поки не почувли людського гамору і пішли в той бік. Надибали якісь двері. Через них пробивало ся світло щілинами. Вийшли не відразу в якісь просторнійші бічні сіни, що вели до головного коридаря. Там снувала ся служба. Як малий човен з незначної річки запливе в головне русло і попливе на бистрих філях могутньої річки, так наші козаки пішли між юрбу, помішали ся з ними і пішли до головних сходів...

На самім порозі зачепив їх якийсь старий слуга і задержав сердито.

— Ви за чим тут, хами?

— Не бачиш коліру ясновельможного пана Потоцького? гукнув грізно Карпо, показуючи на свою шапку, — ти пана мого зневажаєш і штовхнув в груди лакея так сильно, що він аж покотив ся зі сходів...

Відтак вони не ждучи вийшли скоро на подеїре і замішали ся між юрбу. Зараз стали показувати з себе п'яних, кричали, підспівували, не договорювали слів, стали обчіматити та цілувати других, кого лише здибали.. поки не заплентались під замковий мур недалеко брами і тут полягали та стали хропіти.

Було се під самою стражницею біля брами.

Коли на замковій вежі вибила десята година, каштелян замку викликав старшого над замковим військом, звелів зачинити браму і поуставляти на баштах варту, при чім подав йому гасло на той день. Карпо зачув своїм бистрим вухом гасло: Варшава, відзвон: варта! Коли сторож пішов замикати браму, Карпо встав, змуркотів щось з просоня, хотів йти, закотив ся і впав під само вікно вартового дому. Тут було темно. Він підвів ся на руках до вікна і бачив, як сторож зависив ключ від брами над своєю постелею а сам вийшов, щоб поводити варгових на свої місця.

На то лише ждав Карпо. Він знову замуркотів, встав, зачав співати, заточувати ся, пішов опять між юрбу, знову завернув, і так заточив ся, що бебевхнув перед самими дверима сторожного дому, та так сильно, що аж двері відчинили ся. Тепер Карпо шепнув на Остапа. І той став муркотіти і заточувати ся, поки не зблизив ся до Карпа і унів біля нього

— Прислони собою світло, шепнув Карпо, щоб мене ніхто не бачив...

Остап встав на ноги і киваючи ся на одному місци говорив щось сам до себе.

За той час Карпо мов гадюка переповз через поріг, хопив ключ з кілка, і вже опять був на дворі перед порогом.

— Вставай товаришу — говорив по п'яному Остап, підем та випемо ще по чарці... за здоровле нашого ясно-можного паа-на! егеж!

— А ось і шинок, казав, Карпо, показуючи на двері сторожного домика — гей шинкарко, чорнобрива, ще по чарці дай, а то зацілуємо — еге-ж! І стоячи під дверима стали у двійку виспівувати охриплими голосами:

»Шинкарочко, полтавочко«...

— Еге-ж спить, клята, та най її всячина ходім ось там...

Остап митю зачинив двері вартового дому, а ключ виймає з дверей і сховав. Тепер держучись під боки та заточуючись поплентались дальше.

В той спосіб вони добули ключа, зачинили двері і ніхто не догадав ся, щоб хто не будь заходив до сторожного домика.

XI.

На подвір'ю стали утихати крики п'яної служби. Усьо пошало ся, куди попало і захропіло. Світла гасли. Чути ще було де-не де крики на економії і по селу.

Стояла ясна зоряна ніч..

Тепер підкрали ся наші козаки під браму і тихенько відчинили на тільки, що один чоловік протиселеть ся. Карпо танув над ровом і в тій хвилі відозвав ся півень раз за разом тричі.. То було козацьке гасло.

Як йно смеркло ся, вийшли Карпові сотні з балки, де колишали коний, прийшли лісом і засіли в комині над ставом. Ждали на умовлений знак. Козацтво подалось до брами тихо, без гомону. Здавало ся, що душі замучених людей збирають ся на весіля свого ката, пана Овруцького.

— Гасло: Варшава, відзив: варта, шептав Карпо козакам. Що мога не проливати крови — пняних вязати посторонками...

Козаки відчинили браму на оба крила і всипались туди шов пішоно до мішка. Вязали пняних мов братів. Карпо з килькома подав ся на башту. Вартовий куняв, опершись на свою гайбарду. Почувши від Карпа гасло, куняв дальше, бо і він випив теж. Його теж звязали. Те саме зробили і з вартовими. Одна часть подала ся на економію робити ту саму роботу. Лише тих, що стояли постоем по селу, не чіпали, тих то вже Красноставчани самі угостять, як дізнають ся, яких гостей має пан Овруцький.

Тепер ходім, хлопці, на весіле, говорив Карпо. З шаблею в руці пішов передом. В палаті ще бенкетували. Музика грала завзято, а пани з гарними панями танцювали. Їм було безпечно за сими грубими мурами, що їх хлонські руки збудували...

Одна часть козаків кинулась по замкових покоях взяти пняних панів.

Карпо отворив ногою двері до салі, де танцювали пани. Коли станув на порозі, гукнув:

— На весіле приходимо, хоть непрохані. Ану-те музики! заграйте і нам сіромахам! Усі, що тут були, задубіли зі страху. Пані стали кричати та мліти. Усі збились в одну кучу в куток салі, наче отара овець, коли вовк прокрадеть ся в кошару.

— Панів брати живих на пута — жінок не чіпайте.

В тій хвилі почули ся стріли з пістолів в сінях замку.

Кількох панів почувши галас і крик, вибігло до сінній з шаблями і пістолями, Між ними стояв з шаблею на голо з пістолем в руці пан Овруцький. Він лаяв в біса гайдамків.

— Не рунте його, братчйки! гукав Карпо біжучи прямо на нього. Побіч нього біг що сили Остап.

Пан Овруцький заскрего тів зубами. Він догадав ся, що се ватажок і прицілив до його пістоль. Прибіг Остап і в саму пору підбив шаблею руку пана Овруцького. Куля пала в стелю. На шию пана Овруцького впала петля. Віч повалив ся на землю. Його звязали цупко. Пуччя нічого не помогло. Було по всьому. Без проливу крови, без всяких заходів, без облоги — попав в руки козацтва сильний, нездобутий панський замок, якого не могла взяти жадна козацька ватага. Попав ся в руки козацьких местників гордий пан, спокон вічний гнобитель козацького роду.

Козаки страх раділи.

— Ходім, хлопці, повечеряти, — може пани не зіли усього... Панас Чабан зі своєю сотнею буде сторожити нашу безпеку. Зачинити браму і поставити сторожу по баштах. Твоя сотня, Панасе, не сміє доторкнути ся михайлика. За се відповідаєте вашими головами. Ми робити мемо порядок з панями.

Пішли до великої салі. Тут в куточку сиділи налякані пані. Вони прочували свій близький кінець, плакали і моли- ли ся.

Карпо Кожух сів на мягенькій канапі і звелів привести перед себе пана Овруцького.

— Пізнаєш мене, пане Овруцький?

Пан Овруцький стояв перед ним зі звязаними позаду руками. Він дививсь з погордою і злістю на козаків.

— Я тобі пригадаю ся, пане. Я той самий Карпо Кожух колишній твій підданий. Мсіх батьків звелів ти киями на смерть забити, а мене втопити, як щеня. Я забрав тобі сина, але се не був ще край моєї пімсти. Розплата послідує за раз.

Пан Овруцький здрігнув цілим тілом. Він рванув ся так що аж посторонки на руках затріщали.

— Колиб в мене не звязані руки, я-б тебе задушив руками.

— Хлопці! розв'яжіть його, а то ще скаже, що хам його боїть ся.

Розтяли мотуза. Пан Овруцький не міг з два ввійти, що з ним робить ся.

— Віддай мені сина мого, а все тобі прощу, майно мое віддам — звільню тебе від панщини.

— Чи бачив хто такого панського дурня? Ні твого майна, ні твоєї свободи я в тебе не прошу. Я кивну лише пальцем, а зараз повиснеш, або на пали застрягнеш. Давно тобі се належить ся, та я не таке для тебе придумав. І сина з тобою віддам, і то зараз. Остапе! привитай ся з твоїм рідним батьком! Бачиш, пане, як гарно я твого сина виховав! Він козак душею і тілом. Він в таборі твоїх ворогів...

Всі стояли здивовані. Пан Овруцький дививсь здивованими очима на усіх, недовіряючи придивляв ся Остапови.

Остапови зашуміло в голові. Йому нагадало ся відразу щось давне, дуже давне, мов крізь мраку. Нагадали ся йому дитячі літа, панські покої, розкіш. Йому здавало ся, що тепер як раз прокинув ся з якогось сну і не може ще стямити ся.

З тої думи вирвав його чортівський сміх пана Овруцького. Такий сміх він колись давно чував і дуже його лякав ся.

— Ти брешеш, хаме, кричав пан Овруцький, ти так мене мучити хочеш, глузуєш з мене. Ти давно замучив мою дитину, а може і зів її з пімсти, бо ти гірш людоїда.

Карпо на ту зневагу ні вусом не моргнув.

— Ану, поглянь за праве вухо тому козакови — що там побачиш? А може ти і не знаєш що у твої дитини було червоне знамя за правим вухом? Се те-ж памятка по твоїх кровавих вчинках, коли твоя вагітна жінка налякалась проливаної тобою козацької крові... Ну, подивись, тоді може і не скажеш, що я брешу.

Пан Овруцький приблизив ся до Остапа, який стояв не порушно. Він придивляв ся за праве вухо.

Відразу не той став. Його лице повеселіло, очи заблизли радістю...

— Справді! Боже мій, слава тобі! Станіславе, Стасю мій! Тільки я сліз виплакав за тобою, а тепер на старість мою вертаєш мені живий і здоровий!

Пан Овруцький розняв руки, щоби обняти Остапа. Остап відступив ся.

Козаки дивились, що з того вийде.

Остап каже:

— Не каляй мене твоїми руками. На них ще не засохла невинна кров хрещеного народа, моїх братів. Чував я за тебе богато, почув я з твоїх уст недавно ще, як ти хвалив ся нищити народ безвинний, що тебе годував кровавою працею... Ти мені не батько, я тобі не син. Я козак, що поприсяг карати і нищити панів, до яких ти належиш. Подякуй Богови, що я о тім дізнав ся, а то тебе власною рукою зарізав-би. Тепер годі, бо в мене твоя кров, — але я знати тебе не хочу — душегуба...— Ось де мій батько.

Остап підбіг до Карпа, присів біля нього на землі і став цілувати його руки...

Пан Овруцький не надіяв ся того. Він дививсь на те бо жевільними очима.

— Мій син відрікаєсь мене. Гайдамаку батьком зове та по руках цілує — горе мені!

Пан Овруцький побаранїв на лиці. зоколихав ся і впав на землю неживий...

Настала довга мовчанка.

Остап встав.

— Помоліть ся, братчики, зі мною за душу грішника. Сором такого батька мати, та все-ж то моя кров...

Остап прикляк біля трупа і став молити ся закривши до лонями очи.

— Я тепер пан сього замку і майна, гукнув Остап ви-прямивши ся. Прпкликати сюди маршалка того замку, роз-вязати усіх панів і привести сюди.

Козаки розбрили ся.

— А то ватажко наш штуку втяв, хто би такого надіяв ся? Та що воно буде? гуторили між собою, розтинаючи панам пута на руках.

Привели перед Остапа старого наляканого маршалка. Шляхта посходила ся.

— Пізнавай мене і засвідкуй перед шляхтою, хто я є. Маршалок вже чув, що тут скоїло ся. Він поглянув Остапови за вухо і сказав:

— Сьвідкую перед Богом та ясновельможними панами,

що се є ясновельможний Станіслав Овруцький, пан сього замку, який перед літами загинув. Пізнаю його по отсім знамені, по сім червонім пятні.

Шляхта дуже здивувала ся.

— А може і се нащо придасть ся, говорив Карпо виймаючи з гаманця золотий хрестик.

— Отсей хрестик мав на шії хлопчина, коля я його взяв.

Маршалок приглянув ся хрестикови:

— Так воно справді.

— Слухайте тепер мене, гукав Остап, ви пани і пані, не лякайтесь нічого. Нікому волос з голови не може сласти. Ви гості того замку і мої. Вам, мої товариші, належить ся окуп военний за отсих бранців. Беріть усьо золото, срібло, яке знайдете в тім замку, се вам вистане, а їх не тикайте — вас прошу. Мені того не треба, я ваш товариш долі і недолі до смерти. Беріть усе! Ви, пани, забирайтесь зараз в ранці зі своїми статками, бо заки сонце стане на південь. з того замку останеть ся руїна.... — Ну те, хлопці, прикликати мені усіх Красноставчан! вже дніє на дворі. — Їм я теж маю дещо сказати.

На дворі розвидніло ся. Світла в замку блідли...

— Є тут між вами який роєнт? питав Остап панів...

Виступив старий шляхтич.

— Пиши, пане, грамоту, що я, Станіслав Овруцький, пан сього замку і усіх сіл до того приналежних, усім моїм підданім даю на вічні часи волю. Знімаю із них панщину і всякі повинности, а за се, що вони тільки літ на мого батька і діда працювали, віддаю їм на власність усьо землю з лісами, рілями і ставами, сю, яку тепер мають, і яка належить до економії. — Усе напиши докладно, аби людям відтак не було напасти.

Заки спорядили грамоту, Остап звелів виносити усе богацтво на замкове подвірє, яке припало на добиччу козакам. Пани шляхта дуже були раді, що вийшли з цілою шкурою, збирали мерщій свою мізерію і виїздили з замку.

Вже стало ясно на дворі, як посходили ся Красностав-

чани на замок. З початку бояли ся якої біди, та бачучи козаків, вони заспокоїли ся.

Остап вийшов на ганок і звелїв реєнтови прочитати грамоту.

Люди не могли з дива вийти, що воно стало ся таке. Народ дуже зрадїв.

— Тепер в мене просьба до вас, люди добрі. Усе, що тут є, ваше. Та я вас ще прошу, не проклинайте мого батька та помолїть ся за його душу, простїть його так як хочете, щоб Господь простив вам на страшнім судї.

Остап зворушений зійшов по ступнях на подвір'я і тут обняв першого старця, якого стрїнув і поцілував. Се був Прокїп Верета. Він підпирів ся палицею — руки і ноги у нього тряслись.

Народ став плакати з радощів:

— Нехай пану Господь простить...

— Ну те, хлопці, гукав Остап. Я й забув. Понукати мене десь у льоху того шляхтича, якого вчора замкнули за правдиве слово.

Народ кинув ся шукати. Слуги зараз показали. За хвилию вивели звязаного Ярчевського.

Він коли дізнав ся, що тут стало ся, дуже зрадїв і обняв Остапа.

— Спасибі, пане брате, — таким ділом змиєш усі гріхи твого нещасливого батька, якому єзуїти розум затьмили.

— Еге-ж! а де той єзуїт, славний капелян?

— Ого! Йому одному не повело ся, говорив один козак. Його зразу повісили...

— Тепер йдїть собі, люди добрі, до дому — поздоровїть від мене своїх жінок та дітей — грамоту віддаю вашій старшинї громадській.

— Грамоту треба занести до актів, каже реєнт.

— Роби, як знаєш, аби добре було і по закону. А тепер, хлопці, прошу вас, зруйнують се прокляте кодро, щоб не став камїнь на камени. Я вже не пан його, а простий козак, ваш товариш. Тепер ти, батьку отамане, приказуй дальше.

Карпо розпорядив, що треба. Навантажили возів усім добром. Замок згорїв, а решту поруйнували, підпалив-

ши порох у льохах. Козаки, відпочавши між Красноставчанами, помандрували на Січ.

Карпо передав ватагу рйстаршому сотникови, відлучив ся з Остапом, і поїхали в ліс, у балку, поклонити ся могилі незабутого діда Охріма та навідати ся до Максима.

Конець.

ВОЛОДИМИР Б.

Биргак

ЛАТАЧКИ.

ОПОВІДАНЄ.

Бібліотека Домов
Йосифа Кочана
Chicago, Ill.

Ч. _____

191-

I.

На приходстві в Підлісках тиша. Сонішний жар пече, і біля приходства нікого не має. Кінець жнив, усі при роботі. Голодна собака скавувить на припоні, за роботою й забули її нагодувати. Все завмерло — тільки, глянеш від приходства в діл, а там мов розрите муравлиско: вештають ся люди, ростуть стоги, несеть ся пісня.

У такий жаркий день над берегом Стрия, що пливе через Підліски, сидів місцевий парох Трясило з учителем. По довгій купелі гріли ся до сонця.

— Ходімо вже домів. Ануж приїхали з міста — промовив перший парох.

— Мабуть їх ще не буде, впрочім вже ходім.

І пішли.

— А тепер, як заведу молочарську спілку зможу на хвилю спочати — говорив Трясило. — На хвилю спочати, бо ще много, ой много роботи, аж село буде подібне до людей.

— Ледво, чи й буде спочинок — відповів учитель. — Бо як лише спілка увійде в жите, будемо мусіли її наглядати, а прийде зима, треба частійше в читальню загостити, а далі вибори — усе щось нове! Усе новий батіг, щоби не заснути.

— Усе якось піде — докинув по хвилі отець Трясило. — Добре, що ви у Підлісках, у вас знаходять мужики много ради і поради, а я помочі. Не так було за ваших попередників. Оден шпак, другий анальфабет, третій бояв ся власної тіни. Ішов я сам один, а відомо: оден у полі не вояк.

Доходили до приходства. Трясило приложив руку до очей і глянув на шлях, що тягнув ся між хатами, та зоба-

чив тільки вози, що хитали ся обладовані збіжем або сїном.

— Не видно! Ідуть поволи, з тягарем.

Двері від приходства були замкнені. Панї матка пішла з донькою в огород вибирати огірки, а сини-гїмназіясти уже третій день були на прогульці в горах. Учитель і отець Трясило сїли в саді під тїнистою грушою та й далі по вели розмову.

Оба були собі раді. Коли перед десятьма літами прийшов Трясило у село, застав його занедбаним, зубожілим і слїпим. Панї матка плакала, що дістала ся між таких людий, але Трясило, усе сунокійний, не гриз ся — Що тут по може гризота! Роботи, робити тут потреба! — І нині, по десяти літах, село змінило ся, що й не розпізнаєш. Де колись нишала ся посеред села велика корчма — нині стояла читальня; поля, що колись були зарослі кукілем і хабазом, — нині хилили ся від чистого збіжа. Перше все село ішло за старостою — нині гнали буком агітаторів ворожих кандидатів.

Перед двома літами прийшов у село учитель Розметашок, людина працюовита й сьвідома та віддана справі свого народа. У нїм знайшов Трясило помічника й порадника, то й скоршим кроком пішла тепер праця. Оден вів читальню, другий склеп, оден касу, другий хлопців приготовляв до гїмназії, тепер вводили оба молочарську спілку. Тай учитель горнув ся радо до пароха.

Сидїли й розмовляли про хосен молочарської спілки. Від часу як постановили її завести, подібна розмова вела ся між ними день у день. Та все знаходили щось нове, що потребували собі оповісти... Парохови здавало ся, що учитель ще не досить переконаний і він числив, кілько одна корова принесе зиску, в селі є тільки а тільки коров — чистий рахунок, кільки зискає усе село. На те вказував знов учитель, що від тепер стануть господарі більшу вагу звертати на пашну господарку, а вона лїпше оплачує ся як збіжна — отже молочна спілка піднесе й господарку...

— А як часто мусять тепер ходити коло коров! Не то

що перше; стануть чисто ходити коло коров, і в хаті вже більша чистота — новий аргумент приточував Трясило.

Серед тої розмови й не спостерегли, як з поза хат виринули два воза, що вертали з міста з кружівками й начинєм. Біля приходу задержали ся, проти них вибіг парох і учитель тай стали оглядати. Хоч оглядати і не було що: машини обвинені соломою й запаковані.

— Нічо не зіпсувало ся? — спитав Трясило.

— Нічо, їдемо поволі.

Перший погонич виняв ізза пазухи письма з почти й подав парохови.

Пан-отець переглядав усе скоро, аж його зір пав на якийсь урядовий акт з окружної шкільної ради. Скоро розгорнув тай став читати.

— Чорт би їх побрав! — пробурмотів.

— Чого така досада? запитав учитель, відвертаючи очи від воза на пароха Трясило здвигнув раменами і вагаючи ся, подав письмо учителеви. Хвилию було тихо — парох слівдив вираз лица учителя. По хвилі стрінули ся їх очи.

— Мене переносять? *ze względów służbowych?*

— Як бачите...

Вози рушили до читальні, учитель і св'ященник остали на місці. Мовчки вернули до саду.

— Аджеж інспектор обіцяв мені в лині що я дістану тут сталу посаду, ще лиш конкурс мали тепер оголосити. Я й не мав жаднівського слідства й за що мене переносять?

— За що? А чому ви не безхарактерні? Чому не „*porządny Rusin*”? — спитав з досадою Трясило. — За се сталиб ви в коротці й директором. А ви й до читальні ходили зі мною тай до каси, загалом брали участь в роботі в селі — от за те й переносять. Чогож хочете? Чорт би їх побрав! Щоби подусили ся! — По хвилі додав:

Саме тепер, коли вас найбільше потреба в селі!

Хвилию сиділи мовчки, оба задумані. Трясило заглянув ще раз у письмо й докинув:

— Вас кинули до Лужка, то дуже в горах. щось пять

миль до залізниці... а три до почти... Бодай показали ся!... Цікавий я, ким нас тепер ущасливлять?...

II.

Два тижні пізнійше, в неділю, по полудні, коло церкви бавили ся діти, як горі за церквою затуркотіла панська бричка, а дзвінки, як у колядників, задзвонили на усе село. Діти вибігли на плях. Може онучкар в неділю заблукав ся у село? — Та ні — се їхали якісь три пані, одна старша, а дві молодші — доньки.

Мов наїджена качка заточувала ся жидівська бричка на всі боки шляху. Диньель підсакував від землі до кінських губ і бив їх, що не дають йому на старість спочати, а крила хотіли задержати колісе, щоб їх не трясло. На переді на вязанці сїна, мов на першому поверсі, сидів рудий Жинок. З гори перехилив ся до дітей, висікав ніе, руку обер об мішок і спитав:

— Чуєте, де тут мешкає єгомось?

— А ось ондечки, та велика хата — гукнули гуртом діти. — Вітів Гривко біжить тепер до єгомостя.

— Вію! — крикнув візник і грубшим кінцем бичівна почастував коні. І рушили з місця.

— Ізю, поправ собі хрестик, щоб було його видно, а ти, Біню, памятай і не підноси лівої руки, там цілком тобі пукло... І правої не підноси, бо ще також пукне, — говорила найстарша пані до доньок.

Кілька хвиль пізнійше застукали об двері в приходстві.

— Прошу — обізвав ся жіночий голос зі середини.

Увійшли, біля стола сиділа пані-матка, студіюючи ку харську книжку. В четвер мав приїхати суджений доньки.

— Маю честь представити ся: Латачкова, вдова по інжінері — казала пані, що увійшла — А то мої доні, тутешні учительки... Самі старали ся сюди...

— Трасилова — промовила й пані-матка, та так невираз

но, немов стидала ся того іменн. По хвилі замкнула книжку і докниула:

— Мило мені пізнати — попросила гостей у салон.

— Всечеснійший дома? Ми приїхали представити ся. Ще вправді час до науки, але треба оглянути школу, ануж конечно що направити.

— Муж має похорон, та верне небаром, — поволи відповіла їмость. Була троха перестраінена Привикла до спокою.

В кімнату увійшла Галя Трясилівна і на пово зачали представляти ся.

— Ах, як дуже нам мило пізнати панну Галю — щебетала Латачкова, мов в кімнаті комар забренів би вечірною порою. — Боже, які ми щасливі! Інтелігентний чоловік зупинить ся на селі між простим хлопством і підіє та гине мов цвіт на пустині. Тому ми дуже щасливі, що будемо мати таке миле товариство.

— Ой правда, то правда! — промовила ї пані матка. — Мій чоловік демократ, але мені то дуже не сподобаєть ся. Що то говорити: хлоп дикий тай годі, а ти за нього розбивай ся при виборах і накладай головою. На тій точці я ні воли з мужем не погоджу ся.

— Гірке житє на селі без товариства — тягнула далі Латачкова. — Як жив небіщик муж, було нам инакше...

— А чим був небіщик?

— Аджеж я казала! Інжінером, інжінером, ми мали й свою реальність, бував у нас староста, професори і доктори...

Пані-матка, яка усе мала респект до старости й рока ми хвалила ся, як був раз у нїої староста і хвалив єї каву — аж тепер спостерегла, що вона в сукні, яка добра на припята звиклих учительок — а не таких гостей. Тому скрутила ся і щуєть у другу кімнату переодягти ся. По хвилі каже ї Галі змінити стрій — сама біжить в кухню та ї велить налити на каву.

Пан отець вертав під ту хвилину з похорону й вступив по дорозі до школи.

— Новина, повинна! —

— Яка? — питає Розметанюк.

— Я дістав нині повідомлене, що до нас приходить учительки, які зовуться Ізидора і Сабіна Латачківні.

— Аж дві?

— Втім то й уся штука. Уважайте: я вже три роки по биваюся з громадою о двокласову школу — навіть не відповідали на наші просьби й домагання. Аж тепер, пі село, пі впало, присилають дві учительки та й розказують, щоб раз два, до тижня, постарати ся о приміщенє. А я, назбитки тим панам, не думаю старати ся! — По хвилі снітає: — Як думаєте, що то значить ся, що їх аж дві іменовали?

— Видно се протекційнички інспектора, не мав їх де подіти і тому отвирає другу кляєу, для них — а не для села!

— Dixisti! І тому вступив я до вас. Може ви знаєте що про ту Сабіну й Ізидору?

— Не чув, не скажу. У нашім повіті таких мабуть не було. Не знаю, а може се які нові „панчошкові“, що йно зачинають службу. Не скажу.

— Мабуть добра не буде з того, ой не буде! Я чую вже се! — промовив парох. — Як мав вже раз ту такого, який в очі лестив, а поза очі відтягав людей від читальні. І що то мене не коштувало, нім я позбув ся його! Біда, біда! Але, — додає по хвилі усміхаючися — біду треба пережити. Ви були вже в Лужку?

— Учора вернув вночі. Далеченько! Занедбане село. Та що? — гриз ся я дуже, що посилають у закутину, та побачив і стало відраднійше. Не такий страшний вовк, як його малюють. Поля до праці досить.

Вертає Трясило домів, а тут і Латачківні його дожидають. Увійшов в кімнату і на Латачківні повіяло холодом від його лица. Пані Латачкова сейчас представила себе й доньок, досить голосно вимовляючи „вдова по інженері“. Отець Трясило кивнув головою, немов казав: „добре, добре, я чув вже то“... й сів біля стола.

— Ми приїхали лиш тому, щоб пізнати вас, всечесній отче каноніку, — вас, нашого будучого й певно прихильного предсідателя шкільної ради — щебетала Латачкова до пароха. — З їмостію ми вже добрі приятельки, як би знали ся роками. Вже й знаємо, що панна Галя заручена із паном Левицьким... Усе вже знаємо.

— Я не є жаден канонік, а простий пін з Підлісок — і звернув ся до жінки — дай каву, як маєш. Я маю таку голу ву набиту.

— Ми приїхали ще й тому, — вела далі Латачкова своєю річ — щоб розвідати ся, як стоїть справа з другою салею для науки. Інспектор казав нам, що він вже писав до місцевої ради й салея мусить бути. Ми додаємо лиш то: ми хочемо близько.

— Близько?! — запитав Трясило — то най приїде і знайде! Таж ми три роки просили о другу силу, тому два мали ми навіть дві вільні кімнати в читальні, але не давали другої сили і тепер там молочарська спілка. Аж тепер чомусь захотілось інспекторови — до тижня! Раз ми не маємо в бюджеті на те гроша, друге, щоб і мали, то на селі не має чиншових домів, щоб до тижня винайти. Зрештою, чи я слуга інспектора, щоб на його розказ до двацять чотирох годин виставив школу?! Отже про „близько” вже і бесіди нема!

— В таким разі конче треба збудувати, збудувати!!

— До тижня? Ха ха-ха! — сьміяв ся Трясило. — Таж тепер роботи. Тай казав я вже, що у нас на ту ціль не має гроша. Одна хйба рада: учитель має три кімнати, пані помістять ся у двох, а третю тимчасом відступлять на школу.

— Так знов ми не згодимо ся! Мої доньки посвятили своє жите для школи — а тут така їм за се заплата! А не казала я вам — звернула ся до доньок — не казала: ти, Ізю, йди на університет — нині булаб ти вже укінчена філзофка, а тобі, Біню, чи не говорила я також: їдь до того вуйка, що в Відні є радником, він конче хотів тебе взяти. Але ви собі наважили ся — а тепер гірка вам заплата!

— Певно, що ліпше було йти на університет, або до

вуйка радника у Відні — з притиском і з іронією в голосі говорив Трясило. — Але пані зробили, село не для пань, тут треба робити. Шовки на бік — рукави закотити. Я виджу: пані делікатні — а на селі треба й дитині часом заглянути в голуву.

— Ти зараз зі своїм демократизмом! — обізвала ся жінка.

Латачкова продовжала тимчасом:

— Отче наш коханий й любий, ви таки зробите, як ми просимо. Ще в місті говорили нам, що ви маєте в селі неабмежений вплив, все хлопи зроблять, що лиц схочете. Зробіть отже, що просимо, щоб не віддавали ми одної селі і школу мали близько. Вам вистане одне слово прошепотити — усі послухають вас. А нам нікогда одного покою. В нас будуть бувати. Мій муж був інженером, ми вели отворений дім, ще й тепер маємо багато знайомих, які нас дуже люблять...

Трясило обставав при своїм, як упертий Русин. Він признавав конечність другої учительської селі і сам просив о неї вже цілих три роки, та обставини, серед яких то стало ся змішували річ у його очах.

— Як інспектор так пізно розпорядив ся — то найтепер сам знайде собі салю! — була його відповідь.

III.

По каві пішли оглядати школу. Хоч доньки були учительками і до них належала школа, вони мовчали, усе за них говорила мати. На переді ішов парох з Латачковою, за ним Галя з Латачківними, сьміючи ся йшли дівчата.

На салю до науки не дивила ся Латачкова, єї вся увага звернула ся на мешкане учительок. Школа була добра, та все таки тут спостерегла Латачкова відбите вапно, там засмаровану піч.

— Ой яка я нещаслива! — ляментувала своїм тоненьким голосом. — То все треба направити! Пан-отче наш любий і коханий, кажіть таки завтра усі покої вималювати...

Ми в таких білих шийк не можемо сидіти... Тай печі всі по-ні... тай підлоги нові треба дати. Паркетові.

— Усі печі добрі, поставлені тому два роки, — відно вів Трясило.

Ай де добрі, де добрі! Ось тут оббито!

Тай повала, попукала, завалить ся ще коли в ночі і смерть буде нам всім!

— Сеж тільки вапно відлетіло, — відновив знов Розме ганюк.

— Вапно, вапно! Ой Боже, наш Боже! Хтож нас похоче, як ми усі тут помремо! Ви, отчє певно ні! — звернула ла ся до предсідателя — бо дуже до нас ви неласкаві, Будьте ласкаві для бідної вдови і бідних сиріт... так Бог казав.

— Показую вам то, що є! — відновив з притиском Трясило. — Маєте охоту спровадити ся — так спроваджуйте ся, ні — вольному воля. Не мучте мене своїм балаканєм. Вам требаб ще й цілу школу до завтра переставити, до кафляних печей може ще справити і електричне сьвітло! А ми не можемо того всего зробити, отже вибп्राйте.

Латачкова закусила уста. Сама не вірила в те, щоб все стало ся, як хотіла — та ходило їй о те, щоби бодай тим показати свою виспність і своє панство. А потім і свою ласку: така у вас буда, а я, інжинерова, ласкава замешкати у вас... Однак Трясило заткав їй уста: думала стара заявити, що не спровадить ся до такої школи — та ануж піи то го тільки й жде?!

Стали вертати. Тепер передом ішла Латачкова, живо розмовляючи з доньками, за ними йшов парох і учитель. Учитель сьміяв ся, позираючи на стару Латачкову і єї доньки — їх фантастичні строї та нецприродні рухи.

— Добре вам сьміяти ся — промовив Трясило і снію нув в бік родини Латачків. — Вам сьміх — мені хрест. Вже нині таке зачинаєть ся — а що буде далі? Приїхала з міста тай думає, що на селі усі пляцком впадуть перед нею. От яке виходить! Щоби ще кожде село мало таку школу!

На приходстві пані Трясилова вже зладила вечеру.

Латачквій се дуже сподобало ся, що їмосць так делікатно ходить коло неї. Піп — як піп, ще в місті їй казали, що шингайдамака, але їмосць така інтелігентна й делікатна, що їй не пізнати, що то Русинка. І пані Латачкова розніжила ся до пані-матки.

— Їмоствуна наші кохані! На що ви робите собі тільки труду і заходу? Я відразу бачу, що ми будемо приятельками, бо такої другої, як ви, такої щирої й сердечної я їй не бачила еше.

Засїли до вечері.

— Як сподобало ся паням у Підлісках? — спитала конвенціонально їмость.

— Упереджувано нас, що тут не є гарно — відповіла Ізя спм разом — але чи краса лежить тільки у одній природі? Чи ж не важнійші є добрі сусїди?

— Не можемо нарікати — лебедїла знов стара, очами, мов пшильки, позираючи на пароха — нині дістали ся ми поміж найліпших людей, яких я бачила коли: між вас, всечеснійший отче і батьку наш ласкавий, що маєте Бога в серці і нас пошануєте і вас, добродійко, наша покровителько ласкава! Боже, зішли їм царство небесне і потїху із дітей!

Пан-отець відложив вилки і глядїв на Латачкову, як на акторку на сцені, учитель засьміяв ся сердечно — на всю хату і вдав, що кісткою дусить ся, одна їмосць слухала тих слів з побожностю — мов евангелія в церкві.

Далі вернула Латачкова знов до того, як вмер єї муж, що був „інжінером. інжінером”, як староста бував у них; а далі стала розказувати, кїлько то знаменитих партій стараєть ся о єї доні. Були там питомці й медики, інжінери й професори — їй не зчислив би усіх нещасливців, що „мусїли” дістати коша.

За матерію стали їй доні щебетати. Загалом замітне було се, що як довго не було Розметанюка — панни мовчали. Тепер чомусь отворяли ся їм уста й вони говорили й говорили й говорили... — як фонограф в другорядній реставрації в торговий день.

— Паням, що привикли до міста, певно буде тут скучно? — думав Розметанюк.

— Нам ніколи не є скучно — відказувала старша Ізя. — Стараємося жити із людьми, а нема людей, жиемо з книжками та з тими героями, яких малює нам буйна фантазія постів: Се й ліпше жите, бо звиклі люди на долині сліз і болю повні облуди й зависти—герої з книжок виміряні у хвилях натхненія й тому ублагороднюють нас. Ми з ними жиемо, тим більше, що образованє то одинокий скарб, якого не забере ні лихий ворог, ні огонь, ні вода, ні жадна vis major...

— Правду казала ваша мамця — обізвав ся Трясило — що вас шкода на село.

Пізно вечером вертали Латачки домів.

IV.

— Аж тут буде нам добре! — казала дорогою Латачка ва до доньок. — Їмость і Галя уже наші, а се найважнїйше. Треба буде нам масла, молока і иньших дрібничок, усе нам дасть наша їмостуня. Вправді дурна вона — та добра за те. То звичайно ходить в парі.

— Піп як пес, щоб лиш укусити! — замітила Біня.

— Се байка! — потїшала стара. — У Русинів усе чоловік сидить під пантофлем жінки. Він — гайдамака — тільки нині такий недобрый, що беруть помічника, а потім, вона його прикоськає і він прихилить ся до нас.

— Але як там погано! Не тонкість та елеґанція панує, а так звана простота. Яке там усе просте, некультурне — зачала знову Ізя.

— Так, так! І я то спостерегла — продовжала Біня — і вже до самого міста йшла оживлена розмова про прихочєство та його мешканців. В місті ждав на них простий хлєбський віз, вперед були пересїли ся на жидівську брїчку, щоби „з парадом“ перший раз заїхати до Підлісок...

— — — По відїзді Латачків панї-матка порала ся,

збираючи начини зі стола. Трясило ходив задуманий у другій кімнаті

Мимоволі насувало ся йому на думку порівнянє між Розметанюком, якого тратив — а Латачківними, яких діставав з ласки небес і пана інспектора. Розметанюк — чоловік характерний, що вийшов слід мужицької стріхи і хотів сплатити свій довг мужикови, який його виховав, і за те його перенесли — без слідства очевидно — бо слідство й не булоб нічо виказало. Того перенесли — а тих дали! Претенціональних, гордих та нецирих. Трясило в гніві і слів не знаходив, якими їх змалюватиб! Відразу при пернім кроці, вводять непорозумінє й сварку: і се най буде їм пове і те до тижня най збудують і печі най їм переставлять і повалу нову най дадуть і підлогу! Одні ворота остануть хиба старі...

... Добром то не пахне! Як вже шині був такий їх перний крок — то що буде далі? В Галичині кождий порядний чоловік мусить вести борбу як не зі старостою о вибори, то з повітовою радою о гроші — а тут ще й з учительками зачинай!

В кімнату увійшла жінка.

— Чогож ти задумав ся? Певно не хотять хлопцї твоєї спілки, а я то відразу казала; не побивай ся для мужика — він того не варта.

— Чи я мішаю ся до кухні і твоїх коров? Або може в горники тобі заглядаю? Чогож ти лізеш не у своє діло?

— Ти нині такий образливий! Я жартом, а ти сварив ся зараз! Встидай ся тай уже! — По хвилі поспитала:

— А Латачки як тобі сподобали ся? Правда, що дуже інтелігентні?

— Інтелігентні? По чім жеж то судиш?

— Інжінерівні — того вже досить. Інжінерівні, а не доньки якогось там кондуктора або сторожа, як то часом бувають учительки... Тай як одягнені!

— І то вже в тебе інтелігенція? Тобі щоб патик одягнули у шовкову блюзу, хочби і під пахою роздерту, і сказали, що се донька інжінера — ти зараз зітхнеш: інтелігент-

на і впадеш на коліна. Щож то за інтелігенція, як Ізя реці тус фрази вибубнені на память. „Образоване то старб, яко го не забере ні ворог, ні жадна *vis maior*”. Ха-ха-ха! Шкода, що ще не сказала „*vis capitán*” — бо й се у ньої можливе. Або та чванливість: „о мою Ізю старають ся адвокати, та Ізя не хоче... для ньої за мало образований... і професори, лікарі”... Ха-ха-ха! Ще шкода, що якого князя нема поміж ними. Або й ті дикі претенсії, щоб я зараз школу для них реставрував!... Скажи: тобі наравду вони імпонують?

— Імпонують — не імпонують, але вони такі милі. Ти зараз усе критикуєш, береш самі кепські сторони, а я й до брі умію знайти... От Галя буде мати товариство... тай я буду мати із ким хоч поговорити. Ти все в селі та в селі — а я сиджу сама та скучаю, а так хоч розмовлю ся з інтелігентною особою. Яж не можу в одно приставати лише з Оленою й Горпиною.

— А я волю Олену або й Горпину як ту паньську блягу!

— Який гарний капелюх мала Біня — хвалила знову Галя, що увійшла. — Таке велике струсине перо! Як віддам ся і я мушу таке мати...

— Го-го-го! Того ще не ставало, щоб ти була малцєю — говорив батько. — Знайте, що я не допущу, щоб ти, брехуниці були гостями в моім домі!

Замовкла жінка і донька — в душі у них своя думка. Їм обом дуже сподобали ся Латачківни. Трясило клав ся спати, а в другій кімнаті ще довго розказували собі мати і донька про елегантні строї Латачківних, їх білі струсині пера, про сальонові рухи й жести та про їх велике ображення...

На землю вже давно зійшла ніч. Крізь отворені вікна долітали на приходство звуки сопівки пастухів від коний, деколи обзивала ся в селі собака Та все те поступенно вти хало... все більше і більше... аж замовкло все село.

Замовкла мати і донька — на нині було їм вже досить. — Не спав лише один Трясило, а думав в одно про нових галапасів, що спадали на село.

V.

Два тижні пізнійше їхали попри парохію вози з меблями Латачків, три вози, а в них всяка всячина: фортеціан і дрова, яскрава жовта софа, червоні фотелі, а з заду теліна ло ся зіле. Заглянула їмоєць крізь вікно з кухні і спитала мужиків:

— Самі пані коли, казали, приїдуть?

— Казали, що приїдуть в полудне залізницею. Гаврило вже поїхав по них.

На голову пані Трясолової пасіла журна думка: приїдуть нічо не зладжене, а то мійські пані, звикли до вигоди... випадає, ба навіть і конче треба зладити обід і їх до себе попросити — думала пані-матка, росіла наставляючи.

...Але — думка думку доганяє — що муж на то скаже? Чогось він їм не рад, чогось він дуже кривить ся на них... Мабуть тому, що все жне з хлопами, то й ненавидить панів. Йому і в голові не може помістити ся, як мож жити із кимсь иньшим — а не з Грицьком або Паньком...

„Але — нова думка думку доганяє — сказати йому вперед, що запросить їх на обід — зверещить! Лішні не казати, потім „якось то буде”. Звикне до них, бо чоловік на селі до всього привикне... до крові, собаки — не то до пані Латачкової...!

— — Попри парохію переїхали Латачки. Пан-отче сидів в покою заглиблений над рахунками склепу. Пані-матка тихцем шле Галю, щоби попросила Латачків. Школа стояла ще порожна, щойно зносили хлопи меблі з возів, біляних стояла стара Латачкова, вимахувала парасолькою і все пищала: „Ой не зачешіть, бо коштує сотку... Ой стола не оббийте, пів сотки коштує... Ой зеркала не стовчіть, бо згину на місці. Ой-йой-йой...!” Панни сиділи в школі, Ізя ходила по клясі і сьшівала арию з „Фавста”, Біня зірвала... Галя звитала ся з інжинеровою й просила:

— Мамця кланяють ся низонько пані інжинеровій і просять дуже, щоб пані інжинерова були ласкаві завітати до нас на обід. Мамця дуже просять.

— Ой Боже, мій Боже! І пощо тої субекції? Таж ми все привезли зі собою, тільки пригрітиб! І росіл і мясо і печеню...

— Але мамця дуже просять і пані інженерова чей не погордять нашим домом. Нам дуже було би прикро.

Пані інженерова ще раз відирощує ся. Галя ще раз допрошує, аж вкінці згодила ся Латачкова. В голос закидала собі, що робить таку „субекцію”, а в душі була дуже рада: пила нині тоненьку гербатку, тепер думала йти другу...

Кілька хвиль пізнійше зчинив ся в сінях на приходстві пекольний крик. Пан отець скочив від рахунків. Думав, що се знов палить ся в комині — як се часто дієть ся в приодствах, зловив збанок із водою — а то в сінях витаєть ся жінка з Латачками. Пані-матка лебедить:

— Ах, що за щастє, ща пані завитали...

Панни щебечуть:

— Цілуємо руці, цілуємо руці...!

Стара пищить:

— Ми обід привезли зі собою, але просите, годі відмовити. Ах і пан-отець! Цілуємо руці, цілуємо руці..

Аж на подвірю Брисько зачав скавуліти...

— Ромцю, проси пані до покою — усьміхаєть ся їмосць до мужа. — Я зараз прийду. Проси, проси, ще лиш курята оберну.

Трясило опинив ся ні в сих — ні в тих, був рад не бачити їх у своїм домі — а тут ще й проси! Не привик був слухати жінки — а тут ніяково не просити! То й пробурмотів щось під носом і Латачки увійшли.

По добрій хвилі в кімнаті з'явила ся пані Трясилова. На лиці здорова, червона, круглолиця. Як мак червоний відбиває серед ниви збіжа — відбивала й вона своїм здоровлєм від иньших. І від мужа, що був як перець худощавий — на лиці блідий, над лицем зарисували ся глибокі похмурі доли і зморщі. Відбивала пані-матка і від Латачкової, що виглядала мов одягнена в чорну сукню обпалена коцюба, на якої вершку застромлено кругленьку поморщену диню — зі всього лица видно було одні горючі, хитрі очі. Від

бивала пані-матка і від власної доньки, що мов пустий ко-
лоє була худовища і стрімка. Дивниш ся на неї й боїш ся,
що ось переломить ся. В рахубу не входилиб панни Латач
ківні, що були схожі на рухливих товстих коників, що ска-
чуть по траві — так і вони крутили ся — вертіли ся по кім-
наті, не могучи нігде знайти собі місця.

Засіли до столу. Пані стали розмовляти. Мовчав один
Трясило: його дуєла атмосфера, у яку попав. До того ни-
ні мав тільки роботи, хотів скінчити якісь там рахунки —
а тут лихий не мав їх де згубити і сюди надіє! В своїм до-
мі любив приймати гостей, та таких, що до них прилягало
його серце.

— Як він сербас — хмурила ся тичмасом Латачкова
— таж він без вихованя, поважаня не має для пань.

З'їв тай призадумав ся.

— Всечеснійший мають гарну бібліотеку — обізвала
ся Ізя. — Ах, як я люблю читати! Ми стараємо ся жити із
людьми, а нема людей, жиемо із книжками, тими скарбами;
ними збогачуємо пані жадні душі. Жиемо з героями кни-
жок...

— Я чув вже то тамтого разу — втішно промовив Три-
сило.

— Добре тобі так Ізю! — підхонила скоро стара, зна-
менито орієнтуючи ся в ситуації. — Отче, ви ще делікат-
но єї бештаєте. Мене вона вже не слухає — усе в книж-
ках. Навіть в сні говорить про них! Се переходить вже вся
ке понятє, як та дівчина обтяжує книжками свою голову,
і тяжко зітхнула: — Боже мій! І що то було би з них обох,
колиб були ходили на університет! А так — змарнований
талан!

Пан отець, що з початку не був в гуморі, тепер став
підсьміхати ся. Вона як квітка — думав — чи так єї кинеш,
чи сяк, усе на ноги впаде! Латачкова розказувала тимча-
сом знов, хто старає ся о Ізю, а хто за Бінею вмирає. Пані
Трясилова, яка з пієтизмом слухала усіх тих байок, заміти-
ла, що кождий чоловік має свої хиби.

— Та й я їм то кажу що дня й силую, щоби віддавали

прихильний... наш нарід образуєть ся, просвіщаєть ся... Лиш той радикалізм мене непокоїть дуже, тому прошу вас: розв'яжіть читальню, яку самі завязали...

Трясило відповів так само делікатно. Він сказав, що для пана дідича він все зробить — крім того одного... Поза тим най дідич жадає чого хоче, він все буде старати ся збити, що зможе, а лиш то одно... Йому дуже прикро, що мусить відмовити...

Того року на весні наказав дідич приймати читальнік в у двір на роботу — у відповідь зробив Трясило дідичови в часі жнив загальний страйк. І дідич потерпів... Але й дідич не подарував свого, постановив ломити вплив Трясила у самих таки Підлісках — витворити партію противну читальні і „просьвіті”. Людий знайшов кількох, двох-трох латинників, які в перше довідали ся, що вони Поляки, їм обіцяв дідич, що від тепер будуть їсти пшеничний хліб... Знайшов і старого віта та членів старої ради, яких Трясило повалив при нових виборах. Головою сеї партії був Калуський, що саме помер. Хлоп як мур; одного хлопа возьме бувало в одну руку, другого у другу тай несе селом. І від тоді зачали ся в селі розбої. Зійдуть ся часом люди до читальні, на читальню посицлеть ся каміне, вибіжуть — ні кого нема... Вертають парібки з читальні, на краю села, як би з під землі, вродив ся хлоп як мур, повалив усіх і щез під землю. На весну розібрав хтось сіно... Всі знали, чия се справа, та за руки ніхто не зловив.

Нераз діставав Трясило листи з погрозами. „Не сьмія мішати ся тепер до виборів, не їдь в місто, бо смерть тобі буде!” — Сьміяв ся з погроз. Коли мені написано, що вмру в ліжку — чогож мав би я на дорозі умирати? Їздив ще більше — як галицький упертий Русин.

Два роки вела ся така борба. Оба роки мав дідич в Луці страйк, оба не міг зібрати збіжа — оба роки мав і парох шкоду, тут згоріло йому сіно, там бульбу хтось вимикав...

Була саме зима. Вертали люди якось в неділю з вечірні, як рознесло ся по селі між парубками, що Калуський з

кампанією не в корчмі. Обступили парібки корчму. Котрийсь вдарив кулаком в вікно тай крикнув:

— Хруні. Остатня вам нині година!

З коршми вискочив Калуський, та парібки втікли, хотіли виманити усіх на улицу. Калуський пустив ся за ними. Один парубок втікав, посовгнув ся і впаав до рова. У тій хвилі глухий удар розніс ся по дорозі: грубий кіл Калуського спустив ся на його голову. Парубок зірвав ся, побіг десять кроків — закрутив собою млинка і знов грубий кіл спочав на його голові. Від коршми до села текла річка крови по білому снігу, куди парібок втікав.

Калуський був вже в коршмі. Під коршмою пів села. Тоді випав знов з коршми Калуський, за ним старий віт і коваль і ще двох латинників — і жид, використовуючи ситуацію, замкнув двері. В руках держав Калуський довгу лаву, широко опирав ся на ногах і як стеблом замахував у пів коло, роблячи дорогу.

— На бік! На бік! — Як мухи від помела розбігли ся жінки й діти, парібки прискочили щоби зловити другий кінець лави. Але тоді підніс Калуський лаву в гору і спускав на діл. Парібки присіли до землі. Замахнув в друге лавою з півколо, викрикуючи „на бік, на бік!“ — та попід лаву просмикнув ся брат побитого і вбив Калуському під груди ніж. Як підтятий дуб повалив ся хлоп об землю. Усі кинулись тоді на нього і на його товаришів. Від тої бійки настав в селі спокій. Калуський лежав потім пів року в шпиталі і вийшов нібито здоров. Та все хорів, аж нині помер.

До нині був спокій!

— До нині! — думав Трясило — а нині новий камінь упав на село....

Увійшов у молочарню. Послугач вимивав масло, Трясило спостеріг, що не до ладу іде йому робота, закотив рукави і сам зачав вимивати. Послугач стояв мовчки, по хвилі промовив:

— Шкода того навчителя. Перше було кого порадити ся; от і ту роботу булиб мені показали, а тепер хто зна, що то ще буде. Як той казав: вибачайте баба! А що баба — то

Вихованок народовецької партії вісімдесяти років по переднього віку, коли ідеалізовано народ. Та прийшов на село і пізнав пронасть між своїми мріями і дійсністю. Пізнав велику невиробленість мужиків до сусушільної праці, пізнав як мужик ще не вміє відріжнити особистої справи від справи загалу, як мужик ставить вище добро особисте від загального діла. А консерватизм у селян, що зупиняє кож-де нове діло! То все вже знеохотило тільки одиниць, що в молодечім загалі рвали ся до „народної роботи”.

Трясило думав: запрягати ся мейї в тяжкий плуг, чи з заложеними руками ждати, аж станеть ся чудо і манною спаде з неба сьвідомість?

І запряг ся. Не було у нього ні буйної фантазії — ні широкого полету — або хоч того, що зветь ся „широка натура”. Ні мрій про красшу будучність. А справді як віл тягнув тяжкий плуг. Може й де инде булоб красше жити, може й условини життя були лекші — але його не тягнуло куди инде. Зжив ся з Підлієками й Підлієки були для нього всім. Нарікав часто на зле поле, на секатури старости, на відносини з луцьким дідичом і навіть подав ся був раз на лїншу парохію. Але прийшло перепроваджувати ся — роздумував ся тай таки остав. Махнув рукою; хто зна, чи там буде лїпше, от лїпше вже тут біду коротати... І далі остав — нарікаючи.

Сусіди не долюблювали його. Як упорядкував своє село, став зайжджати і в сусідні. Тут заложив кацапови читальню, там при виборах перетягнув село на свій бік. З'їдуть ся бувало сьвященики на соборчик і нарікають на нього.

— Собрати мої і отці кондеканальні, осудіть отсе діло отця Трясила — говорив отець з Луки. — Я пан у Луці, як скажу, усі так ідуть! Бо я і село — одно. Отець Трясило приїхав в Луку і поза моїми плечима заложив читальню „Просьвіти”. Усїй народ лїшов уже за ним — тепер роздвоєне в селі. Я жадної не потребую України... Щож ви на се отче Трясило? Чи так казав Христос?

— На що? — питає підсьміхаючись хитрий отець Трясило — я пив тепер каву і не уважав. Не знав, що то до ме

не... Повторіть ще раз...

Повтаряє сусід в друге, та вже горячійше. До него долучуєть ся другий і третій, що також позакладав їм читальні. В деканаті ще багато старовірців — усі наседають тепер на Трясила. Щипоєть ся сварка. Українці обстоюють за Трясилом, старі проти нього. Тут впало слово „панвітчик Українчик”, а там „московський запроданець”, „ренегат”. Гамір, крик, сварня.

Один Трясило — ані пари з уст.

По обіді засідає старша братія до карт — і далі кленуть та дорікають Трясилови. Та він уже не чує — він вже в Луці лострує склеп і в кулак сьмієть ся. Словом розізлиш ворога — ділом поломиш йому ноги.

Не любили його й за те, що мало брав за треби. Котрийсь і скаржив його до Львова, що він псує мужиків, бо вчить на дурничку.

VIII.

Над селом спокійна літна ніч. Крізь відчинені вікна вдарило ся лагідне холоднаве повітре і приносило зі собою легкий шелест листя та шум води зі млина.

Трясило лежав задуманий. Латачки і непорозумінє зі жінкою настроювали його погано. Особливо справа з жінкою непокоїла його. До тепер вона хоч і не розуміла його, та все була між ними згода. Усе тягнула жінка до панства і панських манер, вона хвалила все давні добрі часи, коли в єї батька говорено по польськи і тим відріжнювано ся від хлопа — нині між сьвящеником і селянином і що до мови не має рїжницї! Колись на празниках вгинали ся столи, а молодїж бавила ся й гуляла. Роками тямли такий празник — а нині муж демократ і такі другі з'їдуть ся до него і мелють голодними губами про одну молочарську спілку й навісну повітову раду... Давно й імена були якісь панські. Самі Левицькі, Гошовські... а нині між сьвящениками що другий то Ханик то Хомик, то Крутонос або хоч би і Трясило! Погані часи! Вона й не розуміла, як муж міг в слоту їхати до міста на якісь там збори, або місто дати гроші на новий ка

пійні події. Хвилями підсував кивалку і приладумував собі поміж лугівну імав вирішала виразливіше постати, якь вона імав його серце тям, що катала свої колони на добрі і пожежної „отчини“. Чув до дух горячу прихильності і маво мав перед шми. Приходили йому на голову й востані в граєнкої та рамеїної історії, величаво прикрашені фантастично — та для якого зміни і холоди... І почути зміни в дотинному горячи підказав його серце в горі, шовид сину суденітину і підбадьорувало його духа. І в час в дзвон — вам самі не відомі і подідчути культура!

— А ти знов читаєш того Грушевського? Там тими книгами боги полонив он — не то щоб їх в голіву собі та забивати! — казали їмсьць, входили. — І пощо тобі того? Це жакі ще проповіді — то твої фак, хоч і того тобі не зриба, бо красно, дуже красно умієш говорити. — —

Минали дні за днями, чим раз більше причивував та Урешко до роботи. Аж одного дня почував, що болять його крижі і поступав пересильенс. Тоді кидав кивалку і шовид в поле, ставав за плуг і орав. На другий день молотив збуже, то знов копав в городі, аж одного дня зупинив ся серед роботи, спирав ся на плуг і шивав себе: Ого! Та чих на те одно я живу на світі, щоб орати та молотити?! Прецінь і хто иньший зробить сю роботу — а на мене жде иньша, якої хто иньший не зробить. Гет від мене сагано! — і злов вергав між книжки, обчислював склеп, доглядав молочарні.

Не мало часу забирала й парохія, журба о діти, катихитуря в школі і т. д.

IX.

Шоза плечима панотця надскакувала тимчасом жінка і донька коло Латачків. Коли панї-матка спізнала ся ближше з Латачками, побачила, що в них круто в грошевих справах. Усі майже гроші видавали на виставні сукні, капелюхи та давні довги. До того любили вони часто виїзджати в місто на всякі забави, які лише були. На ведене дому і їду оставало мало або й нічо. Вправді казала що хвилі Латачкова, що має трохи зложеного гроша, але то на посаг для

доньок... До того й кілька там того гроша?! — марних кілька тисячок! Та за те, як чого не ставало до дому — допозичала у пані-матки. Вчора „вийшла кава“, нині „забули у місті купити муки“, в четвер „масло заробило ся“... Пані Трясилова усе те давала — аджеж то пані інженерова, тож годі якось відмовити.

Уродило ся в парохії одинайцятєро пацят, зазріла їх Латачкова тай каже:

— Імостуню ти моя кохана! (Вже казали собі „ти“.) І щож ти з ними зробиш, моя ти золота? Деж ти їх помістиш, як більші підростуть, ти й місця не маєш!

— Продам, перед сьвятами будуть дорогі.

— Продаш? То знаменито! Продай і мені одно, я зараз заплачу... кілька тобі дати? — але грошей не виймає. Пані-матка обміркувала собі знов в своїй добродушности, що то й не лицює брати гроші від бідної вдови, до того від пані інженерової... І каже:

— Най буде вже й так, на розподонок, на памятку від мене.

Латачкова того тільки ждала й каже:

— Ні, я за дурно не хочу! Мені й ніяково так брати... Я зараз заплачу.. — як тільки буду мати гроші.

По двох днях прийшла Латачкова і жалібно плаче:

— Імостуню ти моя кохана! Дістала я в презенті від тебе паця і клопіт мені тепер великий. Відки взяти мені муки, щоби його годувати! Порадь мені кохана імостуню..

І знов дала пані matka о що допрошувала ся Латачкова — дала, щоб не бачив того муж. Він дражливий, нервовий, готов ще зробити яку авантуру... Що там полова і мука — дрібне, еше не збіднію... До того се пані інженерова і годі відмовити якось.

За то все відвдячувала ся Латачкова тим, що пані матці плела солодкі бакаляси й баляндраси. Мов тробадур сьпівала пані матці похвальні гимни.

— Імостуню, ти моя кохана! Досі я мала одну лише вірну приятельку — дідичку з Лісної Волі. Але ти ліпша о ціліське небо. Ти й більше дистингована. Як би хто не знав.

що ти Русинка, навіть не спізнав би! Така делікатна, інтелігентна й люба.

То знов питаєть ся яким милком мнєть ся кохана і-мость, що таке делікатне має личко?

— Перше виглядала я ще гарнійше — відповідає добродушна імость — але від кухні і турбот знемагає чоловік.

Латачкова прижмурує одно око і сьмієть ся лукаво, бож лице пані матки — і сліший се бачить — цілком уже не делікатне.

— — Ще більше як мати підпала під вплив Латачків донька. Галя не вдала ся ні в батька, ні в маму. Виховувала ся в домі маминих родичів і вросла на „дїдову і бабину внучку”. Хоч мала уже 20 літ і була заручена — усе остала дїтваком, що не мав ні активності, ні енергії в собі. Як хто їй сказав, так думала й робила. — „Або я знаю? Як татко та мамця скажуть”... — відповіла судженому, як розмірняний осьвідчав ся їй.

— Як маю то розуміти? — питає. — Може ви мені не є раді?

— Ні, ні...

— Отже приймаєте мою горячу просьбу і моє до вас благанє?

— Як татко й мамця скажуть, я так зроблю. Перепрощаю, я зараз їх спитаю.

Батько називав єї мамалиг'юю, що не кров — а воду має в жилах. Суджений ідеалізував і підносив єї під хмари, з нею мав бути — по його думці — знаменитий материял на жінку. Вона ні не тішила ся, що вже має „свого”, ні не плакала за другим. „Або я знаю?” Як Бог і Матінка божа дадуть — так воно буде!... Одного бажала ще трохи бути коло татка й мамці, щоб не розставати ся ізза чоловіка від своіх котиків та телічки, яку їй бабка дарувала.

От і вона улягала впливови Латачків. Разило єї часом їх масне слово й бляга — але їй сподобало ся то, чого сама не мала: їх енергія в борбі о житє, перебіглість, шовкові строї та замашисті капелюхи, про які Галя могла тільки й мріти. Тай які рухи в них елегантні! І вже підчас другої ві-

зиту навчили сі ти сама, старю? вистити сі, як самі мисали
сі. Чи тибиеші мысли так так само свогитиво в дашки сі і
руку водзвяти, не волю. по двох тижнях стала неререболо-
вати своі давні субодки — дивила, що всі були на водні.

— — — Сидіє дивсь мандтець нал чубоносо, як у-
бавила зінка, тайнула на нього в усміхлючесть промови-
ла:

— Цигі четвер, ти обгодин би ся мні...

— М? — Под коли жив я жінкою, ще ніколи не прихо-
дила до якого з живани промовами. — Пенюк твої того?
Мж не їду висуди, обгодин сі, як іже, в судбу.

— Не їдеш покуда, але до такої деси на релігію. І
то так попалде? Шож подумавоть собі язиі люди?! Для
самої ештандрі ти пошвен ти зробити...

— Ага! Чули стежка в торох — подумав і ештат: —
обі перо на се зверило увагу Латачкова?

— Ні... зити?... М сама під себе... — Але було видно
і мні ляди, що муж відлив в саме серце. Бо й дівено мано-
живала Латачкова паню матку, щоб дбала більше про му-
жа. Шож все був обголений, щоб мав усміхвене лице та
щоб прийшовши в школу, вступав на добрий день до ста-
рої Латачкової — бо й як се винадає: прийшов в їх дім і зі
сімн не звитав ся?!

Догадав ся Тренло, що се пішло від Латачкової і на-
бавити їм усім постановив тепер усе ходити неголений до
школи...

По кількох днях повідомила пагї matka мужа, що їде
до міста.

— Про мене, їдь — відловів.

— Менї треба конче нової осїнної сукні... — докинула
несьмілво.

— То купи собі.

— Але... я гроша не маю.

— Тай я не маю.

Мовчанка.

— Ану пошукай тай дай пару корон.

— Кажав, що не маю, вирочім ти маєш якусь на собі, тож не ходиш. Чогож хочеш?!

— Маю, та що як не мода?! Не маю в чім показати ся між людьми, гірка моя доля з тобою!

— А деж то ти так бугавиш? У якого то панства буваси, що треба аж найновішої моди?

— Була, не було — але часом і до нас може хто знати, як мушу мати, у чім показати ся.

— Покажи са! Я мізю одню: з блакитнім сідені з аншо до тині з часу, як ще Гелі віддавали ся та й тоді запля тети, бо тих двох у школі. А ще не прийдеть ся Гелі справити ти весіле — голова сохне, як то поладати. А тобі шпанськороїсна мода влізла в голову!

— Тобі все — мені нічого! Гірка мені жите з тобою! Ось така Латачкова, вдова, дотяни учительками — я вона все в новім і наймоднішнім. А я ймовіть, цирокова із Відтисок — все в старім! Піду до божого дому, стану коло пана і лице мені зі стиду паленіє! Яка моя мізерна сукня прети їх який мій капелюх, яка парасолька!... І місто молити ся — плачу... й плачу... Через тебе вже більше й не віду до церкви...

— То не йди — промовив муж.

Жінка усміхнулася, погладила мужа по під бороду та й просила:

— Ну, дай мені дай... Потряси там свою Португалію і дай...

— Жінко, чого ти стала других малпувати? — снігав пан отець, а чоло його нахмарило ся. — Будь самостій па. А то під впливом Латачків стала ти жити для одної форми, не маєш свої душі, а запозичуєш ся у них! Як низько ти падеш! Жий, як стан тобі дозволяє... Жий повним життям, житєм душі й тіла. Житє своє виповни красним завдапем, щоб слід по тобі остав. Возьми собі, Геню яку дрібну ціль: заглянь часом у хату мужика і зверни увагу на чисто ту. Роби се рік... два... три... лише у своїм селі. І будь самостійна. Роби добро, яке душа тобі каже і не диви ся на нікого.

Але жінка вже не слухала проповіді, яку муж говорив під впливом Толстого. Вона плакала вже в другій кімнаті на деспотичного мужа і неволю, в якій проживала двацять і шість літ. Трясило вже й не звертав уваги на жіночі сльози. Жіночі сльози а весняний дощ однаково недовгі.

Жінка плакала, а муж пригадував собі, як нині рано стрінув його старий Утриско, що мав сина в сімейній гімназії. Старий стрінув Трясила на дорозі і спитав:

— Слава Йсусу. А що мені робити пан отче?

— З чим?

— З чим? — зі сином та з оттими во паннами, що їх сюди нечистий надніс,

— Або що?

— Добре мені або що? Приїхав тому чотири тижні син на неділю домів, треба було йому біля. А ті во виділи через вікно, що хлопець нівроку тай до себе заманили! Спитали його через улицю, котра година, бо в них зіпсував ся зиґар. Таке придумали, щоби, розумієте, знайти зачіпку. І слово по слові, слово по слові, заманили його в хату. А я вже лише дивлю ся, що то з того буде. Сидів у них через обід. — Щож, тебе приймали? питаю, як вернув. — Ая, приймали мене красно — каже. Я тому й радий, думаю, от доховав ся я вже такого сина, що й панни до нього лишнуть. Аж тут на другу неділю він знов приїздить — та вже до них просто. Тоді мені прояснило ся, взяв я його на бік та кажу, щоб відразу перервати ту його милість. Кажу: сину, на що тобі того інтересу? На що тобі вже нині коханок? Скінчи вперед школи, а тоді я запряжу тобі коні в драбинястий віз тай повні драбини привезу тобі і не таких коханок. А він до мене остро: тату, не сьмійте ся з мене, не ображайте мене! — Стих я, така моя натура, як не можна його остро, той я уже гладжу. Став я тай прощу: — не будь, кажу, мій сину лукавий, таж знаєш, які я гроші на тебе вже видав! Я ходжу в подертій сорочці — ти в панськїм мундурі, я їм пісну бульбу — ти мащене мясо! І тобі коханок еше забагаєть ся?! — Став він тай плаче. Але потім він знов приїхав, — а перед тижнем дістав я письмо від директора, що він цілком пога

но вчить ся в школі, а вчора він знов приїхав до них і каже мені, що кине цілком школу, оженить ся тай піде до фінансів. А я його бучком та бучком, він в ноги, а я підогнав його аж під Луку й кажу: марш мені до школи! І що мені те пер робити? — — —

„І з ними малаб приставати моя жінка і донька?! — думав отець Трясило. Хвалили ся, що старають ся о них інжінери й доктори — а хапають ся й семої кляси! Такі приятельки жінки? І приспана в душі обава перед Латачками будила ся знов.

І голос шептав в душі: ти мусиш позбути ся їх із дому і з села! Се одинока рада — щоби позбути ся їх! І спокій будеш мати дома і мир буде в селі. Позбути ся! Позбути!

...Але як?...

X.

Некористний вплив Латачків став о. Трясильови з часом спостерігати не тільки на своїм домі — а й в школі та селі.

Якось раз каже дітям на релігії читати з катехізму.

І і-і-і — читала Безпалкова Варвара з першої лавки. — Іс-іс-ісус як бив...

— Кого бив? Читай ще раз — крикнув Трясило, що ходив по салі. Станув і впливав очи в дівчину, що не вмiла на другім відділі прочитати реченя.

— Іс-сус- так бив — поправила ся.

— Кого бив? Як ти читаєш? Поправ єї Миколо.

— І с-сус як був на-на зем-зем...

— Діти, а вам що такого? — питав здивований. — Та мтого року читали ви плавно, що вам тепер стало ся?! Чому тепер не вчите ся? Аджеж то ваше рідне — ви Русини — а не вмiєте по свому! Соловій по свому щечече, воробець цвiрінкає по свому, тільки ви, виродки якісь — що з вами стало ся?

У клясі стало тихо. Діти на піднесеній голос Трясила випростували ся, складали заложені руки на груденята, а очи встромлювали в сьвященика.

— Таж пані учать нас так само як тзього року учив мап учитель?

В класі було тихо, а тільки Грицько з очами закритими, яким хвилюю не міг теодити тихо, відійс в сторону навалю на й казав, усміхнувшись:

— Говорити пані вчать нас лінше, як учили пвучились. Пані павчитель бни нас по руках, а ми по руськи одкшталли, а пані нас не вкжуть. Вони лінші.

— Пані вкжуть вам усе сплнати тлько — обіззав се другиди. — а одво або читавля собі тасу грубу кивижку, або таси идуть собі до мами, а ми у класови бачимо се... Таси добрі теперинні пані.

— Ми ми й сплнати "Краловителс я цид, чи Краловителс сі родилі"... Ма все сплнати і пані думи вкжуть нас та те і дидуть пвурови.

— А ми пвтому пані нас не вкж? — питав здивованій Грицько. Все кілька мідидів тасо дідеть се в селі — а він не знав того!

— Чому би не вчили, — відповів знов якийсь хлопець — але вже по рідше, по рідше... Пані вкжуть, що по руськи нам не треба, бо то хлопський мова — а пані панської патре ба, бо ми панської ще не вмімо. Пані так смішно говорить по руськи. Усе павиворить. Вкжуть: вана всеь...

Діти бухнули сміхом.

Трясило стояв хвилюку задуманій, немов не розуміючи, що дідеть се кругом нього. Тай на його хлопський розум се все було незрозуміле й непонятне. Сам був щирий і добродушний, то й коли часом заскочив його ворог своєю хитростю — у першій хвилі не розумів, як мож таке робити.

— Таж се противить ся всякій етиці!...

Друга сторона не розбирала, чи се є етичне — щоб тільки було добре.

Так і тепер майже не вірив дітям, щоб правду говорили. Отже промовив:

— То неможливо, щоби пані вам сказали, що вам не треба по руськи, тому що се хлопська мова. Ви певно зле дочули. Пані казали певно, що ви Русини і вам по польськи

не треба. Так самі думайте: дома говорите по руськи, по руськи співаєте пісні, по руськи думаете — і як вам не треба по руськи?! А попольськи вам паню? До кого говорити по польськи ваші батьки й ви?

— Ні, пані таки так казали, що вам по руськи не треба! — гомоніла плеса.

— То я вам говорю, що то є протина. І так як паням скажіть, як що раз про те зачнуть говорити. Панятаєть? Микола, як вищо скажете?

Микола став і прошепеляв.

— Чтось пані я зловил, по польськи співаю, а далі не знаю.

Тремля став діти учити, як мають каяти.

При п'яній п'яторі заглянув у шкільний денник.

— Де є Остап Горішній? — питає, бачучи, що більше того сина не має в школі й не має місця утистки виїзної в деннику.

— Горішній богач, — говорити осьмілені діти — куди паням носить.

— Тай Долішнього увільнили й Варвару Кривого Омелька, паням дали бульбу...

Коліб се було пригодило ся людині пиньної народности, що в його школі хтось такі засади голосить, хтось так поступає, той певно влетів би до учительок і зробив їм авантуру, а потім і се село збунтував проти них, тим більше, що те село мав за собою — і в цілім краю зробив би з того справу. Та не такий Трясило.

В першій хвилі здвигнув тільки раменами, а потім: то скандал! Треба застановити ся, що з тим зробити...

Вийшов з класу, стрінув Латачківних, звитав ся з ними — і пішов домів думати.

— Треба поїхати до старости на скаргу — подумав. Хоч вже по хвилі гадкував: — годі так відразу, треба вперед їм звернути на те увагу, може самі поправлять ся... Се булоб і неетично так відразу денунціювати, не повідомивши їх...

По обіді зайшов Трясило в школу.

— Ох, Боже, які ми щасливі, що пан отець канонік хоч раз до нас загостили! Не погордили нашими порогами! — лебеділа стара Латачкова, простягаючи до Трясила свої кістясті руки. — Яка я щаслива! На ваше прийняте зладидла я горівку, якої й королева Ядвіґа не пила! Я зараз, зараз унесу, а ти Бінуню кібіцуй тимчасом до отця каноніза.

— То всео пусте — махнув Трясило рукою. — Принадково спостеріг я, що діти зле читають, гірше як тамтого року. Чому се так? До того довідав ся я, що ви увільняєте дітий від науки. Як то може бути?

— А що ми тому винні, що діти самі не учать ся? — обрушила ся Біня. — Ми робимо все, що до нас належить.

— А хтож се казав дітям, що по руськи їм не треба?! — питав Трясило. Його чоло нахмарило ся, а лице збіліло. Панни мовчали, а він продовжав: — Ви взяли ся ширити просьвіту між руським народом, а самі нищите основу, на якій повинні будувати. Голосите, що їм їх рідної мови не по трібно! Якаж отже та ваша просьвіта, які видасть вона овочі?!

— Як що всечеснійшому не сподобало ся, прошу до інспектора! — відказала певна себе Ізя. — Ми вчимо, як нам велено, а більше нічо нас не обходить.

— Як би я мав йти відразу до інспектора, то сюди дармо не заходив би. Я мирно, по товариський хотів звернути вашу увагу, що з такої праці не зберете плодів. А до інспектора я й сам знайду собі дорогу, без вашої поради.

— Пан інспектор був тут з початком року і казв, що переїс відси Розметанюка за се, що він обтяжував дітий наукою рускої мови і історії... — говорила знову Біня. — Він більше брав, як плян того вимагає, а нам казав інспектор головну увагу звернути на польське, бо по руськи вже досить вміють...

— Інспектор вам казав, інспектором заслонюєте ся!... — кивав головою Трясило. — Значить ся, иншої дороги потреба шукати. Бо так далі не сьміє воно бути!

В кімнату вбігла Латачкова, в руці калатала фляшко-

ю горівки, яку принесла з коршии й виміщувала тепер з ме дом...

— Школа перетворює товпу в народ, — потонув Трясило в думках, вертаючи домів, — школа веде до поступу і волі. А тут той скарб у руках таких інспекторів — таких учительок!...

Інспектора вже знав. От в Свободі вже два роки побудована школа, тільки не можуть діждати ся, щоби інспектор прислав їм учителя. Оноді поїхав слободянський парох до інспектора по десятій раз, а той знов говорить, що нема учителя і час тепер ненаручний і се і те і те і се... — Ёго-мость, а підіть ви з ним на циво, — кажуть громадяни. — Хто мастить, той іде! Послухав парох хлопського розуму і пішов мастити. Інспектор підпив трохи й каже: „Я маю й учителя, тільки мені не хочеть ся отворяти у вас школи, бо як вже отворю, то мушу їздити на візитації, а то чотири милі, зла дорога тай ще через воду!...

— Латачківні се тільки діти свого майстра. Чи їм за лежить що на народі, серед якого живуть, та на його освіті? Їм хіба одна журба, щоб народ дав свою кєрвавицю, щоб пенсія була на першого! Вони тільки перце, на яке дму хає інспектор, — а тут треба бути хіба дубом, о який усе рєзбивало би ся!

То знов пригадував собі всю боротьбу, яку мусів вести, будучи в Підлісках, боротьбу о найпростійші річи, о які властиво й не повинно бороти ся! Дві сили стояли на тихих галицьких полях проти себе: темне село, що будило ся зі сну й бажало скинути ярмо — друга ще темнійша, що бажала вбити найгарнійші пориви у самім зароді. О все треба було бороти ся: о читальню, склеп, касу... а про вибори вже й не згадувати!

Нині йде боротьба вже навіть о те, щоби в нашім селі. нашої вчили мови — щоб соловієви було вільно по соловіїному сьпівати!

І брала його досада. Поза занятими становими, поза родинними клопотами оставало троха часу, який бажав зу жити на добро села — а тут уживай той час на боротьбу о

таку просту, зрозумілу річ, а яку і не повинен бороти ся в культурній державі...

...Вернув домів.

— Чого Ти такий блідий? Якби зіртовазавий? — пита-ла жінка.

Тільки махнув рукою.

— Немало зайшло шосе з Латачківцями — думаеть Га-ля. — Татко ще дуже чомусь їх не люблять, шийдуть в село біду позивати.

Але того дня Троявко нісуди не виходив. Ходив по кім-наті і ще пниди бразами об квітку — так він думками поби-вав ся.

XI.

На другий день прийшов до нього шибльний сторож зі свиргою на Латачківці... Він розказував, пирого, що зараз на третій день, як Латачкв прийхали, стара зловила його, як инув до міста позивати Івана Додішного, що переорав вежу. Роді Латачкова просяла, аби прислав їй молока, си-ра і масла, а вона постараеть ся, що він выграє справу, бо вона знає всіх судіїв та всіх адвокатів... Повіриш і став їй посилати молоко, хоч сам мало мас. Прийшла розправа од на й друга й третя — аж вкінци програв. Тепер просив, аби нан отець вдали ся за нього до пані, аби йому звернула гро-ші, бо він удавав ся, та ще його висварила.

То знов скаржив ся, що він отсе вже третій місяць об-служує і носить їм воду, бігає до міста, ходить в село по сир та масло, бо мають малого дїтвака, що не подужає тром паням догодити. Уже третій місяць бігає коло них, а ще не мас йому жадної заплати. Стара усе каже: на першого діс-танеш! Тих перших було уже тільки, а він ще нічого не діс-тав! Тому він знов просив, щооби нан отець порадив, що має робити.

Трясила взяла лють. Не так на Латачків, як на дурно-го сторожа. Чомуж вони тебе не мають використати, коли ти сам даєш ся! Впрочім радив сторожови вдати ся на судо-ву дорогу — посередничити не бажав.

— А все таки то характеристичне — думав — те вони визнають мужиків. Не тільки що село не має з них жадного хісла, а ще й видішують з нього, що тільки одатать ся. І ще за помисли: сондое провакцію в суді — і кілька місяців до того за дура!...

На тождому сроді велика біда з ними. На того дім поганій мають назив... в школі учать еле... За Розметанова — тепер не іде хіба жаден. А що найважніше: мужик не тевер не іде хіба жаден! А що найважніше: мужик не в своїм відривати себоби учителя від самої школи. І як ніби хоти провакцію ся, то мужикан скажуть: ось така в нас школа! Коонець мується тому бути!

Цьного виходу не бачив Трясило як той, якого уважали його батьки й діди і якого сам тевер уважив: зреш поїха види старости на скругу. Пизади, старости мабуть стане по староді востанокері й Латаніанних, ...але й на старосту влібаретно. Поїду хоч би до намієншта! — гадував Трясило.

— Іже не раз була що дів справи в обороні села від старости до найвиєнних властей, від новітової ради — до красового виділу. Справи, яких борєннв, усе були чисті та добрі і він часом вигравав. Як прийишев до Підлісок, на міс це давного хруня віта вибралн нового, старий заложив про тєст і щось пять літ тягнула ся справа, заки Трясило добив ся, щоб поладнано справу. Але таки добив ся! З повітоною радою правував ся також кілька разів по кілька літ і та кож часом вигравав...

Тому й тепер рішив ся поїхати до старости і то не сам, а гадав зібрати і сьвідомійших мужиків, що були членами шкільної місцевости ради... Се й ліпше вражине зробіть. Як так усі поїдуть...

XII.

Неділя. Осінне сонце утікло за гори, лишаяючи по собі багрян смуги. Кровю при заході залило ся сонце.

З приходства вийшов Трясило тай подав ся до читальні. Вже з далека було чути сьпіви:

Течуть річки кєрвавїї до самого Відня,

Ой послухай цісаріку, які люди бідні...

На ліво при вході був склеп і там сиділо кілька господарів, розмовляючи. На право у першій просторій кімнаті зібрали ся парубки, дівчата та жінки. Було весело; одні жартували, другі сьміялися. Трясило пішов у слідуєчу кімнату; тут довгий стіл розтягнув ся через хату, біли нього сиділи старші господарі, попивали чай та й покурювали люльки. Між ними усів і Трясило.

— Говорили ми тут уже про все — обізвав ся старий Ваврик. — І про панів і про жидів і про сліпого Гринька, а тепер йде наша бесіда про навчительки.

— І щож ви врадили? — питає Трясило.

— Біда та й вже — продовжав Ваврик. — Перше мали ми доброго навчителя, що дитий учив красно та й нам, старим, став нераз у пригоді, поміг не одному, порадив в біді. Одні хлопці, що вийшли зпід нього — нині в гімназії, другі шесьменні остали в селі, добром його споминають. А тепер кого ми дістали? Де-де-де! Тамтой був як віл, добрий до кождої роботи, а то — мирцавий лошак. Підленькі — ой дуже підленькі.

Бувало положу ся в неділю під грушою та й кажу Михасеві: „на, читай газету”. А воно сяде та й щечече дрібонько-дрібонько, аж серце рознімаєть ся. Тепер він у школах, а молодший Івась тамтого року добре слябізував, а тепер трохи забув через ваканц, а решту тепер усе позабув. І книжки не хоче взяти в руки, а все якесь пусте виспівує.

Міркую я собі таке: по тім як корова виглядає, пізнати паєтуха, чи добре коло неї ходить. Так і в школі: по дїтваку пізнати навчителя. Та й питаю його оноді: „Чи тебе, кажу, не бачить пані, чи ти вдає ся вже такий підленький?” Каже: „казали нам пані, що по польськи тобі конче треба — руського не конче”. Пішов я до них. „Як то ви, кажу, вчите, що дїтвак і газети не вміє прочитати? За що я плачу податок?” А та до мене як роззявить губу, булаб еще й з'їла, лиш щом руський хлоп і потвердий. — Один в полі не воєк, а громада великий чоловік, як той казав. Тому кажіть кождий, що хто має на серці, а чей дібемо ся права.

— Буком їх зі села — обізвав ся Дуцяк і сплюнув на землю. — За що ми платимо податок? У старости, ні у шпех тіра не дібемо ся права! Ми були в полі, а жінки — що на тім розуміють ся? Тому, ми й не знали, що дієть ся в школі. А там наші діти за наймитів, того посилають до жида по цу кор, того в село по бульбу, а мого по воду, бо дужість має в руках. Кажу: не носи. Пішов він в школу і як йому казали носити воду, сказав: не казали мені тато. А тоді молодша вдарила його лінією по руці. Ще й каже: „ти, гайдамако, маєш мене слухати”. Приходить до дому та плаче. Мой — кажу — а де твої руки, що ти не віддав? Хочеш, щоб ти те бе шанували — а сам за себе не вмієш постояти? Хтож нині хлопа пошанує — як не сам себе. Тому кінець мій такий: самі робім право!

— Правда: терпи або бий — перебив Трясило, який і не був радий, що розмова такий бере оборот. — І я за тим. Як треба, то й я з вами. Та сим разом ще не треба. Поїдемо до старости і розкажемо все. Він мусить сповнити наші бажаня, бо чиста наша справа. Не сповнить — тоді вже хіба нової дороги будемо шукати.

— А за що вона дїтвака мені побиває? Ой перейду я ще їй дорогу — при своїм обставав Дуцяк.

— Ми вперед делікатно з ними, а не поможе, вже тоді приміriamo хлопський параграф! — говорив знов дяк Данило. — Кажіть газди, хто має від неї яку кривду, щоб знали всі про те.

Хвильку було тихо. Перший промовив Перепилиця.

— Весіле є на те, щоби веселити ся, похорон, аби плагати, а рада, щоби говорити. Тому не гнівайте ся: як моє не в лад, то я його назад. Мій перший пунт такий: мій брат пішов оноді до пані на скаргу, що ваш дїтвак, кумо Михайле, вер на нього грудкою, як ішли до школи. Пані учителька питає; а що то значи „вер” а що то „грудка”? Там той каже, що мій брат зачав перший, бо хотів єго друлити в боканю, а та знов: а що є „друлиць”, а що то „боканя”. Дїтваки підхопили тепер тай вишукують самі такі слова, що то уживають бойки з Угор, що йдуть до Гошова на від-

пуст. Або воляме дітвак тай слово на палоріть шперис — й ще в двас заведе тай з тим ідуть до пана. То в мін перший пункт, що по ругьма вони не уміють. То як вони можуть навчити дітвю, як дітв мудрабні від инкх? Кладуть наново господарі.

І осподері похвалявали головою і мін говорив далі:

Мін другий пункт в тей, що за мессю й молоко убітвояють дітв від инкх тв. Безилко дав за науку та за свато дітвцака кілька горьоту мессю — тнн мають тепер башкарти із тванд до сьмюї смеран. А дж, то тейк мож робити? Може ошн староста і викайде де твнна паратраф, та твн будемо завити, чого нам дорвати см. Люди, як то може бути:

Третій пункт і третя позитв, мн помередня учин і стар шотх, а з тих мнш хосені? От и вернув я ібннмвм тай ходив часом до ланн: навчителл Ровастановн, а мін дав мені шнн галл тай показував на шнн — а ті яку дадуть нам науку? Простіть нанове громада, що говорив я так довго, а тільки еро ті три пункти умів лзм сказати.

— Тай від дітвн беруть вони податок — жалував см Гринько Пастух. — Ні вошпта, ні „волу ка” не може см дітвцак собі купити, а все мус у шнх. Послукайте далі: и сьлені бере за зопяг два нові, у шнх яець двас. Боже чокч яцис! А мудп йде та надвикла? — їм у кинешю! А нагла що би їх вшла! Новий податок кладуть на село.

— Добре вам так, навчили ви панів на дурнички сьонковіку — тепер маєте! — говорив Бойцун. — Був я в Прусах на роботі у одного шваба цілих два роки. Розказую йому нераз, як в нас терпить народ — а шваб усьміхаець ся! Дурні усе терплять! Не диво, що тяжкий воріг хоче над вами панувати — та більше диво, що ви піддали ся йому. В нас — каже шваб — убилиб комісаря на місці, як би взяв ся шахрувати при виборах — а ви терпите, чомуж він і в друге не мас шахрувати?! Вернув я і виджу, що то усе правда: сам народ наставив шню у ярмо, тай ще й кричить, що ярмо тяжке! А пішліть тих навчительок під Пруса — там зараз будуть вони инакші, бо Шваби зараз носа їм утруть.

І нині зарисувала ся ріжниця.

Добродушному Трясильови видало ся таке просте й зрозуміле: Латачки не добре вчили, їх вплив на село був поганий — то й як міг староста не забрати їх? Він вірив в те, що бореть ся за чесну справу і муєить виграти. Се таке просте й ясне, що й дивно було йому, як могли мужики говорити про насильне вигнання Латачків, про багнетнй й славу по всій Україні...?!

ХІІІ.

Ще вчора королева Осінь проходжувала ся посеред стогів жовтого жита і рясної шпешці, густих лук високої отави й дерев, що гнули ся від рясного овочу. Прокинула ся пині — а жовте жито й рясну шпешцію украв чоловік у свої стодолі, трави покосив острою косою, а дерева обтряс з густого овочу. Загнівала ся ограблена королева — дмухнула вітром і спинула холодною зливою, споглянула на гори і гори жовтим покрили ся листем. Сіла Осінь тай задумала ся на пустих нивах, що далі їй робити — єї думки імлою стелили ся по нивах і листе обпало з дерев. Підняла ся птахом пошід оловяне небо, струсила облак і сніг укритв земю.

Вілимн нивами сунульсь сапки в Підлісок у місто. Се їхав Трясило і Ваврик, Данило і Пристай до старости зі скаргою на Латачків. Сиділи мовчки призадумані. — Трясильови тиснуло ся на думку: а що тоді буде, як староста стане у їх обороні? Бо й сього можна сподівати ся... Але сю думку відганяв від себе...

Коло девятої були в місті. Старости ще не було в канцелярії. Нічо дивного. Ось такий селюх зірветь ся разом із курми і гонить ся до міста, не знаючи, що пани по добрих забавах в тім часі ще продрімують ся. Трясильови се не сподобало ся. „То я міг встати рано і вже сюди приїхати, а він не може встати з ліжка?“ — Та марний був його гнів. Враз з мужиками усів супокійно й ждав. Підеш до міста за орудками, а той скочить на пару хвиль до канцелярії і знов пропав як камінь у тоню! Усів отець Трясило тай задумав ся, ду

мав про ячмінь, який нині молотили, згадав і молотільників.. Мужики сиділи мовчки, приглядаючись писарчукам, що молотили пальцями на писальних машинах.

— Адіть, яке це мудре — промовив Ваврик до товаришів — тут кламцає пальцями а там уже готове йде! Не дурний видумав.

— Ет, — махнув рукою Пристай і сілюнув. — Пустегей то колісе, що ним пани їздять. Ніби то мудре, делікатне, а панські ноги на колісю махають як і ваші, коли йдете, один — вибачте — панський зад, що видно їде, а ваш їде. А тут і тої вигоди нема. Перше писав — а тепер кламцає, як би душа з нього виходила! Панські забаганки, аби не було скучно.

В тій хвилі перенесло ся по канцелярії протяжне: пет! — і настала гробова мовчанка. Зазрів котрийсь крізь вікно, що вже йде! Чути було тільки ковтанє об гузики машинові і — запертий віддих. По хвилі увійшов — чоло захмарене, грубенький живіт, тонесенькі ноги, що здавало ся ось-ось луснуть під грубою барилчиною, яку двигали. — Увійшов, оббіг усі бюра, чи всі урядники працюють — зі всіх кутів, як потягнені шнурком, усі зривали ся, шурали ногами й кивали головамц, як стадо коний у літну парну днину. Щось муркнув під носом, кивнув головою і що-й-но тепер спостеріг панотця.

— Найпокірнійший слуга отця каноніка. До мене?

— Так, пане грабїю — відповів отець Трясило.

— А ви? Чого? — остро спитав мужиків.

— Ми з панотцем — відповіли кланяючись мужики і складаючи палиці при дверях.

— Прошу! — зігнув ся у двоє, скривив голову, руку як дороговказ витягнув вперед і показує на двері. Панотець не хотів однак іти першим.

— Ви гість — і другою рукою тиць на канцелярію. Увійшов парох, за ним уважно проїхав ся і староста, немов бояв ся, щобн не зачіпши об двері животом. За ним увійшли й мужики. В канцелярії усів, ногу заложив за ногу,

Трясило чув се і мовчав. В його душі відзивали ся давні рани, що вже, здавало ся, пригоїли ся. Прийшло йому на думку, як вилетів з гімназії за читане українських книжок. А потім як старав ся і презенту.. Старий шляхтич, що жив з утриманками і мав свій гарем, покленав його по рамени. “Dobrze księżuniu, wyście spodobali mi się... jeszcze tylko mi szę dowiedzieć się, czy nie jesteście radykałem”. А потім як закла дав читальню і склеп... Вибори... — усїдавні пониження пробуджували ся і рани ятрили ся в душі...

XIV.

— Моє почтеніє! А ви куди премудрий Соломоне? — почув Трясило за собою. Оглянув ся, а се отець Полошанський, давний знакомий. — Вихованок 60-их років, усю надію на піддвигнене народу покладав на Росію, хоч останніми часами інстинктивно старий хилив ся до Українців. Бо ліло його безмежно, що раз передав тисячку корон тяжко зложених на якусь партийну ціль а ті гроші десь стоїли ся.. З другого боку бачив, що Українці збирали сотиками і тисячок доробляли ся. І от старий в думках все ще ждав спасенія від Росії і все ще писав етимольогією — але говорив, що він Малорос, коби лиш не та кучохвоста фонетика. І гроші давав на „малоруські цілі”. Трясило досить симпатизував із ним.

— От — куди ви? — питав старий, а його губи трясли ся мов від морозу, руки дрожали, а очі слезили. Обтирав їх що хвилі дрожачою рукою. Став Трясило тай розказує.

— Латачки... Латачки...?! Знаю їх відкись. Стара голова... не одну людину бачив, усї вже помішали ся в голову.. Але Латачки... Латачки... Ага! Уже маю: таж вони були в моїй прилученій! Тому три роки.

— Хтож вони? Та пані інжінерова та єї доньки? — запитав Трясило.

— Інжінерова? Так вам представили ся! Та певно, що так, коли кажете — і старий засьміяв ся, покліпуючи очима. — Таж єї муж був простим будівничим, міщанам в Калущи будував хати, шопи, мости. Ходїть до Козловського

на пиво, розкажу вам більше.

Сіли тай говорять.

— Як був я тому дваццять літ коло Калуша, то стара була в Калуши і я знав їх історію. Чув від людей, говорили тоді про те. Потому я пішов до Лісної волі, а вони надтягнули до моєї прилученої, потому знов кудись пішли, тепер Бог вас обдарував ними. Видно великі ваші гріхи! — і старий засьміяв ся, кашляючи.

І виринула перед очима Трясила мов списана на пергамені усї історія Латачків.

— — — Латачкова була донькою ...ського міщанина. Батько працював коло землі і ходив ще в міщанській сукмані — донька вже по панськи. Що тільки підросла, покинула батьківський дім: дітий було більше й бачила, що дома не робить ся добра. До того дома було їй за тісно — хотїла волі — свого хліба. І пішла в службу; була покоївкою в повітового лікаря, кухаркою в старости — і все більше та більше поростала пансько польським пухом. Вкінці стала й Полькою (батько числив себе єще Русином). А що була гарна, то немало хлопців звивало ся коло ньої.

Аж якось раз на якімсь там весїлю багатїї міщанки спїзнала ся з будівничим майстром Латачком. Був ще молодий і певно мав не більш трийцятки. Бачили ся раз, бачили й другий — та вона на нього й не дивила ся: сказано — жонатий. Аж знов якось стрїнув єї і спитав, чи не пішла би до нього на службу. Його жінка уже пів року нездужає — перележує в ліжку, немає кому вести дому, зварити страву, дитину доглянути. Просив єї дуже, примілюючись... Отже пішла. Латачкови поводило ся добре, мав свій дім, щось трохи поля, все роботу і — пів року уже хору жінку.

Пішла і по якімсь часї між нею і Латачком завязали ся сердечні зносини. Стася стала ходити в гарних строях і до нікого уже не залицяла ся — жінка Латачка вянула все більше і більше... В осені ховає майстер свою жінку, іде за грумною і плаче, біля нього іде панна Стася, заводить ще більше... Люди покивають головами, показуючи на єї фор-

ти учительками, коли того захотів староста?! Були учительками коло Калуша і відти знав їх Полошанський, та тут вдала ся Ізя в „якийсь романс” з дідичом, що єї досить компромітував — тому й перенесли їх далі і так далі — аж опинили ся вони у вас — кінчив Полошанський.

— Видно добрий в мене нюх! — промовив Трясило. — Я відразу пізнав ся на них та на їх звичаях і заборонив жінці та донці приставати з ними, бо жінка дуже до них прилипла. І тяжкий камінь зісунув ся йому з грудий та новий насунув ся: а може поза його плечами жінка таки приставала з Латачками? Не так жінка, як Галя, на Галю гірший вплив могли мати Латачківні...

— Що вони в нас не виробляли! — розказував далі Полошанський — і дітий нічого не обучали і брали хабарі й мужиків надували — та що? Хлопи конче їхати на скаргу а я кажу хлопам: вони тверді Польки, мають добрі плечі. Сидіть тихо тай уже. Приніс їх чорт — чорт їх і забере! — Та не послушали мого совіту, поїхали до старости і до інспектора і ще там кудись. А ті, як були — так і остали ся, як справували ся, — так і справують ся! Побачите: вони дівки гожі, а інспектор слабій на жіночу принаду, заїздив до них часто... Поїдеш до Львова, пришлють старості до опровернія — він все опровержет, а тебе ще й до суду заскаржуть за обиду чести. Бо й таке чув, десь було в Городенщині, читав в Галичанин-ї.. виграв, але що за приємність волочити ся по судах?! Найлучше: сиди тихо тай уже! Прийде колись Москаль, — ой злодій він злодій — але брат! Прийде тай добру дасть за нас науку, за нас та за усі стражданія наші! Инакшого ратунку вже нема!

Тут виняв табакирку, понюхав і дрожачою рукою подав Трясильови.

— Настоящая махорка! Славний чоловік Бобринський, пособія обіцяв, лише біда — вони знов їх розкрадуть... Ви не любите табаки?

— Не дурно сиділи вони у вас три роки? — промовив Трясило, нюхаючи табаку — У мене тому не бути! До ніні надіяв ся на старосту та на його почуте справедливости.

нині бачу, що треба нам самим робити собі справедливість! Мірка уже перебрала ся!

— То зле! Дуже зле! Я не чув того. Я глухий на то ухо, в яке ви се казали. Старості то не сподобасть ся — лучше тихо та спокійно. Прийде братушка Москаль, аж він нас поратує.

— Отче, аж се мені сподобало ся! Як би не шанував я вашого віку, сказав си що зробити з такою політикою. Таж то неморально. — По хвилі спитав: Чому Латачки забрали ся від вас — виж їх не прогнали?!

— Самі, самі — і руками зробив жест, немов відганяв від себе усякі підозріння. — У нас гори, далеко до міста, та жко тее-то стрічати ся з паничами. Тому самі пішли далі, а тепер аж до вас зайшли — залізниці близько, отворений сьвіт! Ось чому — самі — я нічо. Загалом я з ніким не люблю задирати ся, тай ще тому не задирав ся я зі старостою, бо ставив резиденцію, моє село цісарське і міг робити прецятствія при розписаню конкуренції. Я сидів тихо і дім ни ні маю і чорт їх забрав — от і маєте доказ, що тихою роботою багато мож зробити! — і як індичка до сонця скривив голову та глянув одним оком на Трясило.

Трясило вибухнув сьміхом.

І по тім слові вони розійшли ся.

XV.

Вернув Трясило і все, що чув, розказує жінці. Думає, що й вона зверне увагу на суспільне тло, на яким зросли Латачки, на суспільні відносини, що відвигнули їх і зробили дівчат шпрительками просьвіти — хоч з просьвітою вони не мали нічого спільного. Думає, що й порівнає вона для характеристики тих відносин з одного боку протегування Латачків — з другого перенесене Розметанюка — хоч до Розметанюка вони й не вмили ся! Думає, що вкінці зверне увагу й на систему у виборі людей, які мають шприти просьвіту. Бож не ходить тут о одні Латачківні — а о цілу систему, що сотки таких Латачківних посилає у наші села — латати просьвіту! Сотки таких, що не знають — ні не

хотять знати ні народу, ні його звичай, ні навіть його мови, якою мають учити. Загалом учительоване стає не розсадником просвіти серед народу — а поживою галанасір — Латачків. Ось таке думав пан отець і розказав жінці. Жінка нахмарила брови.

— То вона така тандита! Я уважала її інжинеровою і цілувала ся з нею на пискі — а вона жінка простого робітника?! І як вона сміла мене обманути?!

Розсміяв ся пан отець — але їмости не було до сміху.

— Зараз завтра зірву з нею, най тільки знайде вона до мене! То відразу мож було пізнати, що вони такі — а тільки мене щось затуманило! Таж Біня вже при перній візиті мала подерту блюзку під пахою, а стара вже від перного разу брехала, як справжня жінка простого робітника! І в хаті в них негустовно: жовта софа, бордо фотелі — а зелені застелки! Десь на ліцитаціях купували! Тандита! І що мене затуманило, що я відразу не спізнала ся на них?!

Махнув рукою пан-отець. І каже своїм звичаєм:

— То все пуста! Не о то тут ходить! Сеж байка для мене, чия вона жінка та які у неї застелки — важне мені тло...

— Тло, тло!... Тобі все щось не так як у людей! Галю, Галю, ходи сюди, щось тобі оповім, будеш мати що до Геня (судженого) написати.

Пан-отець і не брав ся далі толкувати, — тут треба б було зачати від смого року, щоб її батько толкував, не я — думав. Пані-матка розказувала тимчасом донці, але тому що вона то вже переповідала тай що донці було годі розказувати про романс па-и Стасі із Латачком — тому змінила вона в дечім ту історію. І вийшло, що Латачкова отруїла першу жінку Латачка, змусила його, що мусів женити ся з нею, потому і його мабуть згладила зі світа. А тепер ходить безкарно тай ще й чванить ся, що вона інжинерова! Інжинерова! Але палець божий її не мине!

— Видно аж дуже добре, що вона його не любила, коли його отруїла — помітила Ганя. То все так, коли хтось не любить, а побереть ся, то з того мусить вийти трагедія..Я то

кажу, що то так воно все! Тай майстер завинив — не мав серця, бо він міг не допустити, щоб та Стася отруїла його жінку?—говорила Галя що тепер шила собі вишраву і мріяла в одно про судженого й весіле. — — —

Пані matka ждала хвилі, коли прийде Латачкова просити її о щогідь — заходила вона звикло ранками, як панстець був в церкві, або у селі: і їмость вже зладила собі навіть проповідь та „слово правди і науки”, яке мала проголосити Латачковій.

Латачкова не довго дала на себе ждати і два дні опісля забігла на парохію.

А було се ось так: якось перед двома тижнями була учительська конференція в сусіднім селі й туди поїхали як на баль вистроєні Латачківні. Що правда, говорили вони, що на дармо старали ся о них адвокати, професори й директори — та дійсно й за сільського учителя булиб переспацерували ся, щоб тільки котрий брав. Отже як на баль поїхали на конферецію і тут спізнала ся Ізя з учителем Наконечним. Обое відразу пришали собі до вподоби: йому заімпонувало її образование — а їй, що мав гладке личко й чорний вус і мав приготовляти ся до виділового іспиту. Отже він міг колісь бути учителем семінарії, або може й директором школи, а може й інспектором буде...

Біня не потягала за ним, кажучи, що він Русин... але стара замітила на се, що й між Русинами може бути порядний чоловік...

Свербів язык стару Латачкову зараз побічи тай про все розповісти коханий їмості, але як то між жінками: в таких справах нема приязні — приязнь — приязнію — а хлопця моїй донці їмость готова ще відмовити! Того побережала ся Латачкова й постановила мовчати аж до відповідної хвилі. До того вона й не мала часу, поїхала раз в місто за шовковими блюзками для доньок — та жид не дав без гроша, мусіла у друге трудити ся через — паршивого жидиська! Усе жите в піколі обертало ся тепер коло Наконечного, мати випитувала а який він?, а кілько йому літ?, чи високий? — чи саме під пару? То знов усі радили й застановля-

ди ся, коли він приїде з першою візитою? За тим питанням їй не звертали уваги на те, що діялось в селі.

Стара була певна, що він приїде або в педілю в сам південь, або в будний день коло четвертої по школі і тому все в будень мала готову каву і тісточка — в педілю обід панський. Та стало ся инакше, боякось о два дні потім, як Грясило вернув від старости, — в будний день, в сам південь, самісенько перед обідом притарабанив ся. Наконечний. Стара звитала ся з ним, завела в сальон, побавила, заки прибрала ся доньки і кинулась до кухні. Тут сплеснула ажурепа руками — як качка крилами, вишлькнувши зі зимної води. І закляла його до семого покоління! Пізнати, відразу, що Русин, не знає коли їхати з візитою! Але на рефлексії не було часу: приїхав старати ся буде колінь інспектором, а що найважнійше чоловіком Ізі — без обіду не мож його пустити! А тут, розступи ся земле: при огні кишла й булькотіла на всю кухню бульбяна зупа й шипіла пісна мамалиґа.

Та не така Латачкова, щоб стояти зі заложеними руками та журити ся — раз — два закинула хустку на плечі тай біжить на парохію. Їмості не було в кухні — а на кухонній блясі кишів росіл — вже заправлений петрушкою. Не довго думаючи вхопила баняк з росолом і гайда з кухні!

Ой то не з города Азова, не з турецької неволі трох рідних братів утікало, двох кінних, третій піший-пішаниця за ними біжить-підбігає, кровцю сліди заливає — а то з парохії з великим горшком росолу пані Латачкова жене — утікає, за нею їмость біжить — дрібоче — підбігає, стару Латачкову клине — проклинає.

— Я посилала вчора аж до міста, щоб приніс крухоньке мясо — а той чорний ворон украв від огня! — лементувала їмость.

І до мужа.

— Зараз, таки завтра їдь мені до старости най забирає їх собі! Я не видержу вже з ними! — Їмость була справді дуже люта — не так може ізза росолу, як більше тому,

що се зробила Латачкова, та, що звала себе інженерою— а була жінкою простого робітника!

— Марисько — розказувала тимчасом Латачкова до слуги, добігши до школи. — Лови курята, що бігають по нашим обістю і ріж мені зараз!

— Таж то чужі, то Теслі Гринька. Гріх.

— Не псуй! Як кажу — зараз мені ріж! Я йому завтра у троє заплачу!

Що на парохії уже цілий день їмость була в досіді на Латачків, не потреба й казати. Вечером спозирала що хвилі крізь вікно.

— В буді сьвітить ся еще, видно еще не поїхав. Певно, що они його зловлять, росіл був знаменитий, мягоньке мясо, вже й закритий... Ой щоб я тільки знала, як той дурень називаєть ся — я зараз усе йому розказалаб! Гірка буде його доля, як він побратаєть ся із тою драбнею! Се й обовязком чесного чоловіка його упередити!

— Не пхай пальці поміж двері. Щож се тебе обходить? — говорив усе етичний муж.

— Не пхай пальців? Як то? Таж то мій обовязок сліпому отворити очі. Я мушу то зробити, щоб тільки знала, хто то був. Я зараз анонім до нього напишу. Шкода, що я не післала Каську, щоб спитала візника, відки той дурний...

І знов ждала панї-матка, що як завтра прий Латачкова — (а) прийде певно єї перецросити!)—то вона за двері єї викине. Без пардону єї викине, що росіл краде від огню! — Але минав день і другий і третій, а Латачкова не приходила. Обдумала, що ліпше пождати, аж трохи перетреть ся... Може припадково стріне коли їмость, а може при їде суджений Галі — тоді найліпше буде піти — в такій хвилі їмость усе позабуде!

XVI.

Трясила мучила тимчасом думка про Латачків. Куди глянув, усе не сходили вони йому з думки. Піпов до школи — не бачив плоди їх роботи, стрінув в селі якого мужи-

ка, той жалів ся, що винні йому за се або те, що зловили його курку й зарізали, що винні йому за масло... То знов гадав старосту і ставало йому перед очима те понижене й упокорене, якого зажив. Їздив боронити загальної — не своєї, доброї — а не злої справи, а той нан позбув його кшинами.

І з думки не сходила гадка, щоби їх позбути ся із села.

Тепер вже не вірив у старосту і в те, щоб він справедливо поладнав справу. Староста може й скаже при ниві інспекторови, інспектор може усьміхнеть ся й обіцяє заглянути колись до Підлісок *ut aliquid fecisse Videatur!* Алі — а не правду, о яку Трясило й громада бороли ся!...

То може би віднести ся зі всім до Львова? Ніж зі стали — а ріж ним все та все, той стушить ся, з'їсть ся. І він їздив не раз і не два до Львова. Колись брав ся до того горячо й повний запалу, вірив, що мусить виграти тай товк ся по панах і підпанках, по канцеляріях і переднюкоях. Та чи то все також не обридне, що сам спомин стає кісткою в горді?!

До того діла не ставало ниї уже й стиду, щоб жебрати ласки, жебрати о те, що по правді, правно, йому належить ся... Ще й може жебрати даром...

Але щож йому робити?

Треба добре надумувати ся! Як кождий Русин був дуже терпеливий, було треба аж сему пікіру із нього стягнути — тоді щойно крикнув. Так і тут: і не вірив в старосту і до Львова не хотів їхати — не ізза принципіальної причини — а тому, що вже й галицькому Русинові стало стидно.. Як би не той стид... поїхав би певно і знов просив справедливости...

Досить, що справа стояла, ще ждав, що прецінь скаже староста — а день ішов за днем...

Аж поїхав якось в місто і на ринку стрів інспектора — вернув домів і чує, що в Підлісках був інспектор в школі. Нікого не допустив до себе і скоро відїхав в противний бік, щоби не стрінути Трясила... І се була та шеста скіра.

яку тигнули з нього... Три дні опієли дістав Трясило письмо з окружної ради.

„...Залагоджуючи справозданє ц. к. інспектора з дня 11. січня б. р. З. повідомляю Всечеснійшого Отця, що ц.к. Рада шкільна окружна ухвалила на пленарнім засіданю дня 13 січня б. р. перейти над справою панї Сабіни Латачкової до денного порядку, а то з тої причини, що панї Сабіна Латачкова, будучи особою приватною, яко така юрисдикції ц. к. ради шкільної окружної не підлягає. Рівночасно повідомляєть ся Всечеснійшого Отця, що дисциплінарне слідство переведене ц.к. інспектором проти Сабіни і Ізидори Латачківних не виказала нічого каригідного

Староста Глажкевич”.

Аж то письмо дібрало ся до семої скіри Трясила. І навіть в нім — галицьким Русині — усе забурило ся. Передумував, кільки то праці вложив він у те, щоби зорганізувати селян до просьвітної праці, щоб навчити мужика, що громада — то сила, що сила громади у єдності і в тім, щоб особисту волю й особисту справу підчинити загалови. Він сам одни те знав, кільки терпеливості й відреченя було на то усе треба, знав як часом толкував годинами, що то є посьвята, що то загальне добро — а потім чув за плечима, що все дуже красно говорить він — а таки пощо нам каша? — щоб з нас потім стягали сорочки — як стягали за той твердоруский банк у Львові?Тоді дрожали його нерви і кільки то сили коштувало його нераз, щоб не бухнути гнівом та не плюнути на все! Не плюнути народови, що темний не бачив ясного сонця.

Усе жите вів в недостатках, бо поза громадською працею ставало мало часу на господарку, на дбанє про парохію і „піднесенє приходів” — як се казали деякі сусіди, що звали його радикалом. Усе жите тягнув як віл без відпочинку тяжке ярмо!

А тут прийшли Латачківні. що заблоченими ногами доптали те, о що він боров ся. Він ледви що призвичаїв село, аби панувало своєю мову, а тут вони говорять малім

дітям в школі: „по руськи вам не треба, досить, як будете зміти по польськи... — Він ледво пригладив у селі ріжниці між білою полотнянкою а чорним сурдутом, попередній вчитель учив і старих — вони копали нову непрохідну пронасть... — Він учив, щоб найбільше дбали про свою школу, бо в школі і просвіті будучність народу — а тут та школа опинила ся в таких руках!

І тоді одного разу прийшло йому на думку, щоби проти них зробити у селі страйк — як колись робив у Луці. Ту було й легше його перевести бо не вимагав він жадних жертв, а тільки най ніхто нічого не дасть галапасам — ні продасть, нікуди не піде — ні поїде. А вони відтяти від міста і сьвіта, тимбільше в зимі, — най ширять свою культуру.

Тепер було йому й дивно: чому скорше не впав на ту думку, вонаж така проста! Дурно тільки часу втратив, дурно їздив просити о ласку — тим більше, що мав народ' за собою! В народі є сила — а він її місто скріпити — приспляв еще до сну. І кілька днів по тім зачав ся в селі бойкот проти Латачків. З уст до уст тихцем пішов зазив. Як часом ширить ся слабість, забираючи із кожної хати свою жертву — так і тепер ніхто не видів, ніхто не чув, хто говорив та зазивав, а з хати до хати, з уст до уст пішов зазив:

— Не має сираведливости на сьвіті — ратуймо ся самі. Будьмо панами на своїй землі!

Навіть корчмар пішов з мужиками. Його швагро мав склеп в місті, у нього набрала Латачкова ще в літі матерій і не заплатила. Упоминав ся раз і другий і третій, вкінці стратив тернець і написав до неї обидливу картку, що вона злодійка, добро його розкрадає. У відповідь заскаржила його Латачкова перед суд за образу чести, а суд засудив його на два тижні арешту. І надію втратив, щоб гроші дістати і ще два тижні пересидів ся...

І жид за жид став до бойкоту разом з мужиками.

XVII.

Заняті сватанем Наконечного Латачки й не бачили

хмар, що збирали ся над ними. — Що Трясило їздив зі скаргою до старости, знали Латачки від самого таки інспектора. Сейчас зладила ся Латачкова побічи до Трясила і зроби́ти йому сцену, якої ще й не бачив, так дуже розгнівала ся... По хвилі подумала однак: небаром буде Ізине весіле, потреба буде не одного... І той індик, що походить по приходстві, придав би ся... і ті качки що там цілий день квакають, придали би ся також, коний пераз буде тебе в місто, а про тарелі й відельці вже й не згадувати! От лишче вона вже по весілю скочить до пона і дасть йому науку. Сеж підлість денунціювати тих, з ким в приязні жиєть ся, се дволичність! Але почислить ся вона єще з ним — по весілю.

Ізя була загалом противна, щоб попови дорікати. Інспектор знайшов все в порядку і радив їм подати ся о запомогу, а він вже постарасть ся, що єї дістануть. Отже мати повинна хіба в благородний, великодушний спосіб помістити ся: вона — стара повинна піти і в руку молодшого пона поцілувати таї подякувати за те, що вистарав ся їм о запомогу — але й се також уже по весілю.

І до їмості в гості єще не ходила. Гнівала ся не лише на пона, але і на їмость. Хоч з другого боку так і свербів єї язик сказати їмості, що Ізя — єї Ізя уже віддасть ся! Свербів язик, що вже й без судженого Галі хотіла скочити. скочити хоч на одну хвильку... Аж зирк, а тут їде якоеь сама їмость в місто. Латачкова не вдержала зі своїм гнівом, закинула хустку на плечі й біжить до санок.

— Як ся маєш, моя кохана Галюсю! — злебеділа стара до їмості. Підійшла близьше та й силеснула руками. — А бодай би мене побило! То ви, — а я взяла вас за доньку! Де ви купили такий чудвий капелюх, що я аж не пізнала вас?!

— Нецирі компліменти, облудні компліменти, я вже розумію ся на тім! — остро відповіла їмость.

Але Латачкова нічо, обскакує санки з усіх боків і язиком поплескує.

— Який у вас смак делікатний та піжний. І хто вам

зробив таке делікатне футро? А зарукавець де ви такий купили?

Їмость виставляє лице з хустки тай усміхаєть ся, рачкова розмову вже на иньші шляхи.

— Радуй ся, кохана їмость! Радуй ся! — промовила, беручи паню Трясикову за руку. — Радуй ся! Моя Ізя уже віддасть ся! Я тому й вибігла до тебе. Прости мені все.

— За кого? Кажіть за кого! — питала і так цікава їмость. — Тамто усе байка.

— Вперед радуйте ся! Одна ти в силі мене зрозуміти. Їмость виставляє лице з хустки тай усміхаєть ся, радуєть ся...

— Ліпше радуй ся... ліпше! Ти не тіпши ся, як треба.

— Кажіть вже за кого, тоді й більше буду тіпши ся. Кажіть вже раз, бо дуже я цікава.

— Ой ти про нічо та нічо не питаєш, а лиш „за кого” та „за кого”? Він дуже добра партія, він буде колись директором в Стрию, інспектором або й професором в Станіславові. Чогож хотіти більше?

— Чим-жеж він тепер? — спитала нстерпелива їмость. — Тепер чим він є?

— Ага! Тепер! — і Латачкова ломить руки. Їй сараці, що ще не давно віддавала доньки за адвокатів і докторів їй дуже тепер ніяково, що він простий сільський вчитель. І відказує: Тепер чим він є? А за кого-ж віддавала-б я свої доньки — як не за порядного чоловіка. Яж все казала, що не дивлю ся на становиско — а тільки на характер — на характер! І на те, щобн був порядним чоловіком.

— Але яке його становиско?

— Ой Боже, мій Боже! Ти все одно і те саме! Таж я уже казала, чого еще питаєш?! Він буде директором в Стрию, інспектором у Львові, або професором в Станіславові: Яка я щаслива, що така добра партія пригодила ся мой донці.

Пів години вони ось так говорили, в коло обертаючись, мов кінь при кираті. І їмость, нічо не довідавши ся.

поїхала далі — ще більше цікава. Не вдержала і штає візника:

— Михайле, а може ти знаєш, хто то до школи їздить тепер до паннів.

— Та то прощу їмость Яць.

— Який Яць?

— Та во з Волі син дяка, Яць, він ніби є навчителем десь там. Не скажу, бо не знаю, де.

Зітхнула їмость глибоко.

— „Ще тільки раз мене Латачкова надула, а більше вже ні!” — і знов гнівається на Латачкову. То всео таки правда, що муж говорив! Аж тепер показало ся! Відразу пізнати, що то жінка простого робітника. Де-ж би пильна за такого Яця доньку віддавала?!

XVIII.

Якось з початком січня осьвідчив ся Наконечний Ізі. Були вийшли на прохід. Тоді Ізі вискочила на купу снігу перед школою тай деклямує сцену зі Словацького Кордіяна на вершкун Монт-Блянка.

Tu szczyt. . . lękam się spojrzeć w przepaść świata ciemną.

Spojrzę. . . Ach! pod stopami niebo i nad głową

Niebo. . . Zamknięty jestem w kulę kryształową,

— — — — —
Jam jest posąg człowieka, na posągu świata. . .

Вітер розвівав єї волосє, очи піднесла до хмар.

— Музо моя золотенька! Які чудові вірші ти укладаєш! — подумав Наконечний і сейчас попросив єї о руку. Вертаючи спер голову на єї рамя й розміряний шептав:

— Звичайна рутенка може й буде чутлива ніжна — але то все такє примітивне, що аж гидко! А в вас, панно Ізію, такий артизм, така гарна--артистична душа! Незвичайна естетика розум та інтелігенція, розкриває передімною ціле море грацій, принад та розкошій. Ви всім тепер для мене.

— Я не думала ніколи віддавати ся, а хотіла посьви-

тити ся одній тільки школі, але скоро пізнала вас, — для вас і тільки для вас зміню свою постанову...

І саме тоді коли Наконечний мав знов приїхати, щоб обговорити реченець весіля — зачав ся в селі бойкот. В передодень післала Латачкова в село слугу, щоб принесла зо дві молоденькі курки й масла й яблоч і ще там чогось. По добрій годині вернула слуга без нічого.

— Ніхто ніде нічо не хоче дати. Кажуть що панчи зле вчать, а пані хотілиб все за дурно. Кажуть, аби пані йшли собі по то все до пшекліра... Або я знаю, що вони хотять? Так казали у селі тай я так кажу.

— Хто таке казав? Дурне говориш тай тільки. Засиділа ся в селі тай тепер верзеш, що ніхто ніде не хоче нич продати! Марш мені ще раз у горішний кут, бо на сто чертів тебе нажену, йолуше один!

Пішла слуга і знов з нічим вернула.

Поміркувала Латачкова хвильку тай каже до доньок: То — все через того диявола попа? Ой не дарую я йому свого. За дурно не дадуть, то дадуть за гроші. Нема вже що робити, треба й заплатити. — Одягла ся й сама біжить у село.

Оббігла в перед тих, що ще нічо їм не винна — та всюди відповідь одна: нема. Тоді кинула ся вже й до тих, яким була винна.

— Добре, я продам вам і дві курки — каже Олексиха — та ще вперед заплатіть за давні курятка.

— Кумцю, заплачу! Я й тому прийшла, кільки вам дати?

Взяла Олексиха гроші тай каже, що тепер курою на продаж у нвої вже цілком нема.

— А діточки ваші усі здоровенькі? Усі дужі? — питає солодко Латачкова, але нині й на то не зловип Олексиху — у неї відповідь одна: нема. Побігла тоді Латачкова до Матія, а там парубок рубає дрова.

— Вам курочок треба? Таких біленьких — еше молоденьких?

— Ая, таких, таких, моє серденько. Покажи котрі і ключ зараз маму.

— Та що, як курочок нема? Але може могли би бути когутики, підкіпнятки?

— Мені всьо одно, показуй котрі.

— Та коли й когутиків нема — і шкірить до старої Латачкової свої зуби.

— А бодай би тобі на віки так губи покривило! — і далі побігла. В одного господаря замкнені двері, у другого вибіг проти неї пес, побігла до жида — але й він каже: заплачуть давне... До читальняного склепу уже й не вступала. — Хотіла найти коні, щоби самій поїхати у місто, та ніхто й коний не хоче дати. Побігла до парохії, але й тут їмость замкнула перед нею двері. Та як? За Яця доньку віддає — і їмость малаб єї приймати?!

Вечером утікля й слуга.

І серед таких обставин приладжуй ся до прийнята нареченого! Замітає сама пані Латачкова, сама мнє начине, самі панни вигладжують щідлогу. Гірко жити на сьвітї між некультурним хамством — зітхає стара і пригадує собі, як колись була покоївкою... кухаркою... Ну, тоді бодай мусіла робити — а нині? — усе через тих хамів! Бо вона ніяк не розуміла, чого се хотять вони від неї?! Щож злого вона їм зробила? Кождий повинен жити, як уміє. І вона тягнула із життя користи, які вдало ся. Чогож вони хотять! І на старість не дадуть спочати!

Вечером промовіла Ізя.

— З того всього видно, що проти нас є заговор в селі. Що ж то буде, як в ночі нападуть на нас?

— Дурне говориш! — потішала мати, хоч та думка і і єї трівожила, тільки донькам нічого не хотіла казати. Молоде — єще перестрашнить ся.

— То дуже можливо! — продовжала Ізя.

— Нападуть, убють, обрабують тай роби тоді що хочеш! І пощо ми йшли сюди? Так добре нам було в Лісній Волі при старім Полошанськїм, що все сподївав ся Москалів. Ні, скортіло вас далі. А я казала, що чула, що тут самі

філзофи, радикали, акафісти. І що тепер буде?! Треба конче, щоби й сторож ночував із нами. Біню йди та заклич його конче.

— Так ти старша, йди сама.

— Чого ви страшите мене? — сварила ся мати —

Йдїть обі й кликнїть з-за дверей, коли вже так конче хочете. Менї його не треба... він вчує й приїде.

Вийшли обі зі сьвітлом до сїний та вже не важили ся від рундука отворити двері. Там певно сидить хтось зі соки рою! З криком вернули назад.

Позасували усї двері, поїдїрали столами й кріслами, вікна коцями заслонили, у другій кімнаті сьвітять сьвітла, щоби змити розбійників — і всї три кладуть ся разом, обнімаючись руками. Як вмирати — вмираймож разом. Латачкова кладе крім того коло себе горнець з попелом, щоб розбійникови засипати очі. Ізя бере довгу щітку, щоб здалека звалити його з ніг, Біня гачок, щоб голову розбити.

— Біню, ти спиш?

— Ні...

— Бо й я ще ні.

— — — Ізю ти спиш?

— Ні...

— Бо й я ще ні. Ізю, а що би було, колиб він виліз спід ліжка і нас зловив за ноги? Чому ми не подивили ся під ліжка? Мамо, ви спите?... — Щось рухаєть ся коло мене!...

Як рано пробудили ся, було всюди тихо й спокійно. Уся земля покрита білою плахтою. На дворі тріскучий мороз, до ясного сонця лицали ясні хрусталики снігу, немов хто землю обсилав би білими перлами й лискучими цьвітами. — І в селі спокій.

Щось в кілька тижнів опісля випроваджували ся Латачки з Підлісок. Староста, як се перевідав ся Трясило, намовляв їх, щоби остали, але безуспішно, післав був навіть двох жандармів у село для їх оборони — та вони сидїли без діла, бо й перед ким мали їх боронити? Всюди був супокій і тиша — зимова тиша в галицькій селі. — —

Гурмою облягли мужицькі вози школу, як прийшло ви-
проваджувати ся Латачкам — того вже не жалували. Ста-
ра Латачкова аж розплакала ся, з усіми хотіла в писки пі-
лувати ся.

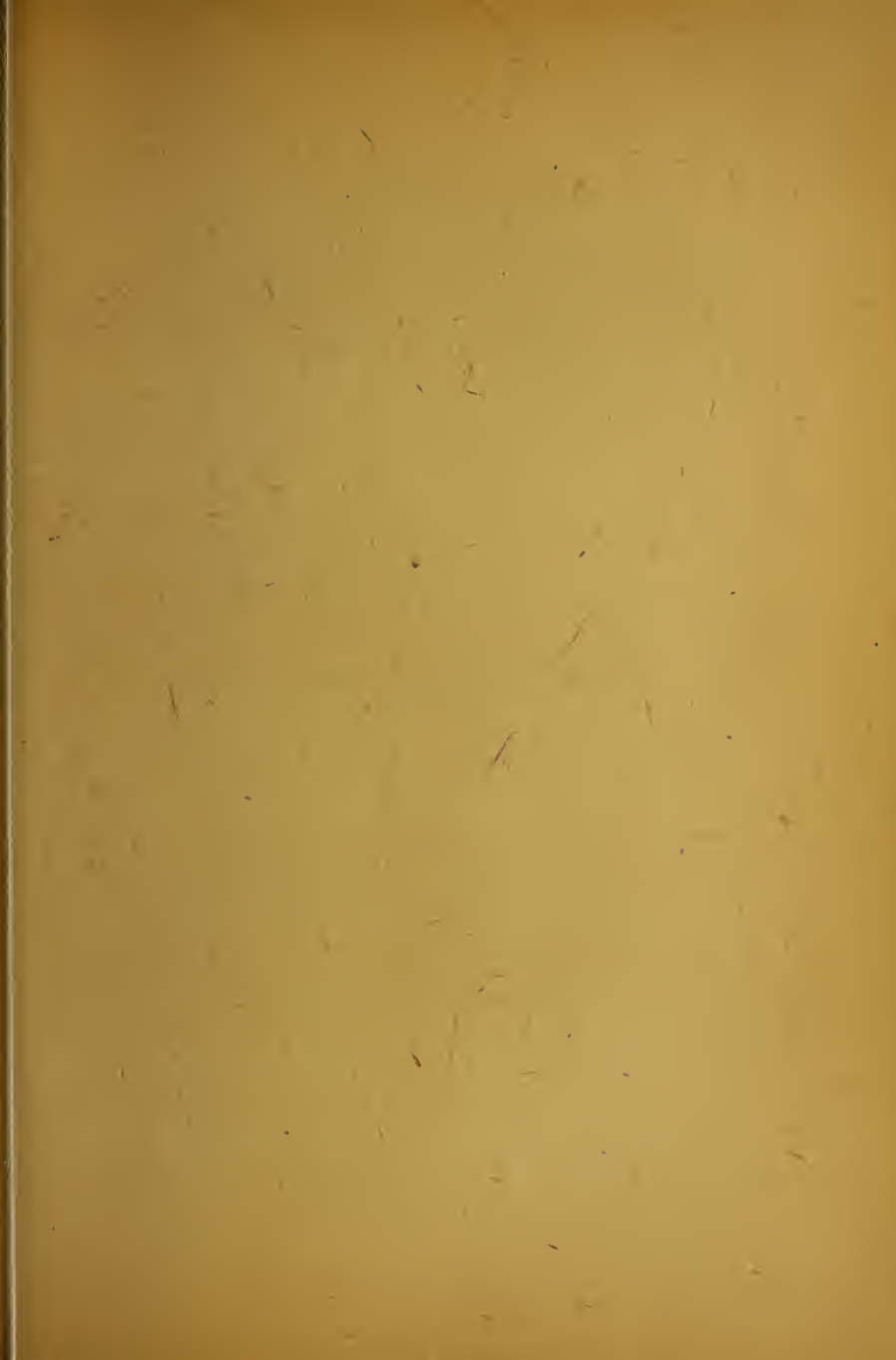
— Діти мої, як жаль мені вас покидати, як жаль, що не
у вас зробила я донці весіле... бо знайшов ся лютий ворог,
що розбив нашу приязнь... Бодай би він не мав потіхи із
своїх дітей, бодай писки йому покрутило, бодай собі икнув
як камінь у млині!

Та передні вози вже рушили в дорогу.

Рівночасно дістав отець Трясило повідомлене зі шкіль-
ної ради, що приходить новий учитель зі жінкою. Що він
був за один — Трясило не знав.

— Та не журіть ся, панови громадо — говорив мужи-
кам. — Як що не піде нам під руку, ми вже знаємо алтику
на таких панів...! — —

Д. 9. грудня 1909.

В. Винниченко.

Г О Л О Д.

Друковано 25.000 примірників.

ГОЛОД.

Біля станції по дні рівчака тихо, помалу, іноді зупиняючись та прислухаючись, повзло трое людей. Зорі мовчки слідкували за ними і моргали одна одній; вітер, несміло пошелестівши травою, забігав у рівчак і зараз же боязко ховався в степу. Туга ночі таємниче шопотіла і зітхала коло їх.

Іноді передній з них зупинявся, помалу висувався з рівчака і пильно дивився до станції. Там все було, як і перше. Станція дрімала. Так само на лаві коло дзвінка темніли якісь постаті, ледве освітлені світлом ліхтаря, так само у однім вікні виднілась фігура телеграфіста, що сидів схилившись над столом, так само у садку крізь дерева видко було світло, а круг його якісь фігури. А од фігур тих і од світла так само нісся то сміх, то брязкіт склянок, то ніжний тихий спів, то закатикий, голосний регіт. А між станцією й рівчаком блищали лінії рельс, рівні, витягнуті, напружено націлені кудись у далечінь. Рельси, вибігши з полоси світла, пропадали у темі і тільки ледве видко було там попереду, куди повзли вони, темні ряди вагонів.

— Ну? — шопотіли задні, коли передній зсувався у низ.

— Валяй далі! — хропів той і мовчки сунувся знов уперед. За ним повзли і задні, чудно якомсь покручуючи колінами і часами зупиняючись. І коли вони зупинялись, зупинялось і шарудіння в рівчаку і чуть було, як несміло

терся вітер біля їх, як зітхало щось в степу і неслися звуки сміху з маленького садка. А вгорі у темнім небі пильно слідкували за ними мовчазні, таємні зорі.

Повзли довго.

І знов підвівся передній, вистромив голову з рівчака і застиг. Станція одсунулась вбік і не блищали рельси. Замість їх тягнувся довгою темною смугою ряд товарних вагонів.

— Ш-ш-ш! — прошипів передній, повертаючись до товаришів.

— Вилазьте...

— Тут? — тихо спитав середній, підлазячи до його.

— Вони... Мішки не погубили?... Ш-ш!... Ти! щоб тобі там покорчило...

Задній злякано зігнувся і присів. Потім помалу, ледве ворущачись, підліз до обох і тихо спитав:

— А ти ж добре знавш?

— Не бійся, на своїй спині таскав його... Ну, тихо ж! Не отставай од мене... Ш-ш!... Та не тікають, як хто гукне... Тільки мішки покидять до долу... Чуєте?

— Та то вже...

— Ну, хай Бог допомагає!...

Якось чудно похитуючись, три постаті обережно, помалу посунули одна за одною просто на вагони. Вагони ж стояли, окутані якоюсь таємною тьмою. Всі, як один, темні й однакові, наче домовини на колесах, вони мов ждали їх, замерши і ховаючи в собі щось невідомо страшне, незримо. Було якось сумно.

А станція збоку їх дрімала собі під ніжний спів у садку та сміх і балачки. Вітер zostавсь у степу.

Передній раптом зупинився.

— Хто їдьоть? — в той же мент зачулось звідкись од вагонів.

Три постаті закам'яніли одна за одною. Зорі напружено моргали, ждучи, що буде, і навіть з поля прибіг вітер і зшелестів чимсь коло їх ніг.

— Хто ідьоть, питаю? Слиш?! — знову відкись од вагонів почувся сердитий і трохи насторожений голос.

— Кидайте мішки.. — поспішно прошопотів передній і, одкинувши щось у бік, голосно й спокійно промовив:
— Свої.

Коло вагонів щось заходило.

— Хто такі свої? Какаля надобность ходить тут?

— На станцію йдемо...

Від вагонів одділилась якась темна постать і стала наближатись до їх. Передній зараз же поспішно рушив вперед, а за ним задні.

— Стой!... Подожди! — зачувся за ними ще більш насторожений голос і хода постаті стала частішою.

— А чого нам ждять? Нема часу...

— Говорю, стой, бо стрілять буду...

Передній зупинився, а за ним і задні. Постать підійшла зовсім близько, так що видно було навіть якусь палицю в руці і темну бороду.

— Ну, то що буде? Драстуйте! — спокійно обізвався передній.

Постать, не відповідаючи, мовчки стала близько придивлятися до лиць їм, до одежі, до рук.

— Що, знакомі може? — суворо, знехотя бовкнув середній.

— Да, знакомі... — теж суворо одповіла постать, не перестаючи придивлятися до їх. Потім виняла щось із пазухи, піднесла до рота і різко, несподівано засвистіла.

— А то що буде? — стурбовано і швидко спитав передній.

Постать, не відповідаючи, прислухалась до станції. Вагони стояли темним, понурим рядом, байдужі до чотирьох людей, що напружено стояли в тьмі коло їх. Тільки вітер цікаво терся коло їх та зорі напружено моргали одна одній.

Постать знов піднесла руку до рота і знов засвистіла, різко, одривчасто, погрозливо.

— А бога ти не боїшся, чоловіче? — тихо з сумним якимсь жалем промовив передній. — Чи ми тебе возом переїхали, що свистиш от-то по жандарів?

Од станції раптом зачувся теж різкий, одривчастий свист. Постать з полекшенням заворушилась.

— Бог богом, а служба службою, — твердо і холодно промовила вона. — Вчора тут тоже двоє хлюстів на станцію будьто йшли. А впоследствії оказалось, що пробуравили вагона й виточили під вагон усе зерно!... А сторож одвічай за їх.

— Та от-то й ми б то по зерно, чи що?

— Та хто вас знає. Ось жандар подивиться...

Було тихо.

— Ех!... — зітхнув передній. — Люди!... У самого ж, може, діти голодні... Зараз жандара... А може отті хлюсти не їли три дні? Отті самі, що панське зерно виточили?... Га?...

Сторож мовчки знов підніс руку до рота й засвистів. Йому зараз же десь не дуже далеко одповів хтось. Троє людей, було, заворушились, а потім понуро застигли.

— Да! — раптом злісно заговорив сторож. — Як би не діти, то, може б, я й не лазив оттут та не ганявся за вами чортами...

Він помовчав. Чуть було, як десь поспішно йшли до вагонів.

— Ви з голодного села? — суворо спитав сторож.

— З голодного... — знехотя одповів передній.

— З Кирасировки чи з Водяного?

— З Водяного...

— По зерно йшли?

— От йому це зерно!... — суворо, злісно вирвалось у середнього. — А хоч би й по зерно, то що? Докажеш? Злякались твоїх жандарів?!... Чорт їх бери й тебе разом з ними, барбосяко. Злякав, дума. Свистить... Свиснуть би по голові, щоб аж за вагонами тявкнув...

— А ну, свисни! — зневажливо й спокійно сказав сторож.

— Та годі, Данило! — тихо промовив передній.

— Та що ж воно справді... За віщо ж ти хватаєш нас? Чи ти піймав нас на чому, чи що? Дума, як дали йому свистьолку, так уже й начальство...

— А-гей! — зачулось коло вагонів.

— Сюди! — крикнув сторож.

Із тьми, хутко наближаючись, зявилося дві постаті, чимсь дзвякаючи і щось бубонячи між собою.

— А што там? — ще не доходячи, крикнула одна з них.

— Та ось... — суворо промовив сторож. — Якись... ко-лю вагонів терлись...

Постаті підійшли зовсім близько, зупинились і стали придивлятися до спійманих. На обох були білі сорочки, перепоясані чорним, і в одного в руці рушниця, а в другого збоку шабля.

— Гм... так... — поважно протягнула постать з шаблею.

— Ви скудова?

— З Водяного, господин жандар... — кратко зітхнув передній. — Оце йшли собі на станцію... Нічого не знаємо... Коли це «стой, стрілять буду»... За що ж це?

— Так... А пашпорти єсть?

— Пашпорти?...

Передній закашлявся. Потім утерся і кротно промовив:

— Пашпортів з нами... так що й нема... Но тільки...

— Умгу!... Ну, так ідьом за нами... Поговорим на станції.

Передній розвів руками, зітхнув і рушив за жандаром. За ним понуро пішли й задні, а збоку їх салдат з рушницею. Хвилини через три-чотири всі пятеро стояли в тому самому садку, з якого чувся сміх і ніжний спів. На столі під акаціями стояли свічки в скляних ліхтарях, а круг свічок з обох боків сторчали пляшки, між пляшками стояли тарілки з закусками, коробочки з якоюсь їжою, ножі, шклянки. За столом сиділо дві пані, а біля їх якийсь панок старенький і два жандарських офіцери. Один лисий, з пишними, рудими вусами; другий молоденький, гарненький. Круг свічок несамовито, скажено літали кругами метелики, бились об скло, падали на стіл і знову бились, повзали й літали.

Очі всім, що сиділи за столом, були затуманені, а паніям губи і щоки якомсь дуже червоніли.

— Ну, что там? — чекаюче подивився офіцер з пишними вусами на жандара, який заступаючи собою спійманих, виступив наперед і держав руку під козирьок.

Жандар ще більше вирівнявся і, придержуючи шаблю другою рукою, бадьоро й серйозно промовив:

—Ес... Ес... Еспорпіяторов поймали, ваше благородіє!

Всі заворушилися, навіть старенький панок, що старанно вимазував хлібом тарілку, здивовано повернув голову й замер.

— Экспропріаторов? — недовірливо й ліниво протягнув офіцер.

— Ого! А ну, отойди!

Жандар ловко крутнувся і одійшов убік. Всі жадно впилися очима в фігури, що стояли перед ними.

Всі три босі, з великими чорними пальцями на ногах, з якимись запалими, сірими обличчями, зарослими бородами, з мужицькими вигорьованими шиями, на яких виразно темніли зморшки, всі три без шапок, з похиленими головами, всі три з чеканням у всій постаті неминучого лиха...

Одна з паній, у якої були великі сині, мрійні очі, засміялась.

— Ну, и экспропріаторы!... Фе!... Я думала, настоящіе...

Жандар скосив на неї очі, але ждав, що скаже офіцер. Офіцер же, гикнув, одкинувся на спинку стільця і ще лінивіше звернувся до спійманих:

— Так... Хм! Вы же это чего там... это... как его?... Там бунты устраиваете?

«Експропріатори», що жадно бігали очима по закутках, заворушилися і повернули до його голови.

— Ми, ваше благородіє, нікотрих бунтів — поси́шно й кротко заговорив передній. — Ми собі ішли на станцію... А нам, значить, звиніть: «куда? Стрелять буду»... А ми, как от перед Богом, ваше благородіє... Ми з голодного села... Два дні не їли, ваше благородіє...

— Ну, врешь... Всѣ вы это поёте...

— Ваше благородіє! — вмшався жандар. — Они ко- ло вагонов з зерном споймані...

— Ага!... Вот видите... Зерно хотѣли украсть?

— Ваше благородіє! — знов переводячи очі од столу на офіцера, схилив голову на плече передній. — Коли б

ми по зерно йшли, так у нас би мішки, або хоч торби були... А ми ж... от, як самі бачите...

— Хм!... — крутнув вуса офіцер.

— А ну их к черту, Серезжка! — нетерпляче скрикнув другий офіцер. — Дай им, Скрипчук, по нагайкѣ и к черту.

Жандар взяв до його під козирьок, але ждав, що скаже Серезжка.

— Хм!... — ліниво, п'яно дивлячись на спійманих, крутив Серезжка вуса. Спіймані ж насторожено стояли й ждали й бігали очима по закусах. Панії щось шопотіли одна одній і сміялись, показуючи очима на «експропріаторів».

— Отправить их под арест!... — несподівано постановив Серезжка і вяло повернувся до столу.

— Слушаю! — цокнув шпорами жандар. — Ідьом!

Спіймані знов заворушили. Данило насупив брови й щось пробурмотів; самий задній, маленький дядько з гострим носиком і круглими, як дві вишні, зляканими очима ще більше напружився і розтерявся, а передній розставив руки і кротко скрикнув:

— Ваше благородіє! Та за віщо ж?

— За безпорядки! — не озираючись, ліниво бовкнув офіцер.

— Ваше благородіє! У нас же дітки... Сімя голодна... За що ж нам таке? Ми ж хіба що бунтували?... За що ж нас у тюрму?

Гарненький офіцер нетерпляче скочив з місця і підійшовши до їх, крикнув:

— Марш!

— Та за віщо ж це під арешт? — раптом злісно, густим басом бовкнув Данило, дивлячись повз гарнень-

кого офіцера у спину офіцерові з пишними вусами. Той помалу повернувся і пильно глянув на Данила.

— Хм!... Так ты еще... Хм!... Дай ему в рыло, — хитнув він на його передньому.

Передній злякано глянув на Данила, на офіцера, широко розплющив очі й з непорозумінням подивився на всіх.

Панії засміялись.

— Вот это остроумно! — байдуже бовкнув старенький панок, витираючись серветкою. Это напоминает мнѣ...

Офіцер жвавіше озирнувся до паній і, повернувшись, строго крикнув:

— Ну! Дай ему в рыло.

— Ваше благородіє!! — благаюче підняв руки передній.

— Молчать!... Не хочеш? Ну, так тебѣ дадут в рыло.

— Ты! — хитнув він Данилові. — За то, что он не хочет дать тебѣ в рыло, дай ты ему!...

Панії, офіцер і навіть старенький панок весело засміялись.

— Справедливо! — крикнула пані з мрійними очима.

— А потом он тебѣ даст... А потом оба вмѣстѣ дадите вон тому третьему. Ну!

Данило мовчки злісно дивився на офіцера й сопів носом; передній розтеряно посміхався, а задній злякано водив очима по всіх і дріжачими руками мняв картуза.

— Ну! — раптом грізно скрикнув Сержка і скажено підвівся. — Я с вами шутить буду, что ли. Бей в морду его! — ступнув він до Данила й показав головою на переднього.

Данило зблід і глухо промовив:

— За що ж я його буду бить?

— Не разсуждать! Приказываю тебѣ й бей!

— Ваше благородіє! — знов благаюче скрикнув передній.

— За віщо ж* нам таке безчестя!... Та нас же люде заллюють... Змилуйтесь!... Хай нас господин жандар ударять... Та й одпустіть нас...

— Я хочу, чтоб вы набили себѣ морды... А жандарм еще успѣет...

Жандар посміхнувся. Данило переступав з ноги на ногу й глухо бовкнув:

— Одсилайте нас у тюрму.

— Нѣт... Ты дай ему в рыло, а тогда в тюрму. Тогда даже в тюрму не пошлю, прямо пуцу на всѣ четыре стороны... Слышишь? Обѣщаю! Ей Богу! Ну?

— Боже мій, Боже мій! — жалібно захитав головою передній, а Данило знов переступив з ноги на ногу й мовчки кам'яно, напружено застиг.

— Ну? — подивився офіцер на Данила. Той не рушившись.

І раптом лице офіцерові почервоніло, очі налились кровю, вуса якось зашарпались.

— Скрипчук! Да я долго с вами буду... скажено рявкнув він. — Стрѣляй их!

Данило швидко глянув на офіцера, на Скрипчука, який злякано витягав револьвера, зразу якось весь скажено зморщився і прохрипів:

— Не маєте права стрілять!

— Что-о? — заревів офіцер і, підбігши до жандара, вихопив з рук йому револьвер і шарпнув до себе.

Жандар поспішно скинув з шиї шнурок, на якому був причеплений револьвер і злякано замер знов.

Пані ойкнули. Передній і задній великими очима дивились поперед себе і, видно, мало вже що бачили.

Але тут гарненський офіцер, хутко підійшов до Серejки твердо схопив його за руку й промовив:

— Серejка!... Плюнь!... Не нужно... Под суд за какую-то сволочь... Оставь... Плюнь!

— Н-нѣт... — хрипів Серejка. — Я его заставляю... Я ему покажу право...

— Сергѣй Семеныч! — підбігла пані з мрійними очима. — Бог с ними!... Отправьте их в тюрьму и довольно.

Офіцер з пишними вусами пустив револьвер і, важко дихаючи, повернувся до пані.

— Лариса Ивановна!... Я их заставляю!... Они должны это сдѣлать для вас...

— Не нужно... Я не хочу...

— Нѣт!... Я их заставляю! Слышите вы! На свободу пуцу, дам по рублю на водку... Слышите? Бей!

— Ваше благородіє! Пустіть нас, — схлипнув передній.

— Нѣт!... Дам по рублю на водку, дай ему в рыло. Слышь!

— Ей Богу, дам... Не вѣришь? На!

Офіцер п'яними руками рішуче поліз в кишеню, виная гаманець і висипав гроші на долоню. Деякі монети покотились з рук на землю й лягли коло Данилових ніг. Жандар хотів кинутись піднімати, але офіцер закричав:

— Остав!... Пусти... Это им!... Бей!... Вот все дам, бей. Рука з грішми йому дріжала, вуси розкудовчилились, а очі уперто впились у переднього.

— Все дам!... Дай в рыло!

Передній глянув на Данила. Данило якомсь прудко зиркав то на гроші, то у землю, то на гроші, то знов в землю.

— Да бейте, дураки! — нетерпляче скрикнув гарненький офіцер. — Да и идите себѣ ко всѣм чертям! Бери деньги и бей! — звернувся він до переднього.

— Ну, хто ударит, тому все даю! — крикнув офіцер з пишними вусами.

— Ну?

Всі замерли. Передній якось криво посміхавсь, щось шопотів, Данило сопів носом, пані й старенький панок з жадним напруженим інтересом ждали.

— Ну? — хитнув офіцер рукою. Монети брязнули на руці.

Три сірі постаті, як за магнитом, повернули на брякіт голови і на сірих, висмоктаних голодом обличчях виступило ще більш щось непокійне, щось несміливо-жадне. Данило переступив з ноги на ногу і важко сопнув носом. Задній присунувся ближче.

— А ну, интересно!... — сладострастно прошепотіла пані з мрійними очима і присунулась ще ближче, жадно водячи очима по спійманих.

Офіцер знов брязнув грішми, мовчки посміхаючись.

— Ваше благородіє!... — з мукою схлипнув передній — здѣлайте милость, пожертвуйте так. Голодні ж ми... Дітки у нас... Ваше благородіє!

Данило ворухнувся. Передній насторожено глянув на його й замовк, прудко, непокійно бігаючи по всіх очима.

— Нѣ-ѣт, дай в рыло... — посміхнувся офіцер і знову брязнув грішми. І п'яні, ситі очі його задоволено ходили по голодних, напружених постатях трьох сірих спійманих людей. А сірі спіймані люди знов заврушилились, знов насторожено, боячись зустрітись поглядами, забігали очима й мовчки стояли проти панів з масляними очима повними жадности.

Раптом Данило повернувся до переднього і, не дивлячись на ойго, глухо бовкнув:

— Бий, Семене...

Передній одступив навіть назад.

— Нічого, бий!... Давайте гроші... — повернувся Данило до офіцера.

— Нїт, сначала в рыло, — п'яно хитнувся офіцер.

— Ну!... — сопнув якось Данило і розмахнувшись, вдарив Семена по лиці. Потім зразу ж поспішно одвернувся й глухо бовкнув до офіцера.

— Давайте! Вдарив...

— Нїт, подожди! Тепер он тебя!

— Конечно! — з захопленням підхопила пані з мрійними очима.

Данило круто повернувся до Семена, який якось криво посміхався, і, дивлячись у бік, жорстко промовив:

— Бий і ти!...

Семен замнявся.

— Та бий!! — злісно рякнув Данило. — Чого там ще! На!

Пані жадно дивились. Передній розвів руками, потім підняв одну руку і несміло вдарив Данила по лиці. Данило знов зараз же повернувся до офіцера й, понуро глянувши на його, бовкнув:

— Вже.

— Ну, вот! — задоволено посміхнувся офіцер і піднявши руку, струснув гроші на землю.

— Собирайте!

Семен, Данило і задній дядько поспішно нахилились і, жадно халаючи монети, стали повзати по землі під ногами жандарів, панка та паній, одпихаючи один одного, сварячись і навіть видираючи один у одного.

А пани стояли над ними, навмисне одпихали в другий бік монети і хльоскаючи з захопленням в долоні кричали:

— Брраво!... Брраво... Так! Не поддайсь!

Зорі сумно дивилися з темного неба і крізь листя здавались заплаканими; цікавий вітер боязко шелестів у вітях, а метелики, не звертаючи уваги ні на крик та сладострасне хльоскання ситих, п'яних людей, ні на повзаючих, голодних сірих людей, літали і бились об скло, уперто лізли на вогонь і падали, і повзали і знов летіли на вогонь.

Аптон Сінклер

Бібліотека Дому

Носифа Кочана

Chicago, Ill.

Ч. _____

ГЕРОЙ КАПІТАЛУ.

(A captain of industry by
Upton Sinclair).

Переклала

Н. РОМАНОВИЧ.

Накладом „Канадийського Фармера”
852-854 Мейн Ст. Вінніпег, Ман.

1.

Маю намір в сій хроніці оповісти історію цивілізованої людини, що відкинула геть всі мрії і безглузді маріння і мала справу з самою тільки низькою дійсністю, що лежить біля нашого порогу.

Кожне прислів'є, кожна утерту фразу й загальнопринятий вираз можна назвати закам'ялою думкою. Колись вона жила була колись наглим огненним просвітком в мозку якоїсь людини; а тепер слова зривають ся з нашого язика без розуміння нами їх значіння. Так, коли стала ся подія, якою починаєть ся моє оповідане, газети всі як одна, зауважили, що Роберт ван-Ренселер родив ся з срібною ложкою в роті. (Вираз сей значить велике щасте. Пр. пер.) В подробиці події нема потреби вдавати ся; досить сказати, що поясненне нашого героя на світ наробило значних та неприємних турбот його матери, яка досі ніколи не зазнавала ніяких невідгод. Його батько, містер Чансі ван - Ренселер, був поважним членом висшого столичного товариства сполучаючи в собі всі *desiderata* багатства й доброго роду. Мав резиденцію в палатах двадцятого віку, в номері пять тисяч сто сорок чотири пятої авеню. (Аристократична улица. Пр. пер.) В час, коли починаєть ся наша історія, ван-Ренселер батько втік від хатнього клопоту і гаяв час граючи на біліярді з своїми найближшими приятелями; коли

прозвонив дзвінок телефону, вони відкрили пляшку шампанського і випили за здоров'я ван-Ренселера—сина. Трохи згодом, коли батько стояв в напівтемній кімнаті і дивився на червоно-фіялкове живе створіння, серце його сповнилося гордошів, і він дав собі слово зробити з Роберта ван-Ренселера джентльмена на взірць батька.

Мушу зауважити, що вже в самім початку життя мого героя преса та дбайлива публіка звертали на нього дуже багато уваги. Містер Чансі ван-Ренселер був багатий як на Нью-Йорк та п'яту авеню, і бебі ван-Ренселер одержав посагу та одежі на суму щось біля 17,000 доларів. В мене збереглося сила газетних вирізок, і я з охотою навів би тут докладні описи, щоб лишити їх потомству; але поки я се робив би, молодий Роберт ван-Ренселер встиг би вирости. Отже перехожу до того часу, коли він був хлопцем—підлітком, з двома гувернантками і кількома вчителями, з своїм власним грумом та своїми власними слугами.

Така надмірна увага зіпсувала б не одного хлопця; тому нам треба зазначити насамперед, що Роббі ніколи не був погосований, що до кінця віку свого його вважали щирою людиною, і що гнівом палали очі його лише тоді, коли він не міг одержати того, чого йому бажалося.

Кілька років згодом його віддали до великої аристократичної школи, куди він поїхав в супроводі молитов своєї родини, слуги та грума. В школі він заняв кілька кімнат і тримав двох коней та пару собак, родисловна яких була довша за його власну. В школі він навчився курити папіроси особливо високого сорту, навчився грати в покер та цікавитися як слід скакнями, гонками та біганнем. В тій же школі, саме перед випуском, коли він готувався перейти до якогось університету, з Роббі сталася пригода, що дуже його схвилювала. Пишу реалістичний твір, а в реалістичних творах у всіх подробицях малюються саме такі пригоди; тому і мушу пояснити, що Роббі був божевільно закоханий в гарненькій дівчині, що жила в селі, не далеко від школи. Роббі був молодий, врсдливий, багатий та дотепний, і ні в яким разі не відмовлявся від сповнення своїх бажань. Коли йому довелося покинути школу, дів-

чина покинула рідну хату і пішла за ним. Минуло кілька блаженних місяців, прожитих в місті, але потім з'явилися певні затруднення. Роббі вже готовий був оженися, але збудив увагу батька вимоганнем великої суми грошей, і містер Чансі ван-Ренселер та містер Роберт ван-Ренселер мали в кабінеті першого конфіденційну розмову.

— Скажи мені, Роббі, — запитав батько, — як довго се тягнеться.

— Майже рік, пане, — мовив Роббі, дивлячись в підлогу.

— Майже рік? Угу! А чому ти не сказав мені про се, коли у перше опинився в труднім становищу?

— Мені, мені не хотіло ся говорити, — мовив Роббі.

— Розумієть ся, — сказав батько, — хлопцям не слід би було витівати таких безглуздин річей; але як вже ти накоїв лиха, то повинен був сказати мені про се. Отже ти хочеш оженися?

— Я... я люблю її, — сказав син, міняючи ся в обличчі та червоніючи, бо почував, що її слова його звучать тут якось чудно.

— Але, Роббі, — заперечив ван-Ренселер-батько, — не можна ж оженися з усіма жінками, яких любиш.

Потім, по хвилиній мовчанці, батько сказав серйозно:

— Тепер, мій хлопче, скажи мені, де вона, і я тобі залагоджу сю справу.

Роббі затремтів.

— Ви не будете невічливі до неї? — спитав він благуючим голосом.

— Певне що ні! — сказав батько. — Я ніколи ні до кого не буваю невічливий. Все скінчить ся на загальне вдоволення — се я тобі обіцяю.

День чи два згодом було оголошено, що Роббі їде на рік за кордон. Коли ж він хотів побачити ся з Дезі, щоб попрацювати з нею, йому сказали, що вона виїхала на захід — і се кілька днів непокоїло Роббі.

II.

Мій герой рушив за кордон з трохи старшим приятелем, людиною його товариства. Обое вони трохи довше подоро-

жували, аніж думали зпочатку, і на прочуд гарно прогаяли час.

Грошей у них було доволі, і Роббі мав дозвіл робити все, що схоче, лише не женити ся. Приятелі побували в різних містах Європи і бачили різні рештки старовини і всілякі веселі річи теперішнього часу. Зупиняли ся в найкращих оселях і повсюди були людьми, перед якими всі вклоняли ся й летіли сповняти їх розкази. Було багато вродливих жінок, які силкували ся робити Роббі щасливим. Роббі завжди був улюбленцем дівчат, як хлопець з благородним серцем; він платив за все, що брав, і платив найвищу ціну на ринку. Наняв малу, гарну яхту, взяв свого приятеля і кілька приемних пань в пре-гарну подорож по Середземному морю. Небо було блакитне, повітре тепле, і Роббі простягнувшись на палубі грів ся на сонечку і вдихав тонкий запах сігар та похощів; і розкрилось його серце, і щасливий був, як ніколи в своїм житті перед тим.

Потім обидва мандрівники вернули ся до дову. Якийсь час думали, що Роббі вчитиметь ся в університеті. Справді, він наняв хати і улаштував ся там, але се тягнуло ся тільки рік, бо Роббі бачив занадто багато світу, щоб знов замкнутися та поринути в книжках. І коли стало йому очевидно, що не зможе витримати іспитів, то покинув науку і повернув ся до Нью-Йорку.

І ось ми бачимо, як добре він узяв ся до тої роботи, яку доля призначила йому — стати джентельменом, таким як його батько. Обійшло ся без жадних порад; він все улаштував по своему. Взяв собі помешканне, прибрав його так, що звеселяло очи тих небогатьох, які бачили його; про оселю його писали в журналах вищого товариства, як про зразок великого виховаючого впливу міста. Він зробив ся також членом кількох клубів, абонував ся в опері — і взагалі робив все иньше, що слід робити парубкови його товариства. Розуміють ся Роббі належав до вищого товариства, і його запрошувано на обіди та балі туди, куди запрошували ся тільки самі вибрані. Роббі придбав славу першого грача в гольф і поло і став одним з найкращих яхтменів ньюйоркського порту: проте най-

більшою славою користував ся в автомобільних гонках. Щодня можна було бачити його, коли він гнав улицями Нью-Йорку на своїй улюбленій машині «Зелений Дух»; від часу до часу він мусів посилати свого слугу в суд платити штрафи. В однім випадку, коли він мав нещасте задавити малого хлопця автомобілем, він зробив назавжди щасливим його батька й мати, давши їм великі гроші.

Так здобув собі Роббі славу клубмена і «bon vivant». За сей час він добре познайомив ся з житем світу, і знав все, що тільки можна було знати про нього; він умів спостерегати людей, і бачив їх наскрізь і з усіх боків. Розумієть ся, не треба думати, що він став циніком, — ранійше ж сказано було, що се був найщирійший хлопець на світї, але у нього була якась суха манера в поведженні; а коли він оповідав — анекдот, то всі зупиняли ся послухати. Пригоди Роббі торкали ся найріжнійших тем; але ж оповідаючи про людину не переказують всіх її пригод, навіть в найправдивійшій жителіси.

Я не хотїв би, щоб хто подумав про мого героя, що він був поганцем; навпаки він належав до церкви, правовірність і поважність якої були безсумнівні. Кожної неділі рано він проважав яку небудь добірно вбрану панну з висшого товариства до церкви і слухав казань священника, достойного д-ра Летюса Спрея. Також коли церква уряджала добродійні базари на користь фіджійських островин, то кожного разу Роббі купував всі неспродані білети, і дозволяв молодим паннам прищиплювати квітки собі до сурдута. Нарешті він цілі шість тижнів пильно вчив в недільній школі; се було власне в той час, коли був страшенно закоханий в одну панну, що теж вчила в тій школі. Нехтуючи насмішки він приняв з столу *Les oeuvres de T. Gautier*, що суботи у вечері готував ся до викладів, а в неділю навчив малих хлопців, як добрий Бог зберіг руно Гедеона сухим, як салдати з волі Божої впали на землю і пили воду з потоку, та інших надзвичайних річей, що справляли на хлопців велике вражінє. Але нічогосьенько не вийшло з сеї історії з недільними школами, бо ван-Ренселер батько був тої думки, що ся панна зовсім не була тою партією, яку повинен був зробити Роббі.

Тоді симпатії молодого хлопця знов звернулися до доброго урядженого дому в західній частині міста, де було добре шампанське, тонкі сигари і дві молоді пані, його знайомі. Три чи чотири рази на тиждень, у вечір можна було бачити автомобілі Роббі та його приятелів біля ганку цього дому, і можна було почути очевидні докази того, що Роббі був щасливий, як і заслугував на це такий щирий, добросердий хлопець.

III.

Вже досить сказано про ранній період життя Роберта ван-Ренселера, щоб зрозуміти, як промайнули ці приємні дні. Включаючи послугу, приємних дам, клуби, автомобілі, яхту, **стайні** — сума видатків нашого героя виносила щось коло трьохсот тисяч доларів річно. А що суспільність могла би дати йому тільки тисячу частку цієї суми, як би він був великим поетом, або талановитим музиком, або пророком нового вчення, — то виходить, що Роббі в очах суспільності був рівний тисячі цих гіпотетичних осіб.

Таке іділічне існування тяглося щось біля трьох років, і ось одного ясного зимового дня Роббі запрошено до батька в його контору, де обидва джентельмени провадили довгу та серйозну розмову.

— Ось що, Роббі, — сказав ван-Ренселер старший, — я досі не робив перешкод тобі в твоїм безглуздім марнуванні життя. Се право кожного молодого хлопця, і до того ти не вийшов за певні межі. Я завжди мав намір дати моєму синові все, що повинен мати джентельмен, а тепер, я думаю, що вже досить зробив для тебе, як тобі здається?

— Ум... м... — сказав Роббі, — я не думав про це.

— Ти знаєш, — сказав ван-Ренселер — батько, — жите чоловіка — не самі тільки забавки. Ми маємо деякі поважні обов'язки в світі... обов'язки перед суспільністю.

— Так, можливо, — сказав Роббі. — Але се певельно нудна річ.

— Се так тільки здаєть ся, — сказав батько, — але можна нарешті зацікавитись.

— Можливо, що й так, — вимовив Роббі з певним сумнівом.

— Але я думаю, — сказав батько, — що вже час тобі зайняти своє місце в житті. Ти вже гаразд знаєш жите і розумієш, що я хочу сказати. Не можеш же ти бути завжди тільки сином свого батька; ти мусиш бути сам по собі. Якогось гарного дня я можу вмерти, і хтось повинен тоді взяти на себе мої справи. Потім тобі може захочеть ся оженити ся; ти двічі хотів зробити се, пам'ятаєш? (Роббі почервонів) і коли ти мати-меш родину, то побачиш, що вона вимагатиме від тебе всього того, чого ти вимагав від мене. Жите чоловіка, мій хлопче, се бійка; і настане день, коли кожному з нас доводить ся взяти в ній участь.

Роббі ніколи не чув, щоб його батько філософував, і слухати його йому було цікаво. Розмова їх затягла ся до пізнього вечера і Роббі висловив охоту перемогти себе і виконати деякі свої обовязки перед суспільністю.

Батько Роббі був президентом і головним акціонером одного великого промислового підприємства; був до того капіталістом, відомим по всій країні, і рука його давала себе відчувати на міжнароднім грошовім ринку. Роббі дуже невизначно уявляв собі се все, і йому цікаво було довідатись докладно. Тому він почав вставати о десятій рано і простував на своїм автомобілі до міста; в клубі його було видно що раз менше, і майже вже ніколи не чути було його веселого сміху.

Бо дивна зміна настала в Роббі.

Найкраще можна пояснити се зявище вище наведеними словами його батька: він знав лише веселий бік життя. Граючи в гольф людина вкладає в гру всю свою зручність і виграє за працю свою тільки срібний келих або кілька газетних рядків, присвячених їй, але граючи на біржі, людина одержує справжню нагороду готівкою або цінними паперами.

Містеру Робертови ван-Ренселерови довело ся добре так попрацювати, щоб навчити ся правилам сеї нової для нього гри; а як був розумний хлопець і мав великі капітали, то

скоро досяг того, що з іменем його стали рахувати ся. Він так зручно залагодив кілька справ, що здивував навіть свого батька, який обожав його; і швидко батькови не треба було вже підписувати банкових чеків для свого сина. І пяти років не минуло як »молодий ван-Ренселер« заняв своє місце біля президентського столу в кількох великих товариствах, і всюди уважно вислухували його слова. А коли на його думку йому мало уділяли увагу віь переходив до иньших товариств і тоді звичайно хтось жалував.

Розумієть ся все се неминуче викликало зміну і в ньому самому. Правда, для приятелів своїх він був тим самим »Роббі«, і все ще був найщирішим у світі хлопцем; так само їздив і яхтою і автомобілем і відвідував веселий дім. Але тепер він, який ніколи не мав жадного ворога, мав їх тисячі. Кождий день його був повний страшенної завзятої боротьби, яку можна бачити хиба серед диких звірів в джунглях. І тому губи йому стискали ся, на чолі появилa ся зморшка і позаяк вже не все абсолютно робило ся згідно з його бажаннями, то і вдача його не була такою мягкою, як ранійше.

Нам важно було зазначити се, бо імя нашого приятеля частенько згадувало ся по газетах, і він притягнув до себе загальну увагу нещасливим проявом свого злого настрою. Се трапило ся в той час, коли він більше десяти років тому був ще новою людиною і заступав свого батька, яко президент великого та дуже важного промислового підприємства. Я говорю про звісні хенгервільські сталеві заводи та про великий хенгервільський страйк, що колись зворухнув всю країну.

IV.

Компанія хенгервільських заводів була твором фінансового генія ван-Ренселера старшого. Заводи істчували й ранійше, але належали кільком компаніям і стали підупадати через конкуренцію сих компаній між собою, і акції їх користували ся лихою славою. Але ось одного дня пробігла чутка по Вол-Стріту (Місце, де знаходить ся біржа), що акції тих компаній стали швидко підніматн ся. Піднявши ся вони вдержались на висоті і процвітали на весь світ. Містер Чансі ван-

Ренселер спокійно зацікавився ними, швидко забезпечив собі головний контроль в сій справі; кілька тижнів згодом компанії зедналися і товариство хенгервільських заводів почало своє жите.

Розумієть ся, з самого початку йшла боротьба за ціни, яка до щенту зруйнувала чимало дрібних підприємств. Компанія сама мало не загинула і не зруйнувала своїх робітників. Кілька місяців заводи працювали з витратами і існували на гроші, що постачав їх суворий, далекозорий президент. Нарешті конкуренти були переможені, ціни пішли у гору, і будучність хенгервільської Компанії була забезпечена.

Фабричні робітники допомагали Компанії переживати сю кризу, а коли вона скінчила ся, вимагали собі в нагороду підвищення платні на 20%. Їм дали 5%, і здавало ся все вже складо ся на загальне вдоволене. Але незабаром ціни сталювих колодок, від яких залежав розмір платні, почали швидко знижувати ся, тоді як ціни на всі иньші сталюві вироби пішли в гору; робітники звернули увагу на те, що і податок на сталюві колодки по новій тарифі був дуже низький, і дивували ся, що Компанія немов не помічає сього.

Кілька років згодом настала люта зима; снігу лежало на улицях на два фути, а ціна вугілю підскочила в один місяць на 5%. Делегації від ріжних робітничих спілок почали турбувати нового президента хенгервільської Компанії, що йому було дуже неприємно. Розумієть ся ніхто не повинен думати, що він був хоч трошки жорстким в данім випадку. Я міг би навести оповіданне одного доброго священника, що обстоював інтереси одной робітничої спілки; президент розповів йому кілька цікавих історій, потім ввічливо попрощав ся, бо мав того вечера запрошення на партію покера і всміхаючись пообіцяв священнику віддати йому все, що виграє, для його бідних.

І що міг сказати на се добрий священник, особливо, коли взяти на увагу, що кілька місяців тому містер ван-Ренселер подарував в його церкву чудове вікно, де представлено було чудо з п'ятью хлібами та двома рибами?

Лютая зима проминула без жадних змін і без обіцяного

підвиснення цін на колодки. Хенгервільський щадничий банок тимчасово припинив свою діяльність, бо вкладок майже не було: і хенгервільські поліцаї мали добре працювати, щоб не допустити палких промов до розлюченої юрби, що наповняла всі місця громадських зібрань в Хенгервілі. Але ціле літо величезні фабрики працювали виробляючи свої десятки тисяч доларів та тисячі тон стали що дня. Делегації не могли більше побачити президента, бо чудова, одномачтова яхта «Аврора», збудована спеціально для Роберта ван-Ренселера, ціною в двісті п'ятьдесят тисяч доларів, хвилювала всю країну своїми казковими успіхами на гонках в Ньюпорті.

Потім прийшли холодні осінні дні і наближалась нова люта зима, яка здавалась тим більш страшною, що ціна сталевих колодок впала ще на 3%. «Комета», розкішна парова яхта Роберта ван-Ренселера, готова була відплисти в подорож до берегів Фльориди, коли спішною телеграмою Роберта викликано в Хенгервіль, бо наступила криза.

І справді зловісний настрій панував в Хенгервілі, — навіть президент міг се бачити; на улицах тинялу ся бліді, нездорові діти, виснажені, згорблені жінки, мужчини, що дивилися на нього з підхмурених брів. Президент помітив кілька напівзруйнованих будинків та голодних людей, яких звідти гнали. Він бачив розлючену юрбу, до якої примовляли на польській та інших чужоземних мовах, люди, дикі на вигляд.

Все се президент помітив, коли його карета несла ся улицями, але се не злякало його. По довгій та гострій конференції делегати спілок вернулись та повідомили, що Компанія не зробить ніяких уступок. Другого ранку в газетах надруковано було, що робітничі спілки вимагають остаточної конференції, і що як вони не добють ся уступок, то вибухне страй, боротьба на жите та смерть.

Президент прийшов на сю конференцію в дуже лихим настрою. Відплите «Комети» довело ся відкласти ще на добу, а до того за п'ять хвилин до наради в нього було кинуте камінем. Згадую про камінь, бо через се трапив ся нещасливий випадок на конференції.

І ось, по полудні сього осіннього дня, при довгим столі сиділо восьмеро людей, — з них семеро бліді, нервово крутили свої капелюхи і озирали ся навколо. Довге страждання написане було на їх обличах, а вираз їх очей нагадував вираз загнаного звіря, так добре відомий спортсменам.

А містер Реберт ван-Ренселер? Ми вже давно не дивили ся на нього. Тепер се був майже сорокалітній джентльмен, з невеликим черевом і трохи червоним лицем. Мав завжди елегантні манери; його можна було взяти за дипломата, або принаймні за генерала в цивільнім убранні.

Губи його були сьогодні трошки бліді, і він відкрив конференцію промовою, спокійний тон якої кождому здав ся би штучним. Насамперед він вияснив, скільки втратили фабрики і як в дану хвилию вони ледве-ледве можуть існувати. Згадав про нові машини і про видатки, звязані з ними. Виклав перед робітниками цілу купу паперів і пояснив, що нові машини збільшили продукцію і сприяли підвищенню заробітної платні. Казав далі про ціну сталювих колодок, вияснив становище ринку, наводячи дбайливо підібрані цифри, і пророкував, яка ціна їх буде незабаром. Всю сю двохгодинну промову робітники вислухали дуже уважно.

А потім почав говорити один делегат, сухий, маленький, чорнобородий Угрин. Він відразу ухилив ся від теми, почав говорити про ціну на хорі і про умови життя робітників — на велике невдоволення президента. Сей останній силкував ся повернути промовця до вихідної точки; знов розкрив свої папери і вони довший час сперечали ся, не посуваючись ні на крок уперед. Кілька разів готово було зірвати ся з уст президента гнівне слово.

— Ви говорите мені про становище робітників, — закричав він нарешті, стукаючи олівцем по столі. Але як могу я поліпшити умови їх життя? Можете, що на ваші заробітки не можна прожити, але хто може правильно розв'язати таке питання? На що може прожити одна людина, на те не проживе друга. Що як робітники витрачають більшу частину заробітку на п'яцтво, а потім скаржать ся мені, що не мають з чого

жити? як... — але президент зупинив ся і хмуρο казав уже иньшим тоном:

— Про те годі займати ся сими питаннями. Я хотїв вияснити вам стан ринку і те що може зробити Компанія. Більше я нічого не можу зробити. Ви повинні памятаги, що Компанія має конкурентів і що Компанія може також зруйнувати ся. Економічні закони обовязкові не тільки для окремих людей, а і для цілих товариств. Компанія теж повинна мати заробітки, з яких і існує...

Президент зупинив ся; зараз же красномовний делегат зауважив:

— Ми не бачимо ніяких ознак, щоб Компанія збідніла.

Президент уважно подивив ся на нього.

— Що хочете сказати? — гестро спитав він.

— Я хочу сказати, — відказав робітник підносячи голос, кождий переходячи нашим містом може побачити, що стало ся з робітниками. Я знаю, що вчора одна дитина вмерла з голоду; але я не чув, щоб хто будь з членів Компанії терпів злидні.

Президент почервонів.

— Ви хочете говорити грубости! — закричав він.

— Я зовсім того не хочу, — відповів робітник серед напруженого мовчання. — Але ви не вагали ся, коли говорили про піяцтво робітників...

Але містер ван-Ренселер вдарив по столі.

— А, — закричав він, — справа зайшла надто далеко! і сьому треба покласти кінець. Ви добре зробите, коли покинете свої дурниці і зрозумієте одне: що хенгервільські фабрики належать Робертови ван-Ренселерови, а не робітничій спілці, або ще кому иньшому; що вони будуть управляти ся так, як се угодно буде Робертови ван-Ренселерови; що вони працюватимуть на його користь і що він платитиме своїм робітникам стільки, скільки зволить визначити; а кому се буде не до вподоби, той може йти куди йому вгодно! А тепер ви можете забирати ся і передати тим, хто вас послав, сі мої слова, і чорт заберай, не наважуйте ся більше приходити до моєї контори та ображати мене!

Він зупинив ся, червоний від гніву; пів хвилини члени робітничої спілки дивили ся на нього і один на одного. Потім встали і вишли з хати; президент лишив ся сам, встромивши очи у двері, що зачинили ся за делегатами.

V.

Походивши по хаті ван-Ренселер підійшов до столу і написав розказ припинити фабрику. Потім послав дві депеші, одну — губернаторові, другу шеріфови повідомляючи, що в Хенгервілі можна чекати непорядків, вимагаючи від них охорони законних прав і заявляючи, що всі втрати впадуть на країну. Потім позвонив на управителя.

— Містер Гріндер, — сказав він, — я замикаю фабрики і лишаю їх під вашим доглядом. Ви маєте триста приватних шпціонів — можете взяти їх три тисячі, коли се буде потрібно для охорони власности; потім ви постарайте ся набрати нових робітників, і за тиждень фабрики повинні працювати. Доволі різних вагань, я хочу покласти вже край сим дурницям раз на завжди. Заводи повинні працювати, хоч би для сього треба було ужити всіх війск Штатів. І головне — членів спілки ні в яким разі не можна приймати назад, хіба як окремих осіб. Всього доброго.

Він одяг ся і вийшов, щоб сісти в екіпаж. Накрапав дощик; він заціпнув ся щільно і сидів непорушно дивлячись перед себе поки екіпаж ніс ся улицями. Але раптом екіпаж став. Роберт ван-Ренселер вийшов з своєї задуми і побачив, що дорогу загородила юрба.

Стало ся се проти напіврозваленого будинку; все нуждене майно з нього винесено було на пішоход; двоє, ледве живих, голодних дітей тремтючи вчепили ся за старе ліжко, яке мужчини витягали з дверей; проти дверей сиділа жінка з немовлятком на руках, і чутно було її істеричні ридання, не вважаючи на глухе коротанне юрби.

І ось раптом люди угледіли, хто сидить в екіпажі. Розліг ся крик: »Се ван-Ренселер! ван-Ренселер«. Мов хвиля, юрба налинула на нього. Крики, свистіння залунали в повітрі. Чоловіки грозили п'ястуками, жінки вигукували проклони,

хтось штуркнув каменем. Президент схилив ся до свого візника.

— Жени коней! — кричав він, — жени!

Візник вагав ся поглядаючи на юрбу.

— Жени ж далі! — люто крикнув ван-Ренселер.

Тоді візник вдарив коней і вони помчали наперед як скажені. Кількох людей з юрби скинуто було з ніг, решта розбігла ся в страху, і карета понесла ся вниз улицею серед граду каміння й бурі проклонів.

Доїхавши до стації, містер Роберт ван-Ренселер сів у свій власний вагон і звелів принести собі чого небудь випити; потім весь час курих поринувши в думках, аж поки доїхав до Нью-Йорку. На двірці він почув крики: »Новини! Надзвичайний листок. Новин«. Купив листок, сів в свій автомобіль сказавши одне лиш слово: »до-дому«, заняв ся читанем нових відомостей. В газеті була списана ціла сцена конференції з звичайними прикрасами; оповідало ся, що ухвалено почати страйк і що почали ся вже розрухи. Було в газеті теж кілька грубих вибриків проти президента. Се-ж був додаток до »жовтої« газети. Містер Роберт ван-Ренселер читав се і всміхав ся.

Він приїхав до себе; се вже було не мале помешкане, а ціла камениця, мов палац, по сусідству з батьківським домом. Роберт все ще думав про страйк, як раптом міркування його були перервані слугою, що відчинив двері.

— Прошу вибачити, пане. Тут, в вітальні сидить пані, що хоче вас бачити.

Містер ван-Ренселер запитуючо глянув на нього.

— Пані? — спитав він.

— Так, пані, здаєть ся мені, — відповів слуга.

— Як призвище?

— Вона не сказала свого імя. Пояснила лише, що їй треба вас бачити, і слухати не хотіла відмов.

Гм, — сказав ван-Ренселер. — Я поговорю з нею.

І він увійшов у вітальню і глянув на жінку, обличчя якої закрите було густим вуалем. Вона встала і відкинула вуаль відкриваючи страшенно бліде обличчя, таке подібне до мертвої голови, що Роберт подав ся назад.

— Не пізнаєте мене? — спитала.

— Н - ні — сказав містер ван-Ренселер.

— Ти справді не пізнаєш мене, Роббі?

Тоді він крикнув хрипливим голосом:

— Дезі!

— Так, — сказала жінка, — Дезі.

Цілу довгу хвилину дивились один на одного: вона бачила повне здорове обличчя і черево під камізелькою, він дивився на тремтячий кістяк.

— Так, — сказав він раптом — чого ви хочете?

— Не багато, відповіла вона. — Я вмераю, Роббі.

— Що вам таке? — спитав він.

— Сухоти.

— Гм... Багато часу уплило. Що ви робили?

— Я жила на півночі, в Ельбани. Як покинула Нью-Йорк, прибрала собі иньше назвисько. В мене лишилася дитина, Роббі.

О! — сказав він. — Розумієть ся! Хлопчик?

— Ні, дівчинка.

— Гм... чекай, пригадаю... мусить мати дванадцять років.

— Тринадцять, Роббі. Се для неї я приїхала до тебе Роббі.

— Сього можна, було сподівати ся. Вона тут, в Нью-Йорку?

— Ні, вона в Ельбани, у добрих людей. Я не насмілилася взяти її з собою, я... я...

Жінка зупинила ся і глянула йому просто в очи. Потім швидко загомоніла, простягаючи до нього свої худонькі руки.

— Зроби що небудь для неї, Роббі! Благаю тебе про се. Се все, чого я хочу. Я проживу недовго на сїм світі і не можу нічого для неї зробити; ти-ж можеш подбати про неї. Тяжко було мені жити, але вона нічого про се не знає. Я лишила їй той медалльон, що ти мені подарував, але я все зберегала в тайні від неї, і вона не знає навіть імени свого батька. Я ніколи не докучала тобі, Роббі, але зроби для неї те, що ти міг-би зробити для мене зробити.

— Я думаю, що старий джентльмен добре про тебе потурбував ся, правда? сказав ван-Ренселер діловим тоном.

— Я не нарікаю, — відповіла вона. — Тільки обіцяй мені, що відшукаєш її і зробиш що небудь для неї! Се тобі не важко, але обіцяй мені!

Голос жінки тремтів, і вона подала ся у перед спераючись на крісло, щоб не впасти. Ван-Ренселер, що все ще був м'яко-сердитий, зворушив ся.

— Я зроблю се, Дезі, — сказав він; — я потурбуюсь про неї.

— Обіцяєш мені? — задихаючись вимовила жінка.

— Еге, обіцяю.

— Тоді все гаразд, — сказала вона підводячись. — Більше мені нічого не треба. Її не важко буде віднайти. Її ім'я, і...

Але раптом вона похитнула ся. Вона вже не трималась на ногах, схопилась за крісло, поблідла і страшний звук вирвався з її грудей. Роберт кинув ся до неї й підхопив її. Лежала непорушно на його руках. Він покликав на поміч, і коли увійшов слуга, звелів йому бігти по екіпаж.

— Везіть її до найблизшого шпиталю! — наказав він.

Вони разом винесли жінку, що хрипіла, потім ван-Ренселер задуманий підняв ся на гору.

— Чорта неприємно се! — думав він. — Як же мені тепер знайти дівчину?

Коли слуга повернув ся, він трівожно почав його розпитувати.

— Вона вмерла ранійше, ніж ми доїхали до шпиталю, пане — сказав слуга.

VI.

Чим більше думав Роберт ван-Ренселер про смерть Дезі, тим більше неприємною здавала ся йому вся історія. Як людина щедра, він не вагав ся б послати дівчині кілька тисяч доларів; але як би тепер спробував розшукати її, міг би мати багато неприємного клопоту. При небіжці не знайшлось нічого, що помогло б вияснити її призвище, а коли б він через поліцію шукав дитини, чи не счинив ся б скандал? Більшість зав-

жди готова вірити ріжним пльоткам про багату людину; до того сотки людей знали про його відносини до Десї. Правда, вони могли забути про се; але чи багато треба часу щоб иньші могли зробити певні висновки, а потім в цілім місті — насмішки й відморгування. А як доручити сю справу агентам, то знов накликати на себе підозріння! Ніколи не можна покладати ся на сих людей — міркував він, — вони можуть зрозуміти в чім річ — і тоді можна всього чекати.

Розумієть ся, неприємно було думати, що власна плоть та кров живе у злиднях. Але потім ван-Ренселер подумав, що певне хтось з родичів потурбуєть ся про неї; вона не звикла до багатства, то й не тяжко їй переносити недотатки. А як він пошле їй грошей, то се може навчити її марнотравству і слокусити її. Йому вже здавало ся, що обовязок його власне в тім, щоб сю справу залишити та й забути про неї.

Все се Роберт ван-Ренселер обміркував, одягаючи за помічу слуги фрак. Потім зійшов, сів у автомобіль і за півгодини був на пристани. Наближав ся вечір, сонце заходило, дощ перестав і річка золотом блищала. Ван-Ренселер вдихав свіже повітре простуючи до своєї »Комети«, що вже чекала його. Дим клубив ся з труб яхт, і капітан стояв на східнях.

— Все готово, — сказав він.

— Всі зібрали ся? — спитав властитель яхти.

— Вже з півгодини чекають вас пане.

— Добре, рушайте.

Серед окликів і розказів посував ся містер ван-Ренселер до керми, де сиділи в теплих плащах і шаях дзянзайцять осіб — пань і панів, — які втішали ся чудовими краєвидом. Вони привитали ван-Ренселера сміхом та радісними криками; вони мали рацію зробити се, бо в цілій Америці не було більш го-стинного господаря, як Роберт ван-Ренселер.

Та й гості були гідні господаря. Була тут незрівняна міс-с Даемандест, властителька 72 мільонів долярів, і міс-с Майнер-Гольд з маєтком в 57½ мільонів долярів; був Віктор де Вер, найдотепнійша людина в місті. Був Піджін, член великого сталювого тросту, і Моргем, властитель сорока двох зе-

лізниць. Була тут місс Перегон, яка що-йно почала показувати ся в світі і біля якої всі упали. Був і герцог Птітборс, визначний французький турист, який вигукував, що місс Перегон чарівна, чудова! Треба чимало відваги, щоб описувати в своїй повісти таке товариство.

— До речі, — спитала місіс Даємандест: — як же ви упали ся з страйком?

— З страйком? — промовив містер Роберт ван-Ренселер (рін зовсім забув про страйк). — На »Кометі« нема ніяких страйків.

О девятій вечора, відїхавши миль двадцять від Сенді Гук, гості яхти сіли обідати в сальоні. Бенкети містера ван-Ренселера не швидко забували ся. Але і про сальон-їгальню на яхті варто сказати кілька слів.

На »Кометі« було дві такі салі; ся, про яку йде тепер мова, залита була блискучим світлом електричних ламп, що ховали ся серед блискучого кришталю і срібла. Одна стіна занята була великим буфетом, теж ярко освітленим, дві иньші — малюнками у натуральну височінь, писаними тими яскравими багатими фарбами, якими можуть писати тільки видатні артисти. Теми сих малюнків взято було з Декамерона розкішні сади з елегантними, пишно-вбраними панями і панами, а над ними витали безсмертні фігури та иньші утвори фантазії поета.

А стіл! Містер Роберт ван-Ренселер був не тільки американським мільонером; він був також людиною з витонченим смаком, людиною, що багато бачила світу і резуміла ся на річах. Кожда річ на його столі була артистична; більшість роботи славного Жермена; »surtout de table« було препишним твором з блискучого срібла та золота »d'après Meissonier, XVIII-e siecle«. На всіх кінцях столу кресували ся золоті кошики з незрівняно прекрасними індійськими орхідеями. Біля кожної особи лежало розмальоване меню, що обіцяло тонкий і винятковий обід.

Вина містера Роберта ван-Ренселера були завжди загадкою для ню-йорського товариства. Одержував він їх з-за кордону, з якогось невідомого йому маєтку, як що він тільки

не одержував їх за псмічею чорта. Досить, що кожда особа ню-йорського товариства відмовила ся б від кожного иньшого запрошення, щоб тільки покоштувати вин президента компанії хенгервільських фабрик. Коли хто питає, звідки він бере своє вино, містер ван-Ренселер чарівно всміхав ся і говорив.

— On ne parle pas de cela! (Прошу се не говорить ся).

Після супу подали чудову мадеру, потім сухе сіцилійське вино, за секрет якого, як кажуть, директор одного банку давав великі гроші. Як »premier service« подали бургунське — »type cote de Nuits«, чудове вино, похоже на бордо, багате, повне огню, трошки »enveloppe«, але дуже делікатне.

За печенею — шампанське, але не з тих, що купують за гроші, а хіба з тих, що можна бачити у мріях. За »entremets« подавали бордо »Saint-Estephe«, потім иньше шампанське, а за солодким — портвейн чудового, темно-червоного коліру. Його височество герцог де-Птітборс підніс чарку і довго розглядав вино, а товариство з цікавістю чекало, що він скаже, бо герцог був великий знавець.

— Чудово! — сказав він в задумі. — Роскішний смак, яка мягкість, яка сила, мій ти боже!

Такі були вина.

Ще треба згадати про невеличку біля сальону кімнатку, звідки розлягали ся чудові звуки музики. Що ж до товариства, то його описати я не візьму ся, не візьму ся описати в однім розділі навіть обіднього строю місіс Даемандест. Розмови ж... зберіть цвіт товариства всеземської кулі, зігрійте його душу небесним вином, і нехай хтось опише їх розмови, а я не візьму ся.

О півночі гості вийшли на палубу. Було холодно, але ніч була чарівна; зірки сяли мов діаманти, море повільно котило свої хвилі. Яхта швидко летіла вперед розсікаючи воду з легеньким колисанням та плюском, подібним до плюску фонтану. Принесено було теплу одіж і гості усїли ся та розмовляли встромивши очи в поверхню воду. Потім деякі встали і парами почали ходити по палубі. Містер Роберт ван-Ренсе-

дер ходив з чарівною міс Перегон; але досить швидко міс Перегон відчула, що їй холодно, і обоє вони зійшли в сальон.

Се була чарівна кімната; але нам цікавий тільки східній куток її з канапами, дорогоцінними занавісками, та м'яким світлом лампи. Міс Перегон, смаглява, томна, з довгими чорними віями і чарівним поглядом опустила ся на канапу й зітхнула. Вона була в горячочервоній сукні з дуже добірної прозорої матерії; і вся вона з голими руками і чудової форми плечима та гарною шиєю — була малюнком, на який не можна було спокійно дивити ся. І містер ван-Ренселер схилившись до неї щось ніжно їй говорив, поїдаючи її очима; він випив досить таки свого власного дорогого вина.

Чимало людей не добачали іділлі в сих відносинах; вони не вважали міс Перегон за ніжну, мягкосерду молоду дівчину і певні були, що вона дуже добре знає що робить. Розуміють ся: і Роббі не йшов на осліп, бо обміркував раніше все з своїм батьком. Міс Перегон з фінансового боку ледви чи могла зрівняти ся з Роббі; але останній гадав, що він досить багатий, щоб цінити і красу саму по собі.

І його голос ставав все тихшим, а слова все ніжнішими; міс Перегон томно дивила ся на нього, поки нарешті він не насмілив ся взяти її руку. Вона не протривала ся від цього доторкнення в нього забило ся серце і він став красномовним. Він говорив їй про те, як давно вже звернув на неї свою увагу, як чарував ся нею; обхопивши рукою стан її і схилившись на одно коліно він розкрив їй, те чого не міг вже довше ховати, — що любить її всею душею. І коли чарівна, незрівняна міс Перегон у всій принадності своєї краси прошептала свою відповідь, то він в захопленні пригорнув її до свого серця і поцілував її в щоки та губи.

Коли веселе товариство зійшло на долину, ван-Ренселер наливав собі вина з карафки, що стояла на столі. Кілька хвиль згодом, коли всі зібрали ся, господар одвів у бік містера де-Вера, славного дотепника, і щось сказав йому, після чого той широко розкрив очі і вдаривши себе рукою по нозі сказав промову, яка справила надзвичайне вражіння на товаристві; а господар стояв червоніючи як школяр, змішаний привітнями

та оплесками. Принесли ще шампанського, і товариство до світу пило за здоровле будучої місїс ван-Ренселер. Вже світало, коли розходили ся гостї; небо блїдло над берегами Мериленду, повз які летїла »Комета« простуючи на південь.

VII.

Ся подорож на »Кометї« була немоз передущий медовий місяць; і ніколи не плавало по морських хвилях веселїйше, щасливїйше товариство і ледве чи був коли щасливїйший наречений як Роббі. Цїлий день він любував ся своєю нареченою, як казковим видїнем, і шепотїв самому собі, що вона належить йому. Так проплили вони вдовш берегу Фльориди, прибули до Пальмової бухти й вийшли на берег; тут для Роббі лежала телеграма, підписана управителем хенгервільськими заводами.

»Містеру Роберту ван-Ренселеру. Пальмовий берїг. Фльорїда. Розрухи скінчили ся і страйк розбито. Втрати відшкодованого, і фабрики працюють як звичайно. Удержав на заводї переважно не членів спілки. Газети лютують. Гріндер«.

Містер ван-Ренселер згорнув депешу, сунув її в кишеню і усміхнув ся.

— Прокляті газети! — сказав він задумано і послав свого слугу купити кілька газет. Коли їх йому принесено, сїв на палюбі і читав їх, а холодний морський вітрець обвівав його чоло.

В Хенгервілі, очевидно, трапило ся щось страшне. Страйкарї зберали ся на віча, цїле місто було дуже схвильоване. Хоч як се видно, більша половина преси була на боці робітників. Репресїй проте не вживано доти, доки в місті не зявило ся кілька нових осіб і не спалено було кілька старих зайвих возів, що лежало за фабриками. Тодї пятьсот агентів впущено було в будинок фабрик, і збудовано навколо їх високу деревляну огорожу з дїрками для підглядування. На третій день Компанія прислала вагон з робітниками, що не належали до спілки і цїлий рік сидїли без роботи — з того часу, як закрили ся дрібні сталеві фабрики. В місті негайно почали ся розрухи і привезених »голодранцїв« закидано каміннями й попобито. Аген-

ти стріляли в юрбу і вбили трох чоловіків, жінку та двоє дітей; більш десятка ранено. Тої ж ночі шеріф телеграфував губернаторови і перший відділ міліції прибув до міста.

Протягом трох днів розрухи прибрали страшні розміри; кілька разів починав ся майже правильний бій. Салдати двічі стріляли в юрбу, кількох вбито; заколото теж одного салдата в темноті. Проте Компанія стояла на тім, щоб фабрики розпочали роботу; страйкарі були без грошей, чимало ледви живі були з голоду й цілими групами згоджували ся йти на роботу. Останні відомости "голосили, що робітнича спілка хоче вже закінчити страйк, щоб її члени могли стати хоч на ті місця, що ще лишили ся.

Містер ван-Ренселер прочитав знов телеграму і усміхнувся.

— Скажи мені, любий, — спитала місс Перегон, — які приємні відомости ти одержав?

— Такі, що ти будеш скоро моєю, — відповів Роберт.

Весіле святкувало ся чотири місяці згодом, коли посаг місс Перегон щасливо прибув з Парижу. Описати таке весілле в кількох словах — завдання не логке; самі приготування до нього описували ся в газетах за цілі тижні ранійше визначної події; списувала ся родословна наречених, їх особисті здібности, наводили ся цифри їх маєтків. Газета «Associated Press» дала два описи весільного строю нареченої — один, технічний писаний експертом, другий поетичний, написаний натхненим поетом. В день весілля церква Пятого Авеню та сама церква, в недільній школі якої вчив Роберт і де він тридцять років слухав промов велебного доктора Летюса Спрея, — ся церква, прикрашена на прочуд гарно квітками, змальована була і пером і пензлем. По великій події сторінки всіх ню-йорських газет сповнені були описами всього, що так цікавило публіку, при чім не обійшло ся без вигадок вільної фантазії. За сей час радикальна преса забула всі свої вибрики з приводу Хенгервільських історій, і містер Роберт ван-Ренселер став знов відомим фінансістом, душею товариства, визначним горожанином та незрівняним оповідачем. Вже потім як молода пара була обвінчана і в довгій весільній подорожи випала до дна

повний келих роскоші, мені довелося прочитати в ню-йорських газетах промову, виголошену Роббі в спілці молодих хлопців, промову, яка прославляла промислове братерство та спільність інтересів капіталу та праці.

VIII.

Тепер нехай читач буде ласкавий уявити собі, що проминуло ще чотири чи п'ять років.

Місіс Роберт ван-Ренселер, мати двох дітей стала гордою, пишною королевою товариства — «une grande dame» і вміє з ясністю та з спокоєм душевним носити вінець свого високого становища. Містер Роберт ван-Ренселер більше як коли будь був силою в фінансових колах країни, людиною, яка одним розчерком пера настановляє губернаторів та сенаторів. Його справи все більше процвітали; маєток ріс на його бажання, мов плодючі дерева від руху палички індійського чарівника. Щоб уникнути руйнуючої конкуренції, він заклав велику спілку з конкурентів своєї Компанії, і ще вчинив багато де чого такого, що примусило Вол-Стріт з здивовання остовпіти.

Я не без вагання зважуюся приступити до цього боку життя мого героя, сумніваючись в своїй здібності щасливо провести його лябірінтом Вол-Стріту. Але на щастя ся подія вже переказана спеціалістами, авторитетність яких безсумнівна, і я користуюся з нагоди навести де-що з їх оповідання. Мова сих дитат трохи спеціальна; але кожна галузь людського знання мусить мати власну мову, і кожний, хто хоче мати певні знання, мусить опанувати нею. Все жите ван-Ренселера сконцетрувалось за сей час на Вол-Стріті, і треба вяснити собі, яке то було жите.

В книзі Ебергребі «Герої фінансового світу» («Heroes of Finance» by Jabbegrab), на стор. 1492 читаємо ось що:

»Ще досі памятають в місті, яким способом одного разу Роберт ван-Ренселер боронив свої акції. Він по-йно висадився на сушу із своєї яхти «Автора» після одної з самих успішних своїх гонок, як йому подали депешу; його повідомляли, що ведмеді (спекулянти) які грали на пониження, очевидно не рахуючи на таку швидку ходу його яхти зробили новий рішучий

напад на акції товариства «Повітряний Корабель Каламазо». Очевидно, що се була змова, і акції почали падати в ціні. Ван-Ренселер зараз же телеграфував своїм маклерам, щоб вони скупили решту акцій і зробили так, щоб сих акцій не можна було одержати на ринку за готівку, і треба було купувати їх на зобов'язання з боку ведмедів представити акції в місячний термін; і ось, коли його спеціальний поїзд прибув до Нью-Йорку, він був власником всіх акцій «Повітряного корабля Каламазо», як що не рахувати небагатюх, про які він знав, що вони на ринку не зявлять ся.

«Ван-Ренселер був лютий, бо акції «Повітряний Корабель Каламазо» були одним з його улюблених дітей. Всю дорогу він обміркував сю справу, а коли прибув до Нью-Йорку, банкірські контори «ведмедів» одержали наказ продавати акції граючим на підвищення за готівку і знову купувати з умовою, що протягом місяця за них буде виплачено їх риночну ціну; метою сеї гри було обдурити «ведмедів» які знали, що акції боронить ван-Ренселер, і могли подумати, що в нього немає грошей, раз він спродає акції, а потім знов купує їх і так грає на знижене. Ся вигадка вдала ся як найкраще; акції за готівку скупили маклери ван-Ренселера і спекулянти з новою надією купували й продавали акції ван-Ренселерови більше ніж їх було на ринку; той міг купувати їх цілими партіями по п'ять і десять тисяч на зобов'язання «ведмедів» доставити їх за місяць, аж доки «ведмеді» не зупинили ся від браку грошей.

«Гроші, розумієть ся були у ван-Ренселера, і він сміяв ся, коли наставляв лапку. Як настав термін доставити по умові акції «Повітряний Корабель Каламазо», вони раптом счезли з ринку. Се була така гра на підвищення, про яку можна було тільки мріяти. Ціна шла вгору все підскакуючи; почали з 110, а перд замкненнем Біржі давали за них вже 190, але марно. 60 тисяч акцій треба було доставити ван-Ренселерови, а тепер коштували більше 190!

Ведведі прийшли до нього і прохали помилувати; ван-Ренселер благодарно відповів, що не віддасть акції по 190, але можна піти на згоду, щоб виграти час. Він пропонував їм платити 5% в день з ціни, написаної на акції. Ніхто не розумів

його гри і думали, що незабаром настане пониження, отже і радо згодили ся. Але акції не падали в ціні; і нарешті заплатити довелось по 260 долярів за акцію, і ван-Ренселер заробив двісті долярів на акції, яких було 60 тисяч. По сім ведмеді не швидко зважили ся напасти на які-будь улюблені акції Реберта ван-Ренселера».

IX.

В день такого «полагодження» наш герой та його жертви розмовляли до пізнього вечера; потім ван-Ренселер взяв кеб і поїхав до міста. Захотіло ся йому свіжого повітря та руху і він зробив щось невластиве йому: вийшов з кеба і пішов Брод-веем.

Вже було по сьбіді вдома, і він попростував до свого клубу; але переходячи біля блискучо освітленої реставрації, з якої несли ся звуки музики, він під впливом раптового бажання вступив туди.

Се була надзвичайна пригода для нього; бо се була весела реставрація, де весело гаяли час пишию вбрані жінки та мушцини. Трохи обдивив ся навколо і звернув ся до меню.

Хоч які славні були бенькети ван-Ренселера, сам він був людиною простих бажань, і вся його пишність виходила з бажання подобати ся иньшим. Він замовив собі вина і в задум попивав його, поки кельнер ставив перед ним блюдо з смачними устрицями. Перше ніж узяти ся до них ван-Ренселер замовив собі обід: солодке мясо, печених перепелиць, свіжу псаржу та артишоки, приготовані особливим способом. Кельнер уважно слухав, як треба приготувати мясо, і який саме сос збити до спаржі.

— Та принесіть фляшку Chambertin, найкращого який маєте.

Коли кельнер віддалив ся, містер Роберт ван-Ренселер взяв ся до устриць. Мясо, коли принесли, було смачно приготовлено, вино було краще, ніж він сподівався, і він був дуже задоволений. Обідаючи інколи зупинявся, щоб передихнути та обдивитись навколо; був гладкий, і, коли їв, почував се. Н

решті скінчив і облизуючи ся відкинув ся на спинку стільця та запалив сігару.

Сігари Роберта ван-Ренселера були, як і все, що він уживав, його власного ввозу; запах їх нагадував амброзію; герой наш напів-заплющив очі і почув себе дуже щасливим. Від вина заграла кров, шлунок вдоволено співав — чого треба було цивілізованій людині?

Проте бракувало чогось; і коли містер ван-Ренселер обводив очима кімнату, він побачив саме те, що йому було треба.

Біля одного столику напроти сиділо дві жінки. Одна з них — груба, з жовтим волосем, вся обвішана коштовними каміннями. Друга ж... ніколи не бачив він нічого подібного. Була се молода дівчина — не мала й дваццяти — на диво ніжної краси. Просто була вбрана та бліда, але шкіра її була мов ніжний, рожевий мрамур, а обличчя... — ван-Ренселер просто очей не міг одвести від її обличчя.

Груба жінка помітила його погляд і усміхнула ся. Він бачив, як вона штовхнула дівчину ногою і дівчина кинувши оком на нього відвернула ся почервонівши й дивила ся в тарілку. Серце ван-Ренселерови забило ся швидше, він похапцем допив свою чашку кави та кинув сігару. Помітивши, що жінки збирають ся відходити, він покликав кельнера і глянувши на рахунок дав двадцять долярів, не взяв і решти. Потім одів пальто і вийшов на улицу.

Жінки йшли перед ним і дійшов з ними до рогу; тут вони повернули в бічну улицу.

— Ваша товаришка, здаєть ся трохи не смілива, — сказав він сміючи ся, коли порівнявши ся з ними, і тихенько взяв дівчину за руку.

— Трошечки, — відповіла жінка. — Вона всього кілька двів в Нью-Йорку. Місс Гарісен, містер?...

— Містер Грін, — сказав ван-Ренселер.

— Містер Грін, — повторила жінка всміхаючись, — а я, — місіс Лінч.

Такий щасливий був початок.

— Кудаж ви йдете? — спитав містер Грін.

— Йдемо до дому, — сказала міссіс Лінч.

Йшли бічною улицею; мужчина почував, як ніжна рука тремтіла в його руці, але дівчина йшла мовчки і коли говорив до неї, вона не піднімала очей. Міссіс Лінч підтримувала розмову, поки вони дійшли до рудої камяниці. Занавіски було спущено, але крізь них пробивало ся світло, а коли жінка розчинила двері, почули ся голосні розмови та сміх. Двері до витальні були розчинені, але вони пройшли в иньшу комнату, освітлену тмяною лампою; двері за ними зачинили ся і стало тихо.

— Будьте як у дома, — сказала міссіс Лінч, скидаючи капелюх та плащ. Містер Грін зробив теж саме і сів на канапу.

Дівчина також сіла. Була ще бліда і тремтіла, проте міссіс Лінч не зважала на се, і жваво розмовляла з новим знайомим. Раптом встала говорячи: »Маю щось зробити, вибачте«, і гнівно глянувши на дівчину, що хотіла її вдержати, зникла причинивши за собою двері.

Настала мовчанка; містер Грін присунув ся ближче до дівчини.

— Скажіть мені, — спитав він, — що з вами?

Вона закрила руками обличчя і затремтіла.

— Скажіть мені! — повторив він ніжно, — довіртеь мені, прошу!

І раптом вона глянула на нього і заплакала.

— О, змилуйтесь наді мною, — благала вона — Я не можу сього, не можу! Ви не знаєте, яка я нещаслива.

Роббі — мимохить називаємо його знов так в таку хвилину, хоч у волосі його вже є трохи срібла — Роббі дивив ся на її прекрасне обличчя і думав, що ніколи в житю не бачив нічого подібного.

— Слухайте, — сказав він їй дуже мягко, — вам не треба боятися мене. Скажіть, що з вами трапило ся і як ви опинили ся в такім місці!

Дівчина глянула на нього своїми переляканими очима і перестала ридати.

— Я всього кілька годин тут, — сказала вона, але лишати ся тут не можу, не можу!

— Скажіть же мені усе, — прохав він.

Вона нервово стискала свої руки.

— Я приїхала з далека, — сказала вона. — Се стара історія, вона вам нецікава. Мій батько вмер, мати теж вмерла, я не мала чим жити і мусіла працювати. І я покохала одного молодого хлопця...

Раптом зупинила ся, в розпуці.

— Далі, — ніжно прохав Роббі.

— Тільки тиждень минув, як я його бачила у останнє, — сказала вона, — а тепер я вже більше ніколи не побачу його. Він просив мене жити розом з ним, — се було зпочатку. Був дуже багатий, і родичі не дозволяли йому одружити ся зо мною. Але я любила його і мене се не турбувало, хотіла тільки з ним бути. Се було рік тому; потім він виїхав і покинув мене, — сказав, що батько довідав ся про все. Я чула, що він поїхав до Нью-Йорку, і поїхала за ним, витративши на дорогу все, що мала. Розумієть ся, я не могла знайти його, не знайшла ніякої роботи; всю минулу ніч ходила по улицах і ніч перед тим — також. І ось все втрачено — я мало не вмерла.

Дівчина говорячи почервоніла з зворушення і стала ще гарнійшою. Роббі ще розпитував і вона все розповіла йому, бо був перший, що говорив до неї з таким співчутєм. І Роббі говорив до неї так, як колись вмів говорити до жінок, мило, ніжно, з великим тактом, симпатією, та доброзичливістю. Він був ще гарний мущина, блискучий, і дівчина забула свій перший переляк, потім свій відчай та сум. Ніхто не турбував їх розмовляли годину, дві і що далі — більш розуміли один одного. Серце Роббі колотило ся все дуже. Се була не тільки вродлива дівчина, а людина з прекрасною душею, дорогоцінна перлина в болоті. І він йшов все далі виявляючи свою симпатію і захоплюючи її серце. Час минав швидко, було вже опівночі; нарешті Роббі насмілив ся взяти її за руку і ще ближче присунути ся. Тремтів як хлопець, почував себе знов колишнім Роббі, весь палав, а щоки дівчини теж почервоніли.

— Вислухайте мене, — сказав він тихенько; — ви не знаєте, як зворушили мое серце, як ви мені подобаетесь, і я хочу вам допомогти. Ви така прекрасна — я ніколи не бачив нікого і я — ах ми — моглиб поїхати далеко від всього сього жаху.

і вам ніколи більше не доведеться ні зазнати всього цього, ні навіть чути про се. Я турбував ся б, опікував ся би вами. Ви матимете все, що вам треба для щастя — бо я ж люблю вас, о я висловити не можу, як люблю вас. Тут, в сім бридкім місці, — чудні такі розмови, але хиба не все одно, що думають про нас сі люди? Вони нас не зрозуміють, але нам цього і не треба. Ах, як я хочу, щоб ви були моєю! Мені все одно, як се буде, але я ніколи не дозволю, щоб вам було погано. І ви повинні знати, що я ніколи не дозволю вам покинути мене!

І так він говорив швидко, без передиху, палко; насмілив ся обняти її, потім поцілувати; а коли побачив, що вона тремтить і що сльози їй на очах, він пристрасно пригорнув її до себе.

Минула ще година; і коли нарешті постукали в двері, дівчина сиділа на колінах Роббі, сховавши обличчя на його плечі.

— А тепер, — сказав Роббі, коли міссіс Лінч увійшла, — сідайте, ми з вами зробимо умову.

X.

Незабаром Мері Гарісон — таке було прізвище молодой дівчини — улаштувала ся в гарненькім невеличкім будинку в Харлемі, а Роббі, мов юнак щасливий та щирый, частенько відвідував її. Проте мусимо лише коротко згадати про сю справу і поспішити вкупі з нашим героєм до його нудних справ в Вол-Стріті.

Бо події творили ся швидко в сій частині міста; ще перед тим, як залагоджено було справу з акціями »Повітряний Короболь Каламазю«, Роберт ван-Ренселер старанно обмірковував найбільшу справу свого життя — зруйнування Компанії Тихоокеанської й Пригородной залізниці. Про сю завзяту та історичну боротьбу треба оповісти докладно.

Суть люди на Вол-Стріті, що спекулюють або на зниження або на підвищення — як вважають вигіднійше; але є й инші грачі, які граючи на біржі, силкують ся орудувати капіталами на підставі економічних законів. До останніх належав і Роберт ван-Ренселер. Сі люди вивчили фінансові й економічні боки

житя і намагалися вплинути на ціни паперів в бажанім напрямі. Як що людина досить прозорлива й сприяє пониженню цін не-тривких акцій і перепродуваного краму, то її можна вважати корисним членом товариства і — що не менше приємно — вічні закони природи будуть з нею у всіх її справах.

Історія боротьби з Тихоокеанською й Пригородною залі-зницями — найкривавіша з усіх бійок нашого приятеля, про яку Вол-Стріт доки існуватиме ніколи не забуде, — ся історія записана у Ебергребі, ст. 1906:

»Тут знов виявилась його дивна здібність користувати ся обставинами. Ван-Ренселер вже більш року стежив за Ти-хоокеанською й Пригородною залізницями і за людьми, що управляли сею компанією. Обміркував кожну можливість в проблемі і нарешті змусив луснути миляну бавьку, райдужне сяєво якої дурило самих прозорливих фінансистів країни.

Насамперед Роберт ван-Ренселер не довіряв акціонерам Тихоокеанської й Пригородної залізниці знаючи де-які інтим-ні факти про них. Потім він вивчив будучність колії, госпо-дарку, її пляни, її акції, що випускали ся масами і про які го-ворилось пошепки, що вони несолідарні, тоді, як їх всі розку-пали. Далі з одного приватного повідомлення про тайні на-ради, про які гадало ся ніхто не знав, а теж з де-яких підозрі-лих хитань на ринку, ван-Ренселер упевнив ся, що фінансисти Тихоокеанської і Пригородної залізниці готують велику аферу з своїми акціями. Саме сього й хотів ван-Ренселер і навіть сприяв їм, бо що божевільнійша була гра їх, то краще він знав, що йому робити. Аж тоді, коли побачив, що вони знесилені, він повернув справу в инший бік; тоді почала ся бійка титанів з гігантами».

Ніхто не знав, що ван-Ренселер був тою людиною, що ма-ла намір захитати Компанією Тихоокеанської і Пригородної залізниці — так принаймні запевняє нас історик наш. Одною з прикмет ван-Ренселера було умінне ховати свої наміри; в ньо-го були маклери во всіх кутках Вол-Стріту і часто вони пра-цювали один проти одного сами про те не знаючи. Очевидно було лише, що акції Тихоокеанської й Пригородної залізниці пішли вгору, всі чутки про них і набули сталу ціну і дуже жва-

во розходили ся. Інші знали трохи більше; знали, що хтось грає на пониженне; але тільки одна людина на світі знала, чия се справа.

Все се річні склади й нудні; але їх треба зрозуміти, бо вони зв'язані з кризою в житті Роберта ван-Ренселера. Герой наш не належав до тих, що бавлять ся в капітал, граючи на біржі; ніколи не грав, доки не впевняв ся, що виграє — і тоді вже виступив, ставлячи все на карту. Хоч ринок ще нічого не чув про се, ван-Ренселер був готовий до боротьби на жите та смерть з компанією Тихоокеанської й Пригородної залізниці. Нехай читач тільки сміливо послідує за нами і він знайде стежку, що поведе його крізь нетрі мого оповідання.

Був вівторок, коли ван-Ренселер розпочав свій похід, продаючи свої акції на зобов'язання на три дні. Се було так, ніби він пішов на парі, що може знизити ціни акцій продаючи їх що-раз більше протягом сих трох днів. В дійсности ж він не думав давати їм трох днів; він рішив, що акції Компанії Тихоокеанської й Пригородної залізниці мусять впасти в ціні вже в середу, в перший день боротьби.

Ситуація була така майже, як і в справі з акціями товариства «Повітряний Корабель Коломазо», тою ріжницею, що ніхто не міг і думати, щоб організувати гру на підвищене акцій Тихоокеанської й Пригородної залізниці. Акції сі було розповсюджено по всій країні, і скупити їх тепер багато не можна було. Але врешті нагороду побідителям повинні були присудити ринок та глядачі бою.

Як ми вже казали, наш герой мав, чи вірив, що мав, за собою «вічні» закони природи.

— Вони повинні впасти! — сказав ван-Ренселер сурово, — повинні впасти!

XI.

Верховоди Тихоокеанської і Пригородної залізниці мали сього вівторка по полудню конференцію і утворили синдикат. Вони постановили, що невідомого «ведмідя», який грає на зниженне, треба негайно доставити на своє місце; ухвалили

також скупити другого дня сто п'ятьдесят тисяч акцій і побачити, чи видержить «ведмідь».

Ван-Ренселер готовий був витримати далеко більше. Позаяк у вівторок настрої на біржі був твердий, він продав всі, які в нього були, акції та папери включаючи і свої акції «Повітряного Корабля Коломазо», і навіть свої паї великої сталювої компанії. Також позичив всюди, де мав кредит. Всі ці гроші передав своїм маклерам, і в середу, коли відкрила ся біржа, він стояв в своїй канторі біля бюро; з ним був його вірний секретар готовий телефонувати його розкази.

Боротьба спочатку йшла поволі, бо обидва гіганти були обережні, відчуваючи силу один одного. Маклери синдикату шукали акцій Тихоокеанської і Пригородної залізниці, а ван-Ренселер спостерегав і чекав. Кілька акцій було продано, але вони не належали йому; він чекав, чи не підскочуть вони ще вище, що зробило б його ворогів сміливішими, а його самого певнішим. Коло одинадцятої се стало ся. Тихоокеанська й Пригородня залізниця пропонувала акції за 155, і продаж пішла хутко; коли було продано п'ять тисяч, ціна акцій підняла ся до 155½ і 156½; потім підскочила до 158 і стала. Очевидно вона досягла тої висоти, якої ворог і хотів. Трохи згодом ван-Ренселер звелів пяти ріжним маклерам продати дві тисячі. Ціна акцій захитала ся, впала до 157⅔ і стала; продано було 15 тисяч акцій. Роберт знов виступив, пр позиції потроху робили ся, і йому агенти задовольняли їх. В салі біржі можна було бачити скажену юрбу, що кричала і жестикулювала коло місця продажу акцій Тихоокеанської і Пригородньої залізниці. Такого продажу давно не було. Очевидно починало ся щось надзвичайне. Ніхто не розумів і досі, що ся гра на підвищення була лише засобом для нападу на пониження, і в юрбі носили ся дикі чутки говорили, що за залізницю бють ся товариства Гуль і Касторія, що Мергем зберасть ся продовжити колію до Аляски. Акції Тихоокеанської і Пригородної залізниці ще ніколи не стояли так високо: се не могло довго тревати; проте ціни псчали падати, а синдикат купив сто п'ятьдесят тисяч акцій, з яких Роберт ван-Ренселер продав йому сто тридцять.

І знов його маклери робили пропозиції і ціна очевидно стала твердо. Сіндікат мав спішну нараду; ясно було, що якийсь дужий ворог завзято працює проти Тихоокеанської і Пригородної залізниці. Небезпека була велика та близька: що-йно помітить Вол-Стріт гру на пониженне, всіх обхопитиме тривога, і тоді тисячі людей в смертельнім страху стежитимуть за грою; кожне зниженне може викликати паніку, може кинути тисячі та сотки тисяч акцій на один бик ваги. По нараді що тягла ся всього кілька хвилин, сіндікат рішив купити ще 300 тисяч акцій.

Ринок був несамотий; акції Тихоокеанської і Пригородної залізниці дійшли до 157 і пів, і стали. Сяля біржі тремтіла від крику маклерів сіндікату. Ван-Ренселер з охотою продав їм все, чого хотіли, і кожного разу, як вони тимчасово переставали купувати, спекулював на пониженне. Наслідок був такий, що ціна акцій то піднімала ся, то падала, а продаж їх тим часом йшов добре. Поволі значінне всього сього виявляло ся; очевидно, якісь люди змовили ся розбити Тихоокеанську і Пригородну залізницю, і вони належать до породи титанів. Роберт ван-Ренселер мав в той час двадцять мільонів а се значило, що при сій ціні, яка стала, він може купити і чверть мільона акцій. Чи могли те саме вчинити його вороги — сього він не знав; але він сидів і з похмурою увагою стежив за телеграфом в той час, як кипіла завзята боротьба і чулося було з улиці згуки скаженого захоплення.

Так проповзло ще три довгих прикрих години; ван-Ренселер наносив свої удари один по другім і все ще не досягнув мети. Він не був нервовою людиною, не тарабанив по столу пальцями; але його брови насупили ся, і він шепотів прокляття. Він поставив все, що мав, проти невідомої сили своїх супротивників; і як він не розіб'є їх своєю останньою пропозицією, то він ризикує сам лишити ся без доляра в кишені.

І ось прийшли останні хвилини сього назавжди памятного страшного дня. Дванадцять маклерів хриплими голосами вигукували величезні пропозиції ван-Ренселера; одного разу довело ся відразу продати 20 тисяч акцій. Ван Ренселер спорожнив свою касу, змусив тремтіти весь ринок, силу людей

примусив збліднути від страху. — Але хоч кожна його пропозиція розхоплювала ся в мить, а Тихоокеанська й Пригородна залізниця не уступала ні на крок! Настала хвиля закриття біржі, і страшний день кінчив ся.

Роберт ван-Ренселер ходив по своїй конторі, заклавши руки за спину. У нього більше не було грошей, але він нічого не бояв ся. Він твердо вірив в вічні закони природи, і до того в нього була одна чи дві карти, які він ще не міг розіграти. Він задуманий ходив взад і вперед сам з собою розмовляючи. »Мені здаєть ся, що я таки зумів забрати найкраще, — сказав він, — а тепер не буде вже великої біди, як я і їх допущу ближче до сеї справи!«.

Він позвонив свого секретаря і послав по телефону пять повідомлень: чотирі — своїм приятелям, борцям Вол-Стріту, що звичайно працювали і бороли ся укупі з ним, а пяте — містеру Чансі ван-Ренселеру.

Четверо перших кілька хвиль згодом зявили ся до його контори, задихані, з диким виглядом.

— Ну, — сказав ван-Ренселер — що ж ви про се думаєте?

— Ніколи ніщо подібне не трапляло ся! — гукнув один з них. Се був Шрайк, відомий пшенишний король. — Ніколи! Хто се може бути? І що з сього вийде?

— Отсе саме й змусило мене післати по вас, — сказав ван-Ренселер — Сідайте.

І він почав:

— Я знаю, чиїх рук се справа, але не маю права сказати вам. Але я знаю, що він виграє, і завтра ранком вкладу в сю справу все до останнього centa, щоб сприяти його перемозі. Я знаю, хто верховодить Тихоокеанською й Пригородною компанією: се насамперед Смітз і Шарк, і я знаю, чоґо вони варті. Я добре знаю все про акції Тихоокеанської і Пригородної компанії — вони вже на краю безодні. Все се дуті акції: ви се знаєте не згірш мене, а Вол-Стріт завжди готова накинати ся на того, хто гине. Гурток, що почав сю боротьбу, виграє найбільше при сім, але і я теж хочу виграти і прохаю вашої участі, щоб бути зовсім певним успіху. Знаєте, нам треба тільки на-

кинути ся на них, і потім раптом розкрити на Вол-Стріті, що се ми. Три менти згодом вони збанкрутують.

Аж за кілька годин четверо джентльменів вийшло з контори ван-Ренселера. Вони обміркували стан річей. Зясували слабі боки Тихоокеанської та Пригородної компанії; обговорили, якими чутками можна було скористувати ся; рішили, що вскочити вони не можуть; взяли на увагу той факт, що тисячі людей, що мали акції, сподівають ся підвищення і тремтять від жаху й сумнівів на одну думку про пониження: обміркували фонди, Смітза, Шарка, та інших фінасистів Тихоокеанської і Пригородної компанії, а також і свої власні фонди та значінне своїх імен. Врешті вирішено було купувати всі акції Тихоокеанської та Пригородної компанії, що будуть пропонувати ся ранком, а в одинадцятій годині накинути ся на них і збити їх в болото.

Нарешті вони розійшли ся; кілька хвиль згодом наш герой вже сидів в своїм автомобілі і хутко мчав до міста. Він увійшов до свого клубу і попросив в окрему хату, куди незабаром увійшов кульгаючи старий, аристократичний на вигляд, подагрік, який дуже лаяв ся, і спитав:

— Ну, і до чого я тобі потрібний тут, чорт забори!

Се був містер Чансі ван-Ренселер.

Син дбайливо допоміг старому сісти в крісло.

— Що ж ви про се думаєте? — спитав він.

— Се не відповідь на мое питанне, — пробурмотів батько.

— Але, Боже мій, Роббі, який се був день для мене! Чи ти знаєш, в мене на руках 5,000 акцій Тихоокеанської та Пригородної компанії? Я цілий день божеволів — я все чекав та кавав...

— Гм... — усміхнув ся Роббі, — чогож ви чекали?

— А хіба в тебе їх немає? — спитав старий. — Хіба ти не знаєш, хто сидить в синдикаті?

— Знаю, — заперечив Роббі; — вся банда Тихоокеанської Пригородної компанії і певне теж Смітз та Шарк.

— Еге, саме вони, — сказав батько, а се, скажу тобі, люди серйозні. Ось побачиш, завтра сі акції підскачуть до 200. Чи ти гадаєш, хто сі навіжені, що почали боротьбу з ними?

— Я не гадаю — сказав Роббі — знаю.

— І хто ж вони?

— Се зовсім не бони.

— Що се значить?

— А те що се тільки одна людина.

— Що ти кажеш! І хто ж се?

— Се Роберт ван-Ренселер.

Старий джентльмен вскочив з крісла, не вважаючи на по-
дагру.

— Боже милосердний, Роббі, — гукнув він, — та ти збо-
жеволів!

— Зовсім ні, — сказав Роббі, — се факт.

— Тоді ти зруйнований!

— О ні, незовсім, мій патроне. (Роберт звичайно кли-
кає так старого). Я віддав всі свої гроші, до останнього ша-
га, але проте я ще не зруйнований, бо завтра, дві хвилі по оди-
найцятій годині зберуся зробити ся самою багатою люди-
ною в Нью-Йорку. Кождий цент, який верховоди Тихоокеансь-
кої і Пригородної компанії, а також Смітз і Шарк зможуть на-
жебрати або позичити належатиме мені; опріч того мені-ж на-
лежатимуть банкові конта кількох сот баронів, не виключаючи
мого поважаного і коханого татуся!

Поважаний і коханий татусь містера Роббі задихав ся.

— Ти загубив себе! — гукав він. — Сього бути не може!
Як ти можеш зробити се без грошей?

— Я що-йно утворив синдикат, — сміяв ся Роббі.

— Але без грошей?

— Вони не знають, що я не маю грошей, — сказав Роберт
весело. — Але для більшої певности я хочу взяти собі трохи
грошей від тебе.

— Гм! — коротко буркнув містер Чансі ван-Ренселер.

— Поперше, — казав далі Роберт, — ви завтра ранком
десятої продасте свої акції; подруге ви спродаватимете їх з
пониженням, яке тільки буде можливе; а біля одинадцятої ви
побачите, як небо впаде на землю.

— Але яка ж буде причина сього?

— Найперша та, що ви продаватимете з пониженням. Ви

старі діячі Вол-Стріту, з'являєтеся мов шуліки над мертвим звірем, і як тільки ви прошепочете кому слід, що спродаете акції Тихоокеанської і Пригородної залізниці то вже все піде як по маслі.

— Та трохи правди в сім є, — згодився старий поміркувавши.

— Але не для того хотів я вас бачити, — всміхнувся Роббі. — Головне ще перед нами. А саме річ в тім, що ви зараз же подаруєте мені пару мільйонів доларів.

Містер Чансі ван-Ренселер трохи підскочив в кріслі і широко розплющив очі здивований.

— Що найменше два мільйони, — повторив Роббі, бачучи, що його батько мовчить. — І ви повинні мені подарувати їх, а не позичати. Як би я просив вас позичити їх мені, мені довелося б давати вам різні пояснення і ніколи не пощастило б мені примусити вас вповні ясно глянути на справу, як дивлюся я. Я ж був добрим хлопцем, сам утримував себе і на протязі тринадцяти років не прохав ні шага у мого старого татуся. Тепер же мені потрібні гроші, і дуже навіть потрібні. Одного гарного дня ви помрете і все одно лишете все мені; але тоді ваших грошей мені вже не треба буде; бо як тепер моя гра не вдасться, то сього буде дуже мало, а як удасться, то се вже буде дешиця. І ось я хочу, щоб ви дали мені ці гроші тепер.

Містер Чансі ван-Ренселер глибоко зітхнув; потім подався вперед і присунувся до столу.

— Роббі, — сказав він, — скажи мені все про сю справу. Скажи мені все.

Перше мені треба одержати два мільйони.

— Іди до чорта! — гукнув старий. — Хиба ти не знаєш, що як вони тобі потрібні, то ти їх матимеш? Але тепер відповідай і не будь божевільний.

І Роббі все оповів йому, і ще перед кінцем його оповідання старий джентльмен тер свої руки. Потім він кульгаючи вийшов з кімнати і написав своїм маклерам, щоб вони спродали його акції компанії Тихоокеанської і Пригородної залізниці по тій ціні, якою розпочнеться продаж. А своїм банкірам на-

писав, що відрикає своєму синові, Робертові ван-Ренселерові, кредит в три мільйони доларів.

А містер Роберт ван-Ренселер все ще ходив по хаті з кутка в куток, заклавши руки за спину; приємне обличчя його сяло радістю. Сеї хвилі він без сумніву був найщасливішою і найзадоволеннішою людиною в Нью-Йорку. Але раптом почув ся стук у двері і увійшов слуга.

— Лист вам, пане, сказав він, — і на нім стоїть »спішне«.

Герой наш взяв листа і, коли слуга вийшов роздер його і прочитав ось що:

»Містеру Робертові ван-Ренселерові.

Добродію, будьте ласкаві попросити вашого приятеля, містера Гріна, ще сьогодні увечері прийти перебалакати в дуже важній справі до міссіс Лінч«.

Не варто наводити тут уваг, які вирвали ся у Роберта ван-Ренселера, коли він прочитав сю записку. Читач може думав, що він скінчив вже всі рахунки з міссіс Лінч; у всякім разі сам ван-Ренселер так думав. Але всі приємні річі в життю мають той поганий бік, що коли хочеш забути їх, вони не завжди дають ся забути.

Хто був автор листа і які мав цілі, про се герой наш думав доволі довго, ходячі з кутка в куток по хаті або непорушно сидячи в своїм кріслі, стиснувши руки і втопивши очі в просторинь.

Нарешті він знайшов вихід, очевидно дуже неприємний йому, бо лице його почорніло, а очі блищали. Він вийшов на улицу, і який час їхав містом в кебі... Але швидко він пішов пішки, і коли кеба не стало видно, він взяв иньший і поїхав до того дому, де жила Мері Гарісон.

Вона зустріла його в рожевій шовковій сукні, румяна від радости. Була така на диво гарна, що хмуре обличчя Роберта ван-Ренселера мимохіть прояснило ся, коли він увійшов до її хати. Але проте понурість не так швидко зникла, щоб Мері її не помітила.

— Що стало ся? — спитала вона.

Лице йому знов стало хмуре.

— Мері, — сказав він різко: — ми повинні розлучити ся. Дівчина затремтіла.

— Що ти хочеш сказати? — скрикнула вона.

— Я хочу сказати те, що я говорю, — відповів він. — Ми мусимо розлучити ся. — Але помітивши, що обличчя Мері стало смертельно бліде, він пригорнув її до себе і сів на софу.

— Вислухай мене, Мері, — сказав він м'яко: — ти добра дівчина і я не бою ся сказати тобі всю правду. Я знаю, що ти нічим не винна тут; але я опинив ся в дуже важкій становищі, і є один лише вихід з нього.

— В чім же річ, Джіме? — задихаючись, вимовила вона (Джім — було імя, яким він навчив її називати себе).

— Мері, — сказав він, — ти ж знаєш, що я жонатий чоловік?

— Так, — сказала вона, — але що ж?

— І що я багатий чоловік? — казав він далі.

— А чи ти знаєш, що я, міссіс Лінч, зявляю ся предметом шантажу?

Мері аж присіла.

— Не може бути! — гукнула вона.

— Але се так! — сказав він. — Мені довело ся вже заплатити їй кілька тисяч долярів.

— Боже милосердний! — скрикнула Мері, — та не може бути!

— Одначе се так, — заперечив він. — І так чи инакше, се значить, що нам треба розлучити ся назавжди.

Мері Гарісон захитала ся й схопилась за стілець, щоб здержати ся на ногах.

— Джін, — сказала вона, — що станеть ся зо мною?

— Ти знаєш, що я завжди дбатиму, щоб ти жила без турбот, — почав він.

— Я не про се думаю, не про се, — закричала вона.

— Але! о, я люблю тебе, я не можу без тебе! Куди піду, скажи мені на Бога! — І вона кинула ся до нього з пристрашним криком.

— Що робитиму без тебе? — неустанно кричала вона. — Як я зможу перенести се?

Старав ся заспокоїти її.

— Слухай, — прошепотів він. Не бери слога так близько до серця. Може ти забудеш мене, лише не хвилюй ся.

Вона тремтіла конвульсійно.

— Ні, ні, — кричала вона. — Се вбе мене, вбе! Потім раптом схопилась, очі її горіли.

— Я забю сю жінку, — вождо дихаючи сказала вона. — Так, я се зроблю.

Він знову притягнув її до себе, старав ся заспокоїти.

— Ні, ні, Мері, — сказав він. — Се було-б гірше для мене. Як що любиш мене, то повинна зректи ся мене. То єдиний спосіб.

Мері сіла бліда, тремтіла і стогнала. Відкинула своє прекрасне волосе назад і дивила ся перед себе затуманеним поглядом.

— Зректи ся тебе, — прошепотіла вона, — зректи ся тебе!

Коханий її почував себе дуже ніяково; природно, що мягкосердному мущині не дуже приємно, коли жінка через нього страждає, до того жінка, яку він любить. Але він вже постановив, як зробити, і мав намір постанову виконати. Дав їй поплакати на своїх грудях і виплакати своє лихо.

— І я ніколи не можу бачити тебе, а ні на хвилинку? — зо стогоном питала ся Мері.

— Ні, — сказав він твердо, — хиба-ж не бачиш, що не має місця на світі, де я міг би сховати тебе так, щоб ся жінчина не вистежила мене? Вона розшукала мене і вислідила вже і могла б зруйнувати мене, Мері, змусити мене до самогубства!

Мері тремтіла.

— Ні, — сказала вона. — Не роби того. Ти маеш рацію, я мушу принести жертву. Я відійду, може я перенесу се. Але о! Джіне, я ніколи справді не любила нікого, крім тебе, і ніколи не полюблю!

— Я не забуду тебе, — сказав він. — Дам тобі все, що треба, Мері, тобі не треба дубе турбувати ся про гроші.

Але дівчина майже не слухала його; вона не думала про гроші.

— Куди думаєш піти? — спитав він нарешті.

— Не знаю, — відповіла вона, я не маю рідисї хати. Куди б могла я піти? Думаю вернути ся туди, звідки прийшла — в Ельбань.

Роберт глянув на неї. Назва »Ельбань« раптом щось нагадала йому.

— Але-ж ти не говорила мені, що приїхала з Ельбани.

Вагав ся трохи, потім додав:

— Може випадково знаєш там одну дівчину — але не знаю її імени, — сказав з легким сміхом.

— Тоді боюсь, що не змогла б відповісти тобі, — сказала вона й собі всміхаючись. — Але я дуже мало кого знала тим. Ніколи нікого не знала, аж поки моя мати не поїхала від мене кілька років тому.

— Поїхала? — спитав він. — Мені здавало ся, ти говорила, що вона вмерла.

— Мабуть вмерла, бо була дуже хора, — сказала дівчина.

Але я не знаю, що стало ся з нею; вона вже не вернула ся.

Він глянув на неї здивовано.

— Не вернула ся, — повторив він, потім додав: як імя твоєї марети?

— Елен, — сказала дівчина. Він подав ся назад.

— О, се була страшна річ, — продовжала дівчина тремтячим голосом. — Бідна люба мати так тяжко працювала для мене, — така добра була. Вона допрацювалась до смерти, Джіме, ось в чім річ.

— Що було з нею?

— Мала сухоти, — сказала дівчина; гість її раптом підвів ся.

— Що таке? — спитала вона.

— Нічого, — відповів він. — Се просто випадковість. Але як звали твого батька?

— Я ніколи не знала нічого про свого батька — сказала дівчина. — Мати ніколи не говорила про нього мені; але я зав-

жди думала, що він не одружився з нею, що він... — вона зупинила ся, бо щось дивне творило ся з її коханим; але потім казала далі: — я думаю, що був багатий, гарний і добрий. Вона дала мені медальона з його портретом, ключ від якого, казала вона, у нього. Свій вона загубила.

Знов дівчина зупинила ся. Страшенна блідість вкрила лице Роберта. Схилив ся близько до неї, а в його очах і у всім обличчі був жах. Рука його тремтіла як осінній листок, коли простягав її до дівчини.

— Медальон, медальон! — задихав ся він. — На Бога — чи маєш його?

— Так, — скрикнула здивована дівчина, — і пішла до шуфлядки. Вона простягла йому медальон, коли він біг до неї; він кинув оком і раптом відхилив ся, як людина пробита ножем в серце. Страшенно, дико закричав, схопив ся, мало не впав.

Мері в жаху кинула ся до нього.

— Джім, Джім, — кричала вона, — що таке? Хотіла схопити його, але він подав ся назад від неї, як від дикого звіря.

— Ні, ні, — закричав він і присів в кутку з смертельним жахом в очах. — Ні, відійди!

— Але, Джіме, — кричала дівчина, — що таке? В чім річ?

Роберт впав на коліна, тремтів.

— О Боже! — задихав ся він. — О Боже!

Мері знов кинула ся до нього і обхопила його руками.

— Джіме, Джіме, — кричала вона істерично, ти повинен сказати мені, в чім річ, повинен, повинен! Ти знаєш, хто мій батько?

— Та, — задихав ся він, — знаю, знаю!

— Хто? хто? кажи!

Він зупинив ся, старав ся передихнути і не міг сказати ні слова. Коли почувив тепло її дихання, стискання її рук, раптом все тіло його затремтіло і відкинув її з такою силою, що вона майже не впала. Потім схопив ся і з стогнанням кинув ся у двері.

Ще раз глянув на лице дівчини і як божевільний побіг сходами. На улиці його чекав кеб. Не помітив його, і перебіг повз нього; але візник його гукнув і він на мент опамятався. Вліз в кеб.

— Жени, жени, — кричав він.

— Куди? — спитав візник.

— Куди вгодно, — кричав, — Жени!

І вони помчали вулицею; ван-Ренселер притулився в кутку і ламав руки.

Весь час одна думка була в голові, схопила його за горло як спазм і змушувала кричати. Не міг довше здержувати ся, стрибнув з кеба і кинув візникови гроші. Він опинився в пустинній часті парку, побіг і зник в темноті.

Тим часом Мері лишившись сама в жахнім мовчанню кімнати сиділа в кутку мов загнаний звір. Лице їй було синяво бліде, очі широко розкриті; в тремтячих руках держала медальон.

Вдивляла ся в нього, все вдивляла ся з страхом не маючи сили порушити ся. Схотіла відкрити його, але промайнуло десять хвилин перше, ніж змогла підвести ся і перейти по хаті. Знайшла ножика, стала на вколішки і почала в божевільнім страху відкривати. Руки тремтіли мов у п'яниці і кілька разів перізала ся; потім раптом, покритка медальону відскочила і вона схилила ся над медальоном.

Лише один раз глянула на нього і медальон випав з її безпомічних рук; відкинулась назад до стінки з зловісним, жалібним стогнаннем. Хвильку стояла притулившись до стіни, потім мов стріла побігла по хаті. Щось пошукала в шухляді бюрка. Втім розляг ся вистріл і вона впала тремтючи на підлогу, а її мозок забризгав килим.

XII.

Сього четверга захоплена шумлива юрба зібрала ся на Вол-Стріті задовго перед десятою годиною; галерея біржі була переповнена, перед дверима — повно народу.

У всіх розмови були про лондонські котіровки; у каждо-

го на обличчі — чекання і жах, що здавало ся носив ся в повітрі. Всі знали, що наступає рішучий момент боротьби, що так чи инакше все швидко вирішить ся.

Крізь сю юрбу продерав ся Роберт. Ніхто не зважав на нього, ніхто не пізнав його. Одіж на нім була брудна, в болюті; капелюх пошарпаний, насунутий на голову, обличчя палало, очі почервоніли хитав ся і йшов немов напомуцьки. Він був п'яний.

Він дійшов до своєї контори, всунув ся туди і сів в крісло.

— Дістаньте мені трохи віски, — задихаючись сказав секретареві. — Швидче!

Секретар дивив ся на нього здивований.

— Віски, — гукнув Роберт знову. — Хиба не чуєте? Та замкніть двері і не пускайте сюди нікого. Меридій!

Той повернув ся і зник. А Роберт сів в крісло втопивши очі в одну точку. Він йшов містом мов увісні. Одна ідея володіла ним і погнала його сюди. — Муркотів весь час, поки йшов.

— Вол-Стріт, Вол-Стріт! Десята година!

Тепер раптом повернув ся і подивив ся на бюрко; потім підвів ся, підійшов до нього, і там зупинив ся нетвердо тримаючись на ногах. Він прочитав ранішні котіровки, потім глянув на годинник.

Було десять на десять.

—А, — передихнув він — урятовано!

Секретар повернув ся, — Роберт схопив пляшку і став пити просто з неї. Потім сказав.

— Я написав вчора Джонсонови і С—ці, щоб три мільони передано було моїм маклерам. Подбайте, щоб се було зроблено. Та передайте маклерам, щоб продавали акції Тихоокеанської та Пригородньої як найшвидше, поки вони всі не зникнуть. Потім вертайте ся сюди і не пускайте нікого сюди, ні одної душі. Розумієте?

— Розумію, відповів секретар і вийшов здивований. Найсамперед він звелів своєму власному маклерові спродати кілька

акцій Тихоокеанської та Пригородної залізниці, що належали йому. Секретар ніколи не бачив, щоб ван-Ренсслер так потеряв ся.

А ван-Ренселер стискав свої руки і бурмотів щось вліпивши очі в стрілку годинника, що повзла поволі і тягнув з пляшки що стояла коло нього. Так тягли ся хвилини аж поки стрілка не стала на десять.

Цікаво було подивитись тепер на залю біржі з шумливою юрбою. Тисячі людей стовпили ся в однім місці і, коли вибила десята, розлягли ся скажені крики.

Акції Тихоокеанської і Пригородної залізниці! Тихоокеанська й Пригородна! Ніхто й не думав сьогодні про які інші акції, і дрібніші фірми позачиняли свої двері, не зважаючи вести свої справи при таких настрої. Хто стояв біля апарату, читав, що ціна акцій Тихоокеанської й Пригородної 157 і одну четверту, 157 і пів, 157 і одну осьму і так далі. Читання акцій Тихоокеанської й Пригородної нагадували собою читання двох диєоглядів, що звивають ся в смертельних обіймах, і ван-Ренселер спостерегаючи се ще раз почувив себе вільною людиною. Жах вже покинув його; захопленне вигнало алкоголь з його мозку, і як він ще був п'яний, то лише від запалу боротьби. Кожна нова цифра була немов удар сокирою нанесений його ворогам; один - батьком, другий ним самим, третій Шрайком і т. д. Сціпив руки і швидко бурмотів як тсі, що стежить за боєм: Так їх, так! Геть їх, геть з ними. І апарат показував далі: Тихоокеанська й Пригородна — 100 по 157 і пів; Тихоокеанська і Пригородна 500 по 157 і три осьмих; Тихоокеанська і Пригородна 3,000 по 157 і три осьмих; Тихоокеанська й Пригородна 10,000 по 157 і одна четверта — і так майже без перерви. Там внизу на улиці кричала несамовита юрба; зверху, здавало ся, що дивиш ся в колодязь повний тремтчих тіл.

Так проповзло пів години; і Тихоокеанська й Пригородна ще держала ся. Ван-Ренселер одержав підмогу, але очевидно мав її і синдикат. Вол-Стріт ніби поділилась на два табори і пообіцяла не помилювати нікого. Боротьба провадилась далі, і стрілки годинника посунули ся до 10 г. 45 хв. Нарешті акції

посунули ся в гору — 157 і три четвертих, найвища цифра за сей день. Ван-Ренселер ковтнув віски і подзвонив.

— Слухайте, — сказав він хапаючись задиханому секретареві. — Настала криза; вийдіть хутчійше і кажіть кожному, що арканзаська палата подвоїла таріфи Тихоокеанської й Пригородної залізниці. Сю звістку підхоплять ще кілька чоловіка. Потім зачекайте пять хвилин ні мента більше, чуєте? І оповістїть, що я хочу обезцінити акції і що зо мною батько і Шрайк та інші.

Секретар хитнув головою і зник, а ван-Ренселер вернув ся до апарату. Коли настала хвилева павза, він підійшов до вікна і визирнув на улицу. Потім знов апарат почав — акції Тихоокеанської й Пригородної ще держали ся. Ван-Ренселер знав, що апарат на кілька хвилин спізнюєть ся супроти ранка і не терплячка брала його. Потім він взяв олівець і почав рахувати нашвидку пишучи своїми тремтячими руками.

Він двадцять сім міліонів вклав в сю справу. Він заплатив ріжницю одного і трьох чвертей акцій, але з погляду спекулянтів Вол-Стріту в сім не було нічого надзвичайного. Велике вражінне справляло на ван-Ренселера те, що з можним долямом на який знижувались акції Тихоокеанської та Пригородної, він вигравав міліон і три чверти долярів від тих, з ким боров ся. А коли-б вони йшли в гору і продержались до назначеного часу, він був би винний стільки-ж своїм ворогам. Раптом апарат застукав знов, було пять до одинадцятї, а акції Тихоокеанської та Пригородної ще держали ся — 157 і пять осьмих, 157 і три осьмих, 157 і пів. Він допив пляшку і вибіг з контори; за кілька хвиль він опинив ся на улиці.

Тисячі людей бігали безладно з переляканими очима. До вуха ван-Ренселера доносило ся з ріжних місць: »подвійна таріфа« »зруйнувати їх«, »обидва ван-Ренселери«, »Шрайк«. Він спішив на біржу. Яко члена біржевого товариства його допущено в се пекло, де істерично кричали, давили один одного люди, продержуючись до місця продажи; ван-Ренселер глянув на цифру — 157. Тут розлягли ся ті ж крики, що й на улиці: »подвоєні таріфи, ван-Ренселера« та инше; раптом побачив

поруч себе величезну постать чоловіка, що вимахувзв папером і ревів голосом, який покривав всі крики. Се був маклер ван-Ренселера, найкращий з них, і коли ван-Ренселер почув його голос, серце йому майже перестало бити ся. Рішучий момент настав.

— Пропоную двадцять тисяч акцій на три дні! Пригородної двадцять тисяч 157, 157! Двадцять тисяч акцій на три дні по 156 і сім девятих, 156 і три четвертих.

І тоді знову зняв ся крик і переміг голос маклера. Зо всіх боків лунали крики.

— Тисяча акцій по 156 і пів; три тисячі акцій по 156! 156! 155 і пів.

Ван-Ренселер, паний від успіху, несамовитий, блідий потрясав руками в повітрі і кричав мов божевільний:

— Геть! геть з ними! Геть! Топчіть їх! Душіть їх, ще ще!

Він знав тепер, що переміг; се почувало ся в повітрі; всіх обхопила паніка — дикий, скажений вихор, що все нищив на своїй путі. Почало ся! Почало ся! Не було вже тепер покупців, ворог віддав ся — він був побитий! І ван-Ренселер кричав та сміяв ся мов у горячці; юрба, що щільно оточила головний апарат, теж скаженіла від жаху або від радості — з огляду на обставини. Тут були такі, що губили при кожнім пониженню мільон — сі мільони забирав ван-Ренселер. Сі люди бачили перед собою страшну руїну. Вони в нестямі кричали, пропонуючи акції по 156, 155, 153! Але покупців уже не було.

Так налетів ураган у всій своїй люти; вже не паніка була, а хаос і руїна. Акції нарешті впали; і всі хто підтримував їх, були зруйновані, а публіка з великого страху накинула ся на них і добила їх. Ціна спускала ся вже не дрібними числами, а цілими, вже на три, на п'ять, на десять долярів. Швидкість зниження залежала тільки від часу, потрібного на телеграму, яка-б поширила паніку по всій країні, від часу потрібного для оддержання маклерами доручення продавати акції за яку будь ціну. А в той час агент ван-Ренселера з ревичим голосом добивав акції, знижуючи ціну на п'ять, на десять долярів, пропонуючи

купити у нього двадцять тисяч акцій.

Хвильованне се все зростало; нарешті ван-Ренселер не витримав довше, вибіг з юрби сів на стільця, сміяв ся і плакав, мов змучена дитина. Минуло пів години перше, ніж він опанував себе; тоді акції Тихоокеанської і Пригородної коштували сімдесять шість; нарешті знайшли ся покупці — спекулянти стали грати на пониженне, сподіваючись на дальше підвишенне. І ось нарешті страшна паніка скінчила ся. Ван-Ренселер вважав девятьдесять за дійсну цінність акцій Тихоокеанської і Пригородної, і тому звелів маклерам скупити решту акцій.

XIII.

Наш герой продер ся крізь сю тісну юрбу людей, що кричали, кляли, рвали на собі волосе, грозили в небо кулаками — всіх сих людей, які втерляли все, що мали і бачили перед собою руїну і голод. Се було страшне, пекельне видовище; але ван-Ренселер не звернув на се уваги — мав досить власних почувань. Почування його не легко описати: се були почування людини, що одержала по сімдесят чи вісімдесят долярів на кожну з мільона чи двох мільонів своїх акцій; людини яка впівгодини зробила ся найбагатішою людиною в Нью-Йорку. Ван-Ренселер старий прибіг кульгаючи в контору сина кілька хвиль згодом і обняв сина.

— Роббі, — бурмотів він, — Роббі.

Нічого більше не міг висловити, бо задихав ся. Слідком за ним зявили ся Шрайк та трое інших, і всі пятеро джентльменів, не тямлючи себе від радощів, співали пританцювували та обнімали ся.

Кажу — пять, бо ван-Ренселер молодший, хоч як се дивно, мало брав участі в їх захопленні. Впав в крісло і сміяв ся нервово, коли батько вилічував неймовірні суми, які він виграв, і серце його колотило ся радісно; але миттю став похмурим, дивив ся в одну точку і тремтячі руки його хапали ся за все безладно.

— Бідний Роббі! — сказав щасливий бацько; видно як він змучив ся. Ось, випий краплину! Він здивувар ся, коли

Роббі випив все, до дна.

Але напруженне минуло; зник важкий тягар і повернув ся раптом нервовий настрій. Поки інші були ще в такім настрою, що могли обнімати ся, він встав, попросив його вибачити і вийшов.

Вийшов на улицу, де люди все ще голосно кричали в розпуці, і не зважаючи пройшов повз них. Він йшов без ціли, зсунувши брови і стискаючи п'ястуки силкуючись в душі весь час думати, що тепер він найбагатійша людина в Нью-Йорку. Але се йому не вдало ся. І тоді сів в кеб і сказав куди їхати.

За кілька хвилин він опинив ся на березі, де стояла його »Комета«. Море було бурхливе; вітер скаженів, і навіть в затоці знимав великі хвилі; але Роберт про се не думав, вибіг на палубу »Комети« і покликав капітана...

— Пускайте пари! кричав він, і рушайте як мога швидче. Капітан остовпів і вирячив очи.

— Куди-ж тепер їхати? — скрикнув він.

— В море! — була відповідь.

— Але-ж буря? Пане...

— До чорта з бурєю, — кричав Роберт ван-Ренселер, — Рушайте в море, кажу вам і увезіть мене з сього міста. Розумієте? Чого стоїте?

— Але половина екіпажу на березі, містер ван-Ренселер, і запаси...

— Я вам сказав, щоб ви все приготували, — кричав ван-Ренселер. — Робіть як кажу і не сперечайтесь. Дістаньте що можете, і як тільки можливо буде, рушайте геть від сього міста. Ідіть!

Він відвернув ся і пішов в каюту. Коли люди зійшли ся на палубу і внизу розводили огонь, він сидів перед другою пляшкою; коли-ж нарешті »Комета« виплила, він звалив ся на стіл зовсім п'яний.

Він лежав так нічого не тямлючи, а машина працювала і яхта вже виплила з затоки, прорізаючи бурливі хвилі. І коли вже вона вийшла в одкрите море і велетенські хвилі стали бити ся об яхту, ван-Ренселер розкрив очи очунявши від падання на підлогу; яхту дуже качало.

На силу підвів ся з підлоги, хапаючись за стіл. Все хитало ся навколо нього; яхта майже лежала на боці, коли летіла на гребні хвиль. Море ревіло скажено, дико; який час Роберт не розумів, де він.

Потім увійшов капітан.

— Ми вирушили, пане, — сказав він понуро; — куди хочете їхати?

— Мені однаково, — відповів Роберт. — Їдьте, куди хочете, тільки дайте мені спокій.

— Гаразд, пане, — сказав капітан. — Ми поїдем на північний схід, — найбезпечнійше йти бурі на зустріч. Завтра рано ми вже перепливемо піскувату мілизну.

З сими словами він повернув ся і вийшов, хитяючи головою. Він чув, що властитель «Комети» сьогодні виграв на біржі мільйони, а виглядав так, наче їх втеряв.

А ван-Ренселер сидів при столі один з своїм жахом.

День минав; сонце сіло, стало темно і буря знову люто заревіла. Весь час ван-Ренселер то сидів тремтючи в кріслі, то качав ся по підлозі, паний. Всю ніч не знав, хо робило ся навколо; не думав ні про киплячі вали, що громадили ся по над ним, підкидали яхту високо на своїх гребнях або з страшною силою скидали її в безодню; не знав ні тяжкої праці чотирьох чоловік біля керми, які силкували ся увесь час держати ніс проти бурі.

Він нічого не помічав, аж поки не відчув страшного товчка, по яким розляг ся такий тріск, немов щось зламало ся в самім серці корабля. Тоді він вирячив як баран очи, подивив ся навколо, почувачуачи, що рух яхти змінив ся, що вона крутить ся назад і вперед і що удари хвиль стають дужчі.

Раптом двері розчинили ся і влетів капітан.

— У нас зламав ся винт, — хриплим голосом вимовив він. — Машина попсувала ся.

Ван-Ренселер дивив ся на нього, не розуміючи в чім річ.

— Що стало ся? — спитав він.

— У нас зломив ся винт, — перекричав капітан шум моря.

— Ну, що з того? — спитав Роберт. — Що то мене обходить?

— Ми безпомічні! кричав капітан. — Безпорадні! Ви не розумієте? Нас несе буря, ми розібемося о скелі!

Ван-Ренселер стояв ухопившись за стіл і встромивши очі в одну точку; напів свідомо повторяв слова капітана, бо значіння їх не було вповні ясно для його затуманеного мозку: »безпомічні, нас несе буря, розібемося о скелі«. І раптом він побачив дикий погляд капітана і дідскочив до нього з криком: »Я не хочу йти на скелі. Ні, ви збожеволіли! Робіть же щонебудь! Геть!«

Капітан побачив, що він паний; але переляк швидко витверезив Роберта, як се зробило ранійше захопленне.

— Де ми? — кричав він. — Де ми?

Страшний удар потряс яхтою; вона захиталася і закрутилась, і обидва в жаху чекали, що ж буде; потім коли яхта знов підняла ся, капітан сказав:

— Ми коло берега Мена, в пятидесяти милях; але нас же не вітер, і ми нічого не можемо вдіяти. Як що не надійде поміч, ми загинемо.

— Поміч повинна прийти, — кричав ван-Ренселер, зрозумівши нарешті, в чім річ. — Ви збожеволіли? сього не може бути!

Він попростував до сходів, щоб підняти ся на палубу; капітан за ним. Коли розкинув двері, зупинив ся, вражений силою бурі. Було темно; але вітер мов лютий звір бив його по лиці, бризки з свистом кололи мов град. Роберт стояв доволі довго і бачив, як ракета підняла ся від палуби і розрізала небо; тоді хитаючи ся повернув ся до каюти.

Тепер він розумів своє становище, і в душі його лишив ся самий жах. Хитаючи ся ходив туди й сюди по каюті, грозив в повітрі стиснутими п'ястуками і кричав в божевільнім жаху: Боже, Боже! Не може бути, се брехня! Урятуй нас! Що нам робити? Капітан відвернув ся від нього з гострою відразою і пішов на палубу сповняти свої обовязки.

А Роберт навіть не помітив сього; все бігав туди й сюди, несамовитий, божевільний. Все в нім вмерло, опріч дикого

звіря, як що, правда було що інше колись в нім. Він хотів жити, хотів на землю, він властитель сотки мільйонів доларів, він, він! І невже він мусів затонути мов щур в клітці! Його крики перемогли бурю; він кликав Бога, плакав, молив ся, кляв; і в той час скажена буря вила, скавчала мов дикий звір, що намагав ся заволодіти ним, і гнав малу яхту перед собою на її загибель. Нікого не було, хтоб почув його, щура в клітці, хоч він так скаженів, що піною вкрили уста.

Так минула година, дві; в долині заясніло і настав день. Ван-Ренселер ще кричав, хоч такий вже був безсилий, що ледве міг стояти, коли двері каюти широко розчинили ся і увійшов капітан, білий, з міцно сціпленими устами.

— Все скінчено, пане, — сказав він. — Ми пропали.

Очі властителя блиснули мов у маніяка.

— Що ви хочете сказати? — крикнув він.

— Підніміть ся на палубу і побачите! — сказав капітан.

Ренселер кинув ся на палубу тримаючись за двері; він дивив ся навколо себе, але з початку нічого не бачив, нічого не розумів, крім свого власного жаху. Неймовірний хаос стояв навколо; яхту мов кульку підкидало величезними хвилями; навколо знимали ся хвилі мов гори, яхта осіла вниз, вниз, поринула, і ван-Ренселер задихав ся з переляку; потім велика накопичена гора насунула ся на яхту, і знов яхта підняла ся вище, вище, на самий гребінь і летіла з швидкістю ексресу, а розлючена водна стихія шипіла, ревіла, стогнала, грохотіла навколо неї.

З вершка гори хвилі ван-Ренселер кинув оком навколо і крики завмерали йому на устах. Пів милі від них було видно беріг — дикий пустинний, страшний беріг, з гострими скелями, з немилосердними залізниками скелями — гибель неминуча, страшна!

Се видовище знищило останній атом душі ван-Ренселера. Він вив, скавчав, стогнав; кинув ся б на полубу і качав ся б по ній мов тварюка, як би інстинкт самоохорони не змушував його тримати ся за баляски. Стояти тут цілому, живому — і з кожною стопою постувати ся на зустріч смерті! Бути безпомічною забавкою у власти сих лютих, неблаганних сил! Се було за-

надто! Се було занадто! Він ставав божевільним, ставав звірюкою, ідіотом! Він кричав, реготав ся, ридав: але слова його вже були без смислу.

Він втопив очи в чорні скелі, що вискочили перед ним; коли яхта наблизилася до них, почули ся звуки далековзвучні, стихійні, космічні.

Один тільки раз ван-Ренселер повернув голову, щоб побачити, як матроси кидають в останній марній надії котву; бачив як закрутилася яхта, як хвилі підняли котву, змели її, подерли кнати, мов нитки.

Потім він — побачив, як люде старали ся спустити човна; він кинув ся туди й чекав. Не помагав їм, але коли човен опинив ся на воді, він стрибнув в нього, відштовхнувши одного з матросів. Кілька людей ще стрибнуло услід йому, потім крикнули »досить!« і вони штовхнули човна і миттю його віднесло від яhti. Ще хвилина — велетенська хвиля вдарила в човен і погнула їх.

Ван-Ренселер виринув задихаючись, ще безжезільний від жаху. Човен був близько; він напружив ся і схопив його. Біля нього друга людина, матрос, протягала руку до човна; поки хвилі крутили ними, матрос схопив ногу ван-Ренселера і силкувався вдержати ся так. Але той скажено-лютий вдарив його і відкинув від себе. І ось ван-Ренселер сам висів вчепившись в човен, що гойдав ся на хвилях.

Була се страшна боротьба: хвилі давили його, били, заливали його; але з розпачливою енергією чеплявся за човна силкуючись голову тримати понад водою, а хвилі несли його все ближче до залізного берега.

Не зводив очей з свого дивоглядного ворога з відкритою пащею величезними гострими зубами, що готовий був поглинути його.

Ось вони сі скелі — високо над його головою; ревіння валив вливалось в його уха, в його душу, приголомшувало його, жахаючи сей бідний тремтячий клубочок життя, що уявляв він тепер з себе. Потім раптом відчув, як його захитало немов би був на верховиттю дерева, а тоді понесло в гору вище, вище, просто на хитку височінь запіненого гребеня.

Він кричав, здригався, немов побачив страшний, що душу морозив, сон. Але хвиля підхопила його, він почував що заволоділа ним і понесла з початку поволі, а далі швидче, все швидче, з швидкістю кулі і підкидаючи, потрясаючи ним вдарила ним о зубчасті скелі. Розбила обличчя, роздавила члени, роздушила голову мов яйце; і останні іскри його хтивого життя вилетіли з нього.

XIV.

Поділяю відразу Рескіна до »поетичної фальши« і не маю наміру твердити, немов хвилі мали якісь почуття до ван-Ренселера. Се просто випадково сталося, що вони схопили його в обійми і вдаряли ним о скелі цілий день; що одна по одній змагалися заволодіти ним і тратили всю силу підкидаючи ним, аж поки він втерів всяку подібність до людини. Аж вночі, коли вітер ущух, вони винесли його на беріг, вишукали маленьку ямку і поклали його на пісок.

Се було спокійне місце; не чути ніяких голосів, крім голосу хвиль, і вони всю ніч відвідували одна по одній беріг і гойдали тілом туди й сюди при срібнім місячнім сяєві. Коли настав ранок, тіло розпухло і посиніло: лежало напівприкрите піском.

Засяло сонце, а тіло лежало спокійно, непомічене ніким, хиба тільки незчисленими малими сотворіннями, що повзали незграбно хитаючи в повітрі довгими клешнями. Швидко одно з них виповзло на обличчя і вчепилося клешнями в губи; і інші приповзли швиденько на сю добірну здобич. Добірну, бо хиба ж для утворення тіла ван-Ренселера не збералося протягом сорока років по всій землі самі добірні і дорогі речі? Пригадайте бочки чудового вина, яке вливалося в нього! Пригадайте черепах, дичину, птахів, смашні пряні сосни, солодощі — всі сі меню на рожевім оксамиті з добірними французькими назвами.

Хиба тисячі людей не працювало що дня, щоб приготувати ці речі і подати їх на кристалі та сріблї сьому коштовному тілу, одягнути його, дати притулок, зрівняти всі його стежки на

сім світі? А тепер воно лежить на піску, і його зїдає безліч голодних крабів.

Настав другий день, і вже по обіді два човни рибальських килили повз і один з рибалок помітив тіло. Причалили, гукнули на другий човен, що мабуть розбився корабель і треба його пошукати і вийшли на берег подивитися. Підійшли до тіла, чи того, що мусило бути тілом. Одїж була майже ціла і один обдививши ся кешені витяг попереду чудовий золотий годинник, що колись заплачений був у Женеві 1800 долярів. Се зацікавило його і став швиденько далі шукати; знайшов гаманець, повний грошей і картки — замащені, брудні; на них ще можна було прочитати написане, і рибалка закричав: Боже, се Роберт ван-Ренселер!

— Хто се такий, Роберт ван-Ренселер? — спитав здивовано другий.

— Ніколи не чув про нього? Е, сеж найбагатїйша людина в країні, — одповів перший і з пошаною глянув на тіло; але товариш його лише коротко сказав:

— Хто-б він не був, але смердить він як чорт!

А другий човен швидко повернув ся, щоб повідомити про розбите «Комети» і про те, що знайдено ще кілька тіл. За кілька годин чутка дійшла до Нью-Йорка викликавши нову паніку на Вол-Стріті і страшний сум в осиротїлій родині нещасного мільонера. У вечорі газети оповістили, що «останки» Роберта ван-Ренселера привезе спеціальний потяг до Нью-Йорку. Останки зустрїнуто було пишно, як і годило ся. А за два дні відбувся пишний, багатий похорон, описанне якого можна було-б навести з газет, але від сього затягло ся б оповіданне. Досить сказати, що церемонія відбула ся в великій церкв. пятого Авеню і що увесь цвіт столиці був на нїй Велебний доктор Летюс Спрей виголосив найкрасномовнїйшу з своїх пропсвідей на тему: »блаженні мільонери, бо вони наслідували землю і не можна відібрати її від них«.

КНИЖКИ ПРО ТЕПЕРІШНУ ВЕЛИКУ СЬВІТОВУ ВІЙНУ

і книжки про війни з часів давніших

ВЖЕ ВИЙШЛА З ДРУКУ НОВА КНИЖКА. - Г. Ф. СЕМЕШКО.

»В ЧАСИ ВІЙНИ«

(Хроніка з життя засланців на Сибірі в часі сеї страшної війни).
Книжка видана накладом Української Федерації Соціалістичної
Партії в Америці, містить 96 сторін друку, ілюстрована много
малюнками. — Ціна..... 40ц
Велика Революція на Острові Питкейрн. — Ціна..... 10ц
Як Болгари здобули собі свободу. — Ціна..... 15ц
Провидіне Боже все Чуває. — Інтересне оповіданє з часів Па-
толеонської війни сто лѣт тому назад. — Ціна..... 25ц

НОВІ КНИЖКИ.

З ТЕРЕНІВ ВЕЛИКИХ ВОЄН

і
РОСИЙСЬКА РЕВОЛЮЦІЯ.

Збірка начерків із життя теперішнього війська і життя козаків;
кровавих боїв вчіншних днів і днів минувшини.

ХОЧЕТЕ ЗНАТИ

Причини і початки революції в Росії; арештованя міністрів;
як бувший цар Николай Романов зрезигнував і як випускали
людей з в'язниць. — Не пожадуйте 50 ц., а ми вишлемо вам сю
величезну книжку на 160 сторін з много образками.

З РОКІВ ВІЙНИ.

Сатиричні Ілюстрації з Європейської Війни. — Оповіданя,
Відомостя і Інформації про Український Парид, про старий
край і Америку. — 150 образків. — Ціна..... 30ц

АТЛЯСИ І МАПИ В АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ.

Воєнні мапи Європи з королями і з статистикою війська.. 25ц
Найновіший Атлас, обнимає мапи цілого сьвіта, гарно оправ-
лений. — Ціна..... \$1.50
Великий Ілюстрований Атлас, кождому потрібний під винішню
пору. — Ціна..... \$3.00
Кишенковий Атлас Цілого Сьвіта. — Ціна..... 30ц
Кишенкові мапи всіх стейтів і територій Злучених Держав. —
Кождий стейт на окремії картці. При замовленю треба подати
якого стейту мапу вам вислати. — Ціна одної мапи..... 25ц

НОВІ КНИЖКИ

Як Чоловік Зійшов на Пана. — Інтересне оповіданє В. Будзи-
новського. — Ціна..... 50ц
Перли Шумки та Вигадки. — Зложив Л. Долгатисський... \$1.00
Оповіданя. — О. Стероженко..... 15ц
Оповіданя. — П. Куліш..... 15ц

Ruska Knyharnia

848-854 Main St.

Winnipeg, Man.

Що кождий Українець повинен читати

СИЛА І КРАСА, повість В. Винниченка. II. часть: Як баба Горбулиха зробила страйк. — Ціна 25ц

РАЙ І ПОСТУП. — Одна з найкрасивих і важливіших наукових розвідок. Написав Проф. М. Драгоманів. — Ціна.... 40ц

ВАРВАРА УБРИК. — Історична подія з другої половини 19-го століття, котра мала місце в Кракові в мурах кляштору, законниць Кармеліток. Варвара Убрик була замурована в темнім льоху через кількакільнять літ аж абожеводіма. Остаточню поліцію вваля на слід і вилвила тих «сплятив». Ся історія потраєаюча до глубини душі і перепитавши її кождий довідає ся які то злочини діють ся по кляшторах. — Ціна 40ц

СТРАШНІ ТАЙНИ МОНАСТИРСЬКИХ МУРІВ подані Марією Мовк, монахиною якій вдалось втечи з монастиря. Се найцікавіша книжка на українській мові. (Перевід з англійського) Ціна сеї книжки 50ц

МАРУСЯ. (Повість). Нарисав Гр. Квітка Основяненко.... 25ц

Душа тут обновляеть ся — писав Куліш — вбачаючи пишну красу дівочу і чисте дівоче серце. Се не Маруся в нас перед очима: се наша молодість, се ті дві святі, припоминальні, як і в нас було красно, чисто і свято в серці. Побачили ми себе в тії дівчині, чистій красою і неспорочній серцем, мов глянули в воду на свою молоду вроду, — і як же то нам жити на світі схотілось... Зневірившись всьому щастю, тут ми йому дали знов віру — і здалось нам, що справді рай на землі буває.

В НЕДІЛЮ РАНО ЗІЛЕ КОПАЛА. — Незвичайно гарне оповідане. Написала Ольга Кобилянська. — Ціна 75ц

ХАТА ДЯДЬКА ТОМИ. — Повість з життя муринів в державях північної Америки. Часть I. і II. 50ц

ДВІ ДОЛІ. Гарна повість Д. Мордовця. 222 стор 50ц

ПІМСТА ЗА КРИВДУ. — Гарна драма у 5-ох діях зі співами і танцями з повісти Миколая Джера. — Ціна..... 30ц

RUSKA KNYHARNIA

8th 8-854 Main St.

Winnipeg, Man.

Найновіший і найпрактичійший

РУСЬКО-АНГЛІЙСЬКИЙ ЛИСТІВНИК

або підручник до писаня листів в обох язиках — руським і англійським — в справах промислових, торговельних і т. п.

З залученем взірців різних урядових писем, приписів поштових правил етикетки (товариських приписів) щоденного життя, контрактів, оголошень, векслів (нотів), правних приписів що до видавання векслів, приповідок і (діалектів гарічя) руських англійських і т. п.

Отсей підручник є призначений особливо до ужитку Українців в Канаді і Сполучених Державах Північної Америки, застосований до потреб і условин їх життя. Того рода листівник є конечно потрібний для Українців в кореспонденції (писаня листів з Англіяцями і на відворот). Уложив М. Б. Ясєвівський, 288 сторін. Ціна одного примірника 75 ц.

В оправі коштує \$1.00

ПОРАДНИК ДЛЯ ЗАЛЮБЛЕНИХ

або як писати любовні листи і поучене як поводитись в часі кохання, з додатком любовних віршів, промов, та желань на шлюб. Ціна 35 ц.

ЛЮБОВНІ КАРТКИ з красними українськими любовними віршами, 12 штук 50 ц., 25 штук \$1.00.

ПРОМОВИ І ДЕКЛЯМАЦІЇ на хрестинах, заручинах і весілю. Ціна одного примірника 10 ц.

Буквар для українських шкіл 25

Читанка для публичних шкіл, ч. II. 39

Методична граматика української мови 40

Історія біблійна, з образками 50

Пишіть по каталог книжок на адресу:

Ruska Knyharnia

848-854 Main Street

Winnipeg, Canada

Біблія

ІСТОРІЯ БІБЛІЙНА СТАРОГО І НОВОГО ЗАВІТА

апробована бл. п. Єпископом Кир Сотером.
— Вийшла з друку і можна її у нас набути. —
256 сторін, з 52 образками і картою Палестини.
В твердій оправі коштує лише 60 цт.

ІСТОРІЯ БІБЛІЙНА

Старого і нового завіта на 140 сторін, багато образків. — 40ц.
Книжка ся повинна знаходити ся у кожній хаті. Як Історія Руси-України є історією нашої земської вітчизни, так Біблія є історією нашої небесної, вічної вітчизни.

АПОСТОЛИ і ЕВАНГЕЛІЯ

На неділі, празники і дні святих цілого року, після уставу св. Греко-Католицької церкви (правдивий передрук красивого видання) потверджено львівським митрополитом. — Ціна..... 50ц.

КАТИХИЗМ.

християнсько - католицької релігії.

ОДОБРЕНИЙ ЦІЛИМ ПРЕОСВ. ЄПІСКОПАТОМ.

Сторін 96 і коштує всего 25 цт.

Катехизм — се дороговказ, що вказує нам дорогу до ціли, до якої ми призначені. — Катехизм потрібний кожному без огляду на вік і стан, а вже пінка руська дитина не може вчити ся добре в школі релігії без Біблії і Катехизму.

Пам'ятка Вінчаня.

На прехорошім грубій папери, виконана в 6-ох красках. — (До оправі в рамці). Кождий повинен се мати у своїй хаті. — 50ц
Перший Християнський Стінний Біблійний Календар на 1918 р.
З гарними біблійними образками, нумерами і ва кождий день що иншого гарного з Письма Святого до читаня написано. —
Ціна лише

25ц

Псалтир.

На церковно-Словянський язык з переводом на український. —
О. А. Бачинський. — З поясненнями в оправі..... \$1.50

ПСАЛТИРЯ РОЗШИРЕНА

В дусі християнської молитви і церковного Службуженя. — А.
Слюсарчук. — Ціна..... \$2.00
Християнська Аполюгетика. — Ціна..... \$1.50

Ruska Knyparnia

848-854 Main St.

Winnipeg, Man.

„ЩЕ НЕ ВМЕРЛА УКРАЇНА“.

Хто ще немає збірника народних і патріотичних пісень, нехай не пожалує пару центів і замовить собі

ЩЕ НЕ ВМЕРЛА УКРАЇНА“

150 найкрасших патріотичних пісень на фортеп'яно; I. часть музика, II. часть текст. Зложив Д. Січинський. В м'якій опр. 3.00

1. **НОВИЙ ЗБІРНИК 65 РІЖНИХ ТАНЦІВ**, українських і других націй, як українські козачки, польки, танці російські, єврейські, болгарські, мадярські чардаші і много інших — на скрипку, мандоліну, корнет і клярнет. — Ціна 60ц

2. **ЧУДОВИЙ ЗБІРНИК 300 КАВАЛКІВ РІЖНОРОДНИХ ПІСЕНЬ І ТАНЦІВ** українських і других націй, як польки, коломийки, вальси, танці польські, єврейські, болгарські, румунські, мадярські, угорські чардаші і много інших — на скрипку, корнет, мандоліну і клярнет. — Ціна 1.60

ДО НАБУТЯ Є ТАКОЖ:

М. КРОПИВНИЦЬКИЙ.

„Де ти бродиш моя доле“

Дует для тенора і барітона з акомпліяментом п'яно.

У великім форматі. — Ціна 40ц

Ф. КОЛЕССА.

„ВУЛИЦЯ“

на хор мішаний, мужеський і сольо.

У великім форматі. — Ціна 75ц

Наша Дума.

Українсько-Руські народні пісні для хору.

Накладом Руської Книгарні. — Ціна 1.50

Школа на скрипку.

Самоучитель в українській мові. Найлекший спосіб вивчити ся самому грати на скрипці без помочи учителя. — Ціна .. 1.50

СОКІЛЬСЬКИЙ УКРАЇНСЬКИЙ СПІВАНИК З НОТАМИ

Всякі пісні під нотами котрих нема в інших співаниках. О. Нижаковський 60ц

В одязі 85ц

Церковні пісні з нотами 50ц

RUSKA KNYHARNIA

848-850 Main St.

Winnipeg, Man.

ОЛЕКСА ДОВБУШ

ЧИ ІХАТИ НАМ

ДО
СТАРОГО КРАЮ ?

Українець повернувши зза моря до утікаючого від него Ляха: "Винось зараз мені з Галичини за Сян, кате, як не хочеш тут сконати!"

Ціна 15 центів.

ТОРОНТО 1919.

З друкарні Робіт. Книгарської і Видавничої Спілки
516 Queen St. W. Toronto, Ont. Canada.

ДАРВІНІЗМ.

Найбільша наука яку написав Еміль Феррієр після науки великого учителя Дарвіна, котра містить в собі отсі науки:

ПЕРША ЧАСТЬ.

1. Закони, на яких опираєть ся теорія. 2. Боротьба за істнованне. 3. Природний добір. 4. Чинники природного добору. 5. Наслідки природного добору. 6. Факти, які можна пояснити природним добром. 7. Теорія еволюції і геологічні доктрини. 8. Критика сучасних клясіфікацій. 9. Генетична клясіфікація. 10. Трудности, з якими має діло теорія.

ДРУГА ЧАСТЬ.

Приложення теорії еволюції до мов.

1. Зміни в мовах. 2. Причини змін і добору в мовах.

ТРЕТЯ ЧАСТЬ,

Теорія еволюції прикладена до людини.

1. Стан питавня. 2. Вступні уваги. 3. Відмінок людини. 4. Місце людини в природі.

Є се одинока сего рода книжка, яку повинен мати у себе кождий український робітник і фармар, коли бажає знати всі ті науки що в ній містять ся.

Книжка ся обіймає сколо 180 сторін друку на найлучшій папері а коштує всього 80 с. за примірник.

Жадайте сеї книжки у кождій книгарни або замовленя висилайте на адресу:

UKRAINSKA KNYHARNIA

516 Queen St. W.

Toronto, Ont., Canada.

В друку; ЕКОНОМІЧНІ НАРИСКИ (політична Економія) А. Баха, книжка ся обіймає 300 сторін великого формату.

Бібліотека Домова
Йосифа Кочана

НАСИЛУВАННЯ УКРАЇНСЬКИХ ЖІНОК І ДІВЧАТ

ПОЛЬСЬКИМИ ЖОВНІРАМИ.

Українських жінок і дівчат насилували польські жовніри. З цих випадків насилувань наводимо для прикладу деякі, вповні провірені.

У Винниках під Львовом польські жовніри повітягали з домів українських дівчат і насилували їх публично. За висвободжене з рук польських дикунів треба було платити високі суми, нераз аж 5.000 корон.

У Львові розповідав дня 8. мая польський підофіцер Янковський таке:

Як тільки ми здобули Різуни, то перша наша робота була забрати худобу й иньше. Коли хто противив ся сьому, його вбивало ся зараз на місці, иньші-ж жовніри забирали ся зараз до жінок без ріжниць стану й мені самому припала 12-ти літня дівчина.

У Раві Руській польські жовніри знасилували в ночі з 23. на 24. марта дві інтерновані українські дівчині, Анну Макунівну і Анну Цигівну з Піддубець. Польські жовніри тримали обидві жертви за руки й ноги, а тимчасом другі жовніри насилували їх по черзі.

**ШИРІТЬ СЮ КНИЖКУ ВІД РУК ДО РУК, ВІД ХАТИ
ДО ХАТИ, ПОСИЛАЙТЕ І ВЕЗІТЬ З СОБОЮ ДО СТАРО-
ГО КРАЮ!**

ЗАМІСТЬ ВСТУПУ.

Лист з Української Бригади в Чехії.

Дайтш-Габель (Чехія) 14. липня. (Виривки з листу надпоручника Кульчицького).

“По катастрофі наших військ в Галичині, та часть армії, котра була коло Хирова, Самбора, Дрогобича, зістала так заскочена Поляками, що не могла утікнути на Україну, а не хочючи піддати ся ворогам, утікла через Карпати на Чехи. Розумієть ся, що всяке оруже мусіли зложити, а людей і офіцерів уміщено в бараках, де давнійше жили московські полонені. Туди посилають наших людей, котрі вертають з італійської неволі і не хотять їхати до дому) Так отже дістав ся і я тут. Мужва мешкає в бараках; вправляють ся так, як у нас вправляли ся перед війною, ходять на вправи в околиці, тільки не мають оружя. Офіцери дістають ту саму платню, що чеські, мешкають в місті або бараках, тільки без дозволу чеських властей не вільно нам опускати сего місця. Є отже рід інтернованя з цілковитою свободою. Если однак отворить ся дорога на Україну, або до Галичини, так що ми зможемо злучити ся з нашою армією, то тоді Чехи видають нам зброю, канони і всьо, що забрали, і ми тоді забираємо манатки на плечі і їдемо звідси до своїх. — Коли се буде — Бог знає. Кажуть, що Румунія хоче перепустити нас до Одеси, оскільки в тім правди. — ніхто не знає. **В Галичині ціле-пекло для наших Українців.** Може і Ви також читаєте се в часописях, що там виробляють. Вся наша інтелігенція сидить по арештах і то найгірших; много їх там умирає на різні хороби. Наших учеників повиганяли зі шкіл, заборо-

нено говорити по українськи по всіх урядах і заборонено видавати українські часописи і т. д. і т. д. Сего що там наші тепер переживають не дасть ся описати, а повідають о сім ті, котрим удалось втічи сюди з ляцького полону. От видиш — то називаєть ся вільність народів! — На Україні всі наші війська (галицькі і закордонні) злучили ся разом і бють большевиків; як упорають ся з ними, тоді зачнемо визволяти Галичину і не спічнемо доти, доки не виженемо Ляхів з нашої землі. Гарно було би, як би так і наші братя зза моря згуртували ся і прийшли нам на поміч, бо від святої війни не повинен ся ніхто відтягати”.

Чи їхати, чи ні?

По перечитаню сеї дописі споглянув я на нашу заокеанську Вкраїну в Канаді та Злучених Державах, згадав недавні поклики в декотрих наших часописах, що накликували не їхати на Україну і поставив собі питане: “Чи їхати, чи ні”?

ПАТРІОТИЗМ ЗЗА ЧУЖИХ ПЛЕЧИЙ.

Всі хочемо вернути до рідного краю. Всі, цілий нас міліон. І дітий народжених на американськїм суходолі вернути Неньці Укрїні.

Але перш нїм їхати туди, хочемо, щоб на Укрїні був спокїй, добрий уряд, свобода, гаразди, щоб Галичина, Буковина, Угорська Русь, Холмщина, Волинь усе було прикупі з Укрїною, а Укрїна вільною демократичною республікою.

А коли сего ще нема? “Тодї не поїдемо!”

А тут у дописї від укрїнського борця стоїть: “Гарно було-би, як би так і наші братя зза моря згуртували ся і прийшли нам на поміч, бо від сьвятої війни не повинен ся ніхто відтягати.”

ВОНИ ЗМУЧЕНІ.

Чи ті, що так прагнуть вертати на готове, що кожного ранку зазирают в часописї, в надїї побачити телеграму, що Укрїнці відбили Галичину від Поляків, чи подумав такий „патріот” один з другим про те, що наші Укрїнські борці там змучені, змучені тілом і духом, що сі слова сказані в дописї: “Гарно би було, як би так і наші братя згуртувались і прийшли нам на поміч” — се крик по резерву-

І коли дійсно ми з Америки не подамо на Україну сеї осени принаймні сто тисяч мужа сьвіжої сили, так чи не на нашім сумліню позістане гріх занпащення Галичини Польщі, а цілої України Москві?

НАИБІЛЬША ЖЕРТВА.

Більшої жертви нема, як жите своє положити за други свої. І за нас уже мільйони наших братів положили своє жите.

ТАК ЗА НАС!

За нас, бо ми сидимо собі спокійненько в роскошах багатой Америки і чекаємо зак ті своїми трупами не вистелят нам дорогу на „щасливу Україну“.

“ВЕРТАЙТЕ, ПАНОВЕ, ДОМІВ”!

Але не всі такого характеру щоб на готове приїздити. Уже багато наших вертає. Але старші, меньш свідомі котрих декотрі мудраки з молоді прозивають “кожушками”.

Не давно мені довело ся бути опівночи на одній невеличкій стації в Онтарію. Кілка сот наших людей чекало на потяг, що мав прсвезти з Торонто кілька возів наших повертаючих до Старого Краю тих „кожушків”.

Нарешті потяг прийшов. З усіх вікон висувались голови і плечі наших Галичан та Буковинців. Всі намагались стиснути руки тим, що лишались. Гомін. Нічого не мож було розібрати що хто говорив. Але враз потяг рушив, і тоді я вчув виразно з одного вікна: “Вертайте, панове, домів”!

„Вертайте, панове, домів!” Ті слова мов стріла прошили моє серце. Вони були звернені і до мене, до безхатного сьвітовика. І мене кличуть „домів”.

РЕЗЕРВА ДЕМОКРАТІЇ.

Вони поїхали. Гет за горою блиснув і згас червоий ліхтар задного воза. А я все стояв і дивився туди в п'ятьмю ночі, де чути було гуркотія пішовшого потягу.

“Вертайте, панове, домів”! Ті слова були сказані (на наш погляд) темним, сільським “кожушком”. Але я відчув в ту хвилю, що то резерва демократії поїхала на поміч України.

То поїхали батьки і чоловіки рятувати своїх дітей, своїх жінок, рятувати живу Україну! Вони не дивились в чііх руках їхні села, хто їм паспорт виписав. Вони знають, що треба “домів вертати”.

“КОБ ЗО СТО ТИСЯЧ НАШИХ ВЕРНУЛО”!

Знов подибавав я одного нашого чоловіка, що був на відїзді.

“Не боїтесь вертати”? питаюсь його.

“А чи то добре буде, як ми тут позістанемо, а Ляшня до Галичини Мазурів спровадить та наші ґрунта їм роздасть? Коб зо сто тисяч наших вернуло, летілиб Ляшки без порток з Галичини!”

Отже їде наш “кожушок” не лише з думкою рід свій побачит, але в глибині його хлопського їства лежить тверда постанова нагнати Ляшню на штири вітри з Галичині. “Коб зо сто тисяч наших вернуло”!

А Є КОМУ ІХАТИ.

В Канаді та Злучених Державах є округло один міліон “української резерви”.

Кажу резерви, бо то була воля Провиденя, аби ми були під час сьвітової війни тут в Америці. Се була воля Провиденя, аби ми в Америці набрались сьвідомости, аби **стали вільними духом**, аби ми набрались сьвітового знаня, яке буде потрібне до відбудованя України.

БОЯГУЗСТВО ЧИ НЕДОУМСТВО.

Скажім собі раз правду до очей, чого ми полишили нашу рідну землю і опинились в Америці?

Ми повтікали від польських дідичів! Так, від дідичів! Замість того, щоб поборотись з Ляхом і його нагнати з нашого села, ми вступились перед ним, а самі пішли на муки вигнання.

Чи-ж не те саме боягузство нас стримує їхати тепер домів? Ага, боїмось з паном, здибатись. Він такий страшний! має по десять голов. а по двадцять рук! Ми відважні розбивати один одному голови батлями підчас п'ятики, але страхаємось навіть подумати стати око в око з шлягуном.

Тут в Америці наша молодь так розумно вміє критикувати Петлюру і всю решту наших старокраєвих українських діячів, а підти туди і помочи їм, нікому ані в голові! Хай самі собі голови ломлять. Ми на готове.

ПЛЕБІСЦИТ В ГАЛИЧИНІ.

Мирова Конференція справу приналежности Галичини віддасть під загальне голосоване мешканців.

Отже куди більшість голосів упаде, туди Східна Галичина піде. До України чи до Польщі?

І ви думаєте що се добре і будете чекати в Америці, заки там переголосують?

Ні ви не вірете в те голосоване. Ви кажете, що Ляхи застрашат, підкуплять наших людей, як той мовляв, зроблять „польські вибори” — і Галичина піде в лядську пащу.

Але ви ще надієтесь на той плебісцит. . .

НЕМА КОМУ ГОЛОСУВАТИ..

Але чи подумали ви про те, що в Галичині нема кому голосувати, колиб той плебесцит Мирово Конференція і за-рядила. В Галичині позістались діти, жінки та недобитки.

Українські мужі поза Галичиною, або в небі.
Але Один мільон нас в Америці.

От чому ті слова “Вертайте, панове, домів” мають та-ке велике значіне . . .

Без наших голосів Польша уже має Галичину.

КОМУ ТРЕБА, ЩОБ МИ НЕ ІХАЛИ.

В Торонто помежи наші люди вітрит якийсь ляшок, страхаючи їх, щоб не важили ся відїздити до Старого Краю.

Се щирий польский агент. Ляхи розуміють, що кожний свіжий Українець домів у галицьке село, се колька в бік польській справі. Ляхи поворожили і десь “вище”. Жадний корабель з Канади не сьміє взяти більше, як 200 Галичан. Отже, колиб навіть всі враз сунули їхати, так без спеціально замовлених кораблів домів не дістанемось.

УКРАЇНСЬКІ ГРУНТА МАЗУРАМ.

А з листів довідуємось, що в декотрих наших селах половина хатів забита, бо **люди вимерли**. Багато нашого мужа в Петлюренім війську, що стоїть у вичікуючій позиції вдарити на Польшу. Отже ґрунта тих померлих, і українсь-

ких вояків землі і тих Українців, що в Америці, тепер в руках Ляхів. І коли ми чуємо, що Ляхи заходжують ся колонізувати Східну Галичину Мазурами та лядськими бомамі з Америки — **се наші ґрунта** підуть під ту лядську колонізацію.

Отже хто мав в краю ґрунт, або в спадчину сподіет ся по якомусь небіжчику дістати, може бути певним, що зак він пересидить в Америці ще зо пів — року, так на його батьківщині буде газдувати Мазур.

Батьки з домовин прокленуть нас, як ми так лехковажно відступимо родинну землю лядським хижакам!

“КОЖУШКИ” ІДУТ, “МУДРІ” МУДРУЮТ.

Цікаво те, що найбільші мудраґелі зпоміж нас, що язиком цілий сьвіт перевертали, а за Україну у бесіді цілу Польщу спалили, найдужче тепер відтягають ся їхати! А тих, що вже їдуть вони звуть з гіржливо “кожушками”.

Щоб не позістав ся ти, брате, навіки віков на споді Американського житя, коли ти хочеш, щоб темний „кожушок” без твого проводу та більшого знаня волю на Україні добув. “Кожушків” без тебе там сьвідоміща Ляшня виду-сит, а ти пропадеш тут яко погній Американського капіталу.

Не завжди вдаеть ся чужими руками грань з печі вигортати, часом треба і власні руки попарити.

НЕ НАДІЯТИСЬ НА БОЛЬШЕВИКІВ.

“Найреволюційніща” частина нашої української молоді сидоміць з ногами і руками за большевиків. Ті мовляв в Галичині рай заведут а ми на готове приїдемо. Таким з **клуча революціонерам** ось яка відповідь: “Купіт один з другим на пять центів цибулі і натирайте нею собі пяти, як на пятах у вас волося виросте, отоді рак свисне”.

ЧИ ЛИШАТИСЬ В АМЕРИЦІ?

Чого? Чи весело нам, чи щасливі ми тут? Чи шанують нас тут так, щоб тутешнє жите дало нам забути ридимий край?

Гей, ви 700.000 українських робітників по цілій Америці, чого ви за сі 25 років тут доробились? Горбів на плечі, мазолів на руки! Отсе ваші дорібки. В будень робота, в неділю гризота! Ой веселіше було голодному на карпацькій полонині коло овець сидіти, як тут “біфстики” їсти, та згадувати про тихі води, про ясні зорі, про люд хрещений, про нашу Україну далеку. Хоч там і не достатки, але між своїми людьми, під своїм сонцем.

А ви 300. 000 українських фармерів? Чи вам уже перестали снитись садочки на Україні? Чи ви, замерзаючи на американських прерах, забули про теплу Україну? Чи ваші душі ще витримають що- року потерпати, що морози та град витолочут вашу роботу?

Чи не час домів? “Вертайте, домів, панове”! сі слова і до вас сказані.

А якої ми тут чести дочекались, Подивіт ся в тутешні газети. На нас кричут, що ми “Рутеньська небезпека” в сім Краю! (?) Чи не відібрано в нас прав, чи не понижено нас до найнижчого пониження?!

Пощож кому заважати? **Ми потрібні Україні!**

“Вертайте, панове, домів”.

УКРАЇНА НАС КЛИЧЕ.

Кличе наша родинна земличка, кличут батьки з домовини усіх синів і доньок українських зза далекого моря:

“Вертайтеся, діти наші любі! Ви набрались великого знання по чужих чужинах, тепер се знане подайте додому. Просьвітїт ваших темніщих братів, що в той час,

як ви в Америці науки набирались, вони кров за мене Україну, вашу матір рідну, проливали”!

Се поклик родинної землі. І хто його не в чує, і хто на него не обізветь ся, хай побють його слова Тараса Шевченка:

„Ой хто матір забуває,
Того Бог карає,
Того люди цурають ся,
В хату не пускають”!

НЕ ПРОТЕСТИ, АЛЕ ЧИН!

Деякі боягузи та самолюбії скажуть, що вистарчит того, що ми в Америці будемо протести висилати, віча та походи робити.

Коли свиня влізла в огород, тут треба буком по рияку, а не протести їй телеграфувати, щоб вона з моркви вступилась.

ВЕРТАЙМО ДОМІВ УСІ!

“Вертаймо усі”! хай се буде гаслом усіх Українців на еміграції: і тих що вільні, і тих що з родинами, і тих що з маетками. Український робітник, фармер, учитель, піп, проповідник, бизнесмен — усі домів!

Звичайно сей “вихід Українського Ізраеля з Єгипту” не відбудет ся за один рік. На се треба буде зо три роки часу. Але **най по трох роках не лишит ся в Америці жадного з нас**. І кости наших померлих варто-б забрати з сего “дому роботи”.

ВЕРТАЙМО ЗОРГАНІЗОВАНО.

Тепер ми примушені вертатись на якісь польські паш-

порти. Ляшня і тут в Америці поклала на нас свою лабу. А се тому, що ми не зорганізовані.

Треба скрізь, де лиш наші люди живот (хочби й пятеро) зорганізувати **Українські Ради**. Така організація має заступати потреби наші в Америці і організовано помагати нашим людям вертати домів.

Сі Українські Ради мають бути урядово зачартеровані тутешнім урядом і вся робота має вестись легальною дорогою.

ВІДБИТИ РІДНУ ЗЕМЛЮ!

Се має бути головна думка нашого повороту домів. Не в лядску неволю, не під форнальський жолоб, не жати панам за десятий сніп, не на спольщене та златиньщене — ні! На боротьбу зубом і пазурами! **Щоб раз на віки віков ляхам відхотілось переступати наш Сян!**

СЬВІДОМІ, НАПЕРЕД!

Не „вуйки” та “кожишки”, але ви, сьвідоміці молодики, маєте в першу лінію рушати в дорогу!

Многих смерть чекає там. Але ся жертва має бути положена на вівтар за визволене України! Воля або смерть. . . або лядське ярмо . . . Алеж ми сьпіваємо:

„Не тішся, Ляше!
Сотня поляже,
Тисяч натомість
Стане до борби!
І ножі гострені
Наситять скажених!
Встанут знов
Подоптані раби”!

Межи нами не знайдець ся такий тхір, щоб побояв вмерти за волю!

ЯК ВЕРТАТИ.

Угорська Русь є тепер під Чехами. Чехи надали там автономію і сим нам треба найбільш скористати.

Вертаймо до Галичини через Чехи і Угорську Русь. Там тепер зібралась сила наших утікачів з Галичини. Вони там маюť всілякі організації що до боротьби з Поляками. Там можна організуватись у ватаги опришків, і ховаючись по Бескидах, громити ляшню, як колись робив Олекса Довбуш, і як тепер роблять, приміром, новітні опришки в лісах на Косівщині.

Отже Угорська Русь має бути тим збірним пунктом, де ми всі маємо зіхатись.

БЕРІМО ПРИМІР З ЧОРНОГОРИ.

Кожний присягни в своїм серцю, що Українська Галичина від Сяну по Збруч має бути вільна від Ляхів. А тепер берім примір з Чорногорців. Їх не буде тепер по цій війні ї 300.000, а вони не одну війну відбули проти Туреччини і тепер не хочуть підлячи Сербам. А ї їх лише 300. 000. А **самих Галичан буде поверх чотири мільйони!** Норвегїя, самостійна держава, а там лише два мільйони мешканців, Отже хочби Галичину Мирова Конференція віддала Польщі, і ко- либ Велика Україна не мала сили нас визволити з під Ляхів, **визволяймось власними силами!**

НЕ КОРИТИСЬ!

Ціла таємниця завойованя народа народом полягає в тім, щоб поборений нарід покорив ся. Колиж той нарід не корить ся, завойовник дає йому автономію чи самоуправу,

лиш би з него користати. А як поборений нарід і тим незадовольєть ся, його ніщо не стримає стати самостійним.

Отже не покорімось Ляхам! Галичан є чотири міліони. Упрімось! Зробімо так, щоб Польщі неоплатилось тримати Галичину.

ПАНИ УСЯ ВИНА.

Уся вина поневоленя Галичини спадає на польських дідичів. Вони хочуть дальшого панованя на шкірі Галицького хлопа.

На панів одна добра рада: Порахуйте їх, кільки їх є, а кільки вас селян. А потім хай панів не стане!

НАГНАТИ І ПАНСЬКИХ НАГАНЯЧІВ ВРАЗ З ПАНАМИ.

Щоб знищити і раз на завжди спольщити Русинів в Галичині, Ляхи, як довідуємось з газет, заходились спровадити на нашу землю польських кольоністів.

Ляхи-дідичі бачуть, що їх замало боять ся самі позітати з нами в Галичині, колиб польське військо звідти вступилось. Пани згодились позіставити по 1000 гектарів на кожную панську душу, а решту панських земель, як і наші морги мають бути поділені так, як понище подає витяг з наших часописів;

АПЕТИТ НА УКРАЇНСЬКУ ЗЕМЛИЧКУ.

“Поляки роблять уже приготованя для кольонізації української землі Поляками. І так польський кольонізаційний закон постановляє, що

дідичівську землю може ділити тільки польський колонізаційний уряд, який розділювати-ме її так:

В першу чергу йде польська служба польських дворів, далі польські легіоністи й інваліди, а щойно на самому кінці місцева людність, оскільки тільки під умовою, що се не пошкодить інтересам польської держави.

Одним словом, Українець з тієї землі на якій тяжко працює, не побачить ані клаптика”.

Отже кожен Поляк-форналь, лядський легіоніст (жовнір), інвалід, чи Мазур, хтоб вони не були, — коли наважуться взяти хоч кавальчик нашої Галицької землі тим самим-стають ворогами України!

Усю ту “ходачкову шляхту” маємо нагнати з Галичини враз з Потоцькими, Сангушками, Сапігами, Любомірськими і иньшими п'явками нашими.

Нагнати, бо та “польська колонізація” робить ся на те, щоб нас винищити і спольщити.

ДОЛИТИ СЪВІЖОГО ДУХУ.

Угорська Русь має бути нашим місцем приготовань. Там маюť зброїтись. Там маюť видаватись газети і книжки для росповсюдненя по Галичині. Там має бути приготовча научна робота. Там маюť міститись проводарі, котрі хіба потай будут ходити по Галичині. Але головна сила наших з Америки має вернути в галицькі села, щоб додати духа тим братам, що може вже вянут.

А там роботи буде багато: страйкувати, бойкотувати, вчити, організувати, вператись, і битись.

Вернімо домів аби Галичина стала тою кісткою, якою Польща має подавитись раз на завжди!

ВИРЯДЖАТИ В ДОРОГУ.

Тепер наші старші селяни з Галичини та Буковини відїзят домів, як ті птахи, що до Вирію відлітают. Поодинці, гуртками, так неорганізовано повертають, як і прийшли були до Америки.

Ані наші часописі, ані наші організації шей досі не звернули уваги на зорганізоване сего поворотного руху.

А на наших старших людей треба найдужче звертати українську увагу. Вони люди старого, **“панського заповіту”**. В Америці дух демократизму їх не-просяк так як наших молодших емігрантів.

Отже треба виряджати тих, що повертають домів.

Треба з ними говорити в справі незалежности Галичини від Польщі і дістати від кожного повертаючого запряжене, що він, вернувши домів, не покорить ся Ляхам, але буде боротись до останньої краплини крови за волю рідної землі.

Сю присягу беріть кожний. Заприсягайтесь один одному, як перед Богом, а присяга та многих стримає від схрунення.

Наші часописі мають поучати повертаючих, додавати їм духа охоти поборотись з Ляшнею.

В більших містах Канади і Злучених Державах, а особливо в портах, таких як Нью — Йорк і Монреал, повинні бути зорганізовані „пращальні комітети”, які мають виряджати повертаючих на потяги та кораблі і в хвилю пращання нагадувати повертаючим про сповнене їхнього обовязку в Старім Краю.

Добре було, як би спеціяльні книжечки були виписані з научуванем для повертаючих, з наданем адресів українських діячів і організацій у Франції, у Відню і на Чехах та Угорській Русі.

З другого боку, ті що виряджатимуть повертаючих мають від себе запевняти їх, що Українці в Америці не покинуть їх у боротьбі самих, що з Америки більше нас приїде і Америка грішми та матеріалом pomoже.

ДИВИМОСЬ НА ЧАЙНАМЕНІВ.

Хай Чайнамени будуть нам прикладом в праці для рідного краю.

Той нарід приїздить до Америки заробляти і вчитись. Заробляють гроші, дістають науку і відвозять усе те до свого Китаю.

Чайнаменськими студентами і студентками заповнено усі школи в Канаді і Злучених Державах, а особливо по великих містах понад Спокійним Океаном, там їх тисячі.

Що до зароблення грошей так в нас старші емігранти за робляли не з ідеєю понести їх на вівтар України (як Чайнамени складають на добро свого Китаю) але головно про свої родини в краю щадили. І се добре. Але наша молодь в Америці працює і марнує свою кривавицю бездумно, нерозважно. Роскидають гроші а ні собі на науку, ані на сотворення родинного життя, ані з ідеєю подати поміч Україні.

Щож тичеть ся науки, так Українців, мало де побачите в Американських школах.

Отже, як дбаємо так і маємо. Чайнамени вчать ся і щадять з любови до своєї рідної землі, і мають републику, а ми жиємо нерозважно і віддані на поталу Ляхам!

ПРОГОЛОШУВАТИ УКРАЇНУ.

Недавно мені довелось бачити в англійській мові місячник „Япон”.

Світ бачить та знає лиш тих, хто себе проголошує.

Так роблять Японці. Так ще більше зробили тепер Польки. Вони ввалили силу — силенну гроша на проголошене

своєї справи як в Америці, так і в Англії та Франції.

А ми що? Ми переґризаємо герґачки один одному в наших заперепрошенем „часописях”.

Нас Ляхи оббріхують перед цілим сьвітом, нас Ляхи з гвалтували гірше, ніж Турки Вірменів, але сьвіт не знає того, бо ми мовчимо, бо ми не видаємо в анґлійській мові часописі про Українську справу.

Розумно, що такої часописі ніхто з приватних видавців не пічне видавати, бо з неї не мож потягти зисків. Її треба буде задурно ширити між Анґлійцями та Американцями.

Отже цілий наш нарід мусить зложитись на таку часопись. І то не гайно!

НЕМА СПОЛУКИ З УКРАЇНОЮ.

Межи Українцями в Америці, а Українною нема шей до-сі сполуки.

Навіть уже й Українська Делеґація заїхала і сидить у Вашингтоні, але жаден з нас не відчуває сполуки з старим краєм. Сю сполуку треба збудувати: З обох боків океану звести міст обеднаня.

А найголовнійше треба, щоб або Українська Делеґація з Вашингтону, або котрісь провідники з Европи взяли провід над Українцями в Америці. Бо відай ми так розбились на секти та всілякі „союзики”, так один одному “понапльовували в кашу” що без сьвіжих провідників, які-б зеднали нас усіх в імя Вільної України, ми самі не зеднаємось.

І Польща панахиду відправить по Галичині, а ми все будемо один одного обпльовувати, та нарікати, та жичити „найяснішого шляху”.

НАРІД ГОСПОДАР!

Але господарем над редакторами та попами, що за-кочують нашу єдність є всетаки наш соборний Український

нарід. Нарід хоче єдності. Нарід хоче признаки в роботі. І, нарід примусить в сій хвилі погибелі рідного краю, примусить роздорників зеднатись і робити сьпільно. Хтоб ви не були: Гр. Католицький чи Православний Клер, редактори — усі в імя волі і чести Українського Народу, зеднайтесь!

Дивіть ся соціяліст Пілсудський заодно з Лядскими їзуїтами толочуть груди неньки Галичини!

Зеднаймось! Не пора Українцєви Українця їсти! Лях їсть нас! На прю з Ляхами!

НЕ НЯВЧИТЬ.

Але декотрі "мягкосердні" стогнуть та нявчать, щоб "не намовляти" наших людей їхати тепер до Старого Краю, бо там біда, бо там голод, бо там Ляхи!

Коли ми не поїдемо, Ляхи ніколи не вступлять ся!

Колиб Англіїці сказали: "Не їдьмо на війну, бо Німець-кулі вбивають", хтоб Англії війну виграв?

Хто з поміж нас в такий спосіб буде нявчати, той або з клоча Українець, або "Хитрий Хахол" котрому розсходить ся, аби "його костюмери" до Краю не відїздили: чи то парохіяни, чи члени "союзів", чи то передплатники, чи то иньші які купці.

Не бійтесь! Як би ми широ не взялись до повороту до мів, заледво чи й сто тисяч вдасть ся відослати першого року.

А тим часом кінчайте свої бізнеси, тай самі рушайте на Україну.

КОМУ ІХАТИ ПЕРШОМУ.

Усі ті, що мають в Старім Краю родини мають їхати безваганя, чим боршій. Вони повинні вертати впрост до своїх сіл і ставити там Ляхам опір непокірливостею.

Усі ті молодики в кого не куряча кров в жилах перетікає, хто памятає на Олексу Довбуша — рихтуйтеся домів.

Але не їдьте впрост до Галичини. Їдьте на Угоську Русь, шукайте всіляких способів або дістатись через Румунію до Українського війська, або йдіть в Карпацькі гори і ставайте Довбущуками та провідниками пімсти і визволу.

Хто має маєтки в Америці чи то фармері, чи то бізнесовці, чи товариства повинні грішми і матеріяльно поперти визвольний рух в Галичині. Повинні своїм коштом ширити Українську пропаганду в Америці.

Але і маючі повинні свої маєтки спродати і на Україну вертати.

А ті молодики, що ради визволення Українського Народу тепер студіюють всіляку науку по ріжноманітних школах Америки, ті мають свої школи докінчити. Най учні шкіл не кидають. І їм робота буде, як науку скінчуть.

ХОЧ І 20 ЛІТ БОРОТИСЬ.

Член Українського Уряду Темницький оноді сказав що **Українці готові і 20 літ боротись, але від самостійности не відступлять ся!** Ляхам і Москалям не покорят ся!

Отже і хоч би і 20 років, але ми будемо вперто перти до волі! Ляхам упрёмось і не покоримось, а більше панськими “Грицями — гречкосіями” не будемо! Амїнь.

ПРОРОЦТВО.

І бачу я: Оспалість і зневіра покинула Американських Українців. Вони залишують межі собою сварки та наріканя одич на одного. Всі стають Українцями. Всі зеднують свої сили. І ось з усіх закутин Канди і Злучених Держав котять ся потяги повні нашим юнацтвом до портів Атлантицького океану.

Ось корабель за кораблем везуть сю силу і виладову-

ют в портах Європи.

Ось знов потяги повезли їх. І ось вони вздріли родинні Карпати. Але на тих Бескидах повівають лядські орлики.

Ось ся сила перейшла границю, і ось вже нічогоне бачу.

Але чого се падають з гір лядські корогови? Чого метушня і гармідер чути?

Чого Сян потік кровю, чого се як щури з шпихляра вибігають з Галичини переполошені панки?

То хлопці наші з Америки повернули!

А кораблі все возять та возять, а сила все прибуває з Америки.

А там Велика Україна отрусилась з ворога, А там Біла Русь підвелась, а там і Литва, а там і Чехи йдуть. З півночи зї сходу, зполудня чорна туча розриваєть ся над Варшавою!

Де була Польща, там стала руїна!

ВЕРТАЙТЕ, ПАНОВЕ, ДОМІВ!

„Вертайте, панове, домів”! Се казали вони, як прощали ся з нами, як їхали на поміч змученим борцям України.

„Гарно би було, як би так і наші братя зза моря згуртували ся і прийшли на поміч, бо від сьвятої війни не повинен ся ніхто відтягати”.

І міліон української резерви в Америці не відтягнет ся.

ВІД УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕПУБЛИКИ

ДО

Українського Народу в Америці.

Післані сюди правительством Української Народної Республіки, щоб за її справу стати перед народом і правительством Зєдинених Держав, ми наперед раділи думкою, що тут за морем застанемо много-тисячну українську громаду, котра рідну справу чує і розуміє і підійме, як підняв її весь український народ. І перше наше бажане було до Вас прийти, братя і земляки.

На жаль за дорученими нам обов'язками нашого посольства нема можливости промовити до всіх розкинутих по широких країнах Америки українських людей. І як не хотілоб ся заговорити живим словом, так врешті тільки сею дорогою ми можемо привитати Вас всіх, всю велику українську громаду в Америці. Ж

Привитати не від себе, а відрідного краю — України.

В тяжкий час Ви її покинули, українські емігранти. Від тяжкого часу, від нужди і неволі, Ви хоронили ся за море. Та найтяжше лихоліте, недолю найгіршу, перетерпіла наша Україна за тих послідних пять літ, коли ви сини її, далеко-далеко були і часто навіть чутки не мали від неї.

Не маючи державної організації і національної волі, впав український народ пять літ тому несвоевільною жертвою великої війни. За славу мілітаризму, за нові землі для грабіжних імперій, за далекі шляхи і торги для берлінського та віденського капіталу, за інтереси, в котрих український народ не мав ні участі ні впливу, — ріками полилась українська кров на всіх боєвищах Європи. Рік і другий і третій, день в день і ніч в ніч тисячами йшли українські селяне і робітники під огонь гармат і на холодне залізо багнетів, в траншеї — могили, на каліцтво і смерть. — і день в день і ніч в ніч тисячами падали на полях Галичини

Польщі, пропадали в снігах Карпат і Кавказу, на сербських Гнилих Липах і Стоходах.

Раз-у-раз ворожі армії набігали на українську землю, стрічали ся, вертали ся і знов набігали. Був австрійський набіг, був московський, німецький, мадярський, польський і не оден а скільки раз був кождий, і кождий набіг і кожда битва пустошили українські поля, палили села, грабили людське добро і лишати по собі голод і руїну, а за війною пошести, хороби і нова смерть і нові жертви.

Скільки українського життя вигублено в сій війні, скільки калік довічних лишить ся, скільки сердець розірваних від болю, скільки очий виплуканих, скільки понівечено народного багатства, скільки людської праці марно пропало, — колись та велика моральна і матеріяльна руїна буде переміряна і перечислена. А тепер — ми тільки бачимо, що наша Україна скривавлена, окалічена, зруйнована і занапашена.

І та Україна витає Вас, українські емігранти. Але не словами болю і жалю, а гаслами нового життя — того нового українського життя, котре творить ся і виростає на великій руїні.

Не видержав старий лад того кровопролиття, яке сам сотворив. Звалились обі імперії, що розділили були українську землю і зневолили волю народну. На всій Україні стала воля українського народа.

І своєю волею народ рішив, щоб була вільна і єдина Україна.

Своєю волею здійснив те, до чого свідомо і не свідомо стремів вік століть, до чого зривала ся хмельниччина і козацчина, до чого непомітно йшло українське відроджене, до чого в революційнім русі рушились маси селянства і робітництва, — щоб була вільна і єдина Україна українського народа. Своєю волею український народ поставив Українську Народну Републику.

З волі українського народа, з волі його вибраних представників в парламенті — Раді, з волі українського селянства і робітництва вираженої на селянських і трудових

конгресах, з волі тої народної армії, що в чистім полі захищає долю народу, — стала Українська Народна Республіка. А після розгрому австрійської імперії і український народ в Галичині єдинодушно заявив свою волю — приєднати себе і свою землю до Великої України.

Українська Народна Республіка значить, що впасти кордони, котрі нас ділили і на всій українській землі від Дону поза Сян і від Чорного моря до Карпатських гір об'єднається український народ в одній своїй державі.

Українська Народна Республіка значить — самостійність України, право і сила українського народу самому правити собою, рішати свою долю давати собі закони і бути творцем свого власного життя.

Українська Народна Республіка значить, що українська земля перестане бути колонією для московських, варшавських та віденських купців і фабрикантів і віддасть свої багатства своєму народові.

Українська Народна Республіка значить — кінець національним утискам і свобода народности і культурного розвою усім народам на Україні.

Українська Народна Республіка значить — правительтво з волі народу, власть демократії і народної маси, значить — на Україні — власть селянства і робітництва. З його то волі і для него Українська Народна Республіка переводить у його власть і користане трудового народу — всю українську землю, ті природні багатства її, і промисли, що доси належали панам, царям, казні, церквам та монастирам.

Українська Народна Республіка значить — земля і воля українському народові.

Стсе то нове жите, яким привитає Вас, українські імігранти, рідна Україна. І вона й Вас кличе — допоможіть творити те нове жите.

Бо воно ще тільки творить ся у великій боротьбі і тяжкою працею. Ще не зажив український народ по своїй волі, ще не загосподарились українські люде, ще не зародила їм зруйнована земля, вона ще далі руйнується. Ще не вільна і не об'єднана вся Україна, ще не признана други-

„Заморський Вістник” ?

„Заморський Вістник”—се одинокий на цілу Північну Америку ілюстрований місячний журнал.

„Заморський Вістник” містить в собі по-простому виложену науку, якої тепер так бракує нашим робітникам і фермерам, пояснюючи ту науку многими образками.

„Заморський Вістник” є дорогоцінним помічником тим, що самі себе просвічують. Для помочі самопросвітників його ми видаємо.

„Заморський Вістник” є народним університетом. Бо хто його буде пильно читати та студіювати вирівнаєть ся в знаю з тими, що у вищих школах вчать ся.

„Заморський Вістник” містить в собі зрозуміло для всіх написані виклади слідуючих наук:

Астрономія.

Геольогія.

Географія.

Аритметика.

Механіка.

Історія культури.

Жите звірят і рослин.

Фізика.

Пояснення незрозум. слів.

Опис народів.

Головніщі події в історії людства.

Господарські поради.

Як виховувати дітей.

Ради про здоровле.

Хемія. і багато иньших.

„Заморський Вістник” містить цікаві і пожиточні оповіданя та поезії.

„Заморський Вістник” є журналом для родин, бо надаєть ся до читаня жінці і дітям.

„Заморський Вістник” подає огляд політичних подій, що стались протягом кожного місяця.

„Заморський Вістник” не провадить і не буде провадити жадних дискусій, чи суперечок з другими українськими часописями.

„ZAMORSKYJ VISTNYK”

516 Queen St. W.

TORONTO. ONT. CANADA.

Річна передплата в Канаді: на рік \$2.50 ц. на півроку \$1.25.
до Європи і Америки на рік \$2.75ц. на півроку \$1.40ц. Поодинокое число 25ц. Хто ще не має журналу, хай скорше за-
пенумерує і вишле передплату на адресу:

Замовляюча картка на журнал

„Заморський Вістник”

ZAMORSKYJ VISTNYK

516 Queen St. W.

TORONTO, ONT. CANADA.

В залученю посилаю Вам \$.....
передплату на журнал "ЗАМОРСЬКИЙ ВІСТНИК" котрий
прошу висилати на слідуючу адресу:

Імя і назвиско

Адреса

Оказове число висилаеть ся за надісланем 25ц. марками.

ЧИТАЙТЕ НАУКОВІ КНИЖКИ!

Накладом Робітничої Книгарської і Видавничої Спілки вишай слідуючі книжки:

Дарвінізм	89 с.
Географія на укр. мові	80 п.
Фільзофія Штука	50 п.
Перекази старинного світа	35 п.
Коди зійшло сонце	30 п.
Про жіночу неволю	30 п.
Початки укр. соц. в Галичині	25 п.
Міжнародні Револуційні Партії	25 п.
Незвичайні дива природи	20 п.
Як кров кружить в нашім тії	15 п.
Попади в Зіллянці	15 п.
Відроджене Україно	10 п.
Як люди навчались числені	10 п.
Робітничі пісні	10 п.
Як мужик двох генералів вигадувал	5 п.
Боротьба о сонце	5 п.

Замовленя слаги на адресу:

UKRAINSKA KNYHARNIA

516 Queen Str. W. Toronto, Ont. Canada.

НЕЩАСНЕ КОХАНЄ

— ПОВІСТЬ —

З ЖИТЯ НА РОСІЙСЬКІЙ УКРАЇНІ

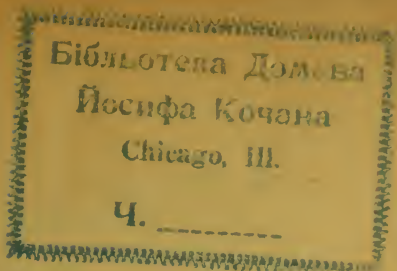
Переказав К. П.

НАКЛАДОМ УКРАЇНСЬКОЇ КНИГАРНІ ІМ. Т. ШЕВЧЕНКА

168 East 4th St., New York

— 1917. —

Над річкою Ворсклою, двацять верст від Полтави, лежить село Солопівка. Через те село вела дорога, котрою їздили давно чумаки. Від коли почали будувати залізну дорогу, по-при те село, нестало більше видно чумацьких возів на дорозі Солопівки; не стало чути пісень українських чумаків.

Солопівці мали добрий заробок в цукрових фабриках, які побудовано близько їх села. Крім тих зарібків солопівці маючи багато волів, найшли гарний заробок при будові залізного шляху.

Кінчив ся великий піст а наближав ся Великдень — Воскресеня Христа — радісний час для християнського села. Наступаюча весна одягнула дерева зелениною і наповнила радостию серця людей.

Солопівці готовились зустрічати великий день. Куди не глянеш оком, всюди кипіла робота. З коминів стелив ся густий дим а в печах горіло жарко. Жінчини готовили паски, баби і т. п. а дівчата клопотались коло крашанок, стараючись їх гарно окрасити.

В Охрима Оселедченка клопоту, як і в других солопівців, було не мало. Ганна, його жінка, Оксання, його дочка і Федор порали ся. Не все команда Охрима була до річи.

— Та чоґоти, Охриме, мішаєш ся не до свого діла?

Охрим побачивши, що жінки правда, що в самім ділі вмішав ся непотрібно, відповідав жінці мовчанкою і дальше цьмоєтав свою люльку.

Охрим Оселедченко, хоч не був багатий, нужди ніколи не знав. Хата його була нова, тепла, простора, і завсїгди чиста. Мав дві парі волів, корову і четверо овець. Свою худобу він всегда на час нагодував і напоїв і тому його худоба мала завсїгди веселий вигляд. Особливо журился всїм Федор. Охрим, дивлячись на него як на рідного сина, дякував Богу, що йому дав його.

Ще тоді, коли Охрим не мав дітїй, до Солопівки зайшла подорожна з маленьким хлопчиком при грудях. Подорожна, хоч була дуже молода, та так занедужала, що далі не могла йти. — Сьвіт не без добрих людей — каже пословиця. Найшли ся добрі люди в Солопівці і дали хорій подорожній приют у себе. Она, як показалося, була дівчина-сирота, що служила наймичкою в місті у панів. Там її звів панський льокей, божив ся і заприсягав ся, що оженить ся з нею а коли она занедужала, він її покинув. Пани, в котрих она служила, довідавши ся від чого она занедужала, відправили її. Нещасна, всїми забута сирота попала до шпиталю. Там она вродила сина а по виході зі шпиталю не знаючи куди удати ся, що робити і де приклонити голову, взяла свого хлопчика охрещеного Федор, пішла в рідне село, сподіючись знайти захист для себе і нещасної дитини. Прийшовши в Солопівку, занемогла так, що далі не могла йти та занедужала тяжко а по немалих болях змерла.

Солопівці похоронили матір а з дитиною не знали що зробити.

Охрим Оселедченко був вже два роки жонатий а не мав дітїй. Перша його дитина по вінчаню, померла по трох місяцях життя.

— А що, жінко, в мене така гадка: возьмемо хлопчика за свого, — висказуючи жені жаль сироти. — Ой, чоловіче, оно нема що казати, але що ми будемо робити, як нам Бог своїх пішле? — Або що? нехай посилав... пришле нам Бог діточок, пришле і чим їх годувати. Приймати сироту, Боже діло, за що нам як не на тїм сьвітї, то на тамтїм буде заплаца.

— Та я-ж хйба-що? як ти так, то і я. Памятай тїльки,

що коли возьмемо дитину, то треба і дівчину взяти, бо я з дитиною і господарством не впораюсь.

— А що-ж? Коли так, то і дівчину возьмемо; я собі, жінко, гадаю, що хлопець нам колись в пригоді стане.

Як загадали, так і зробили. Охрим взяв маленького Федорка, котрий став хаті Оселедченків немов рідною дитиною. Обоє, як Охрим, так і Ганна полюбили сироту.

В три роки пізнійше Ганна привела на світ дочку Оксанну, що справило велику радість для Оселедченків а особливо для малого Федорка. Йому йшло на четвертий рік. З радості він не знав що робити і часто просив Ганну щоби она йому дозволила потримати маленьку Оксанну.

— Ось, бачиш, жінко, кий з него хлопець! ще під стіл пішки ходить а вже береть ся дитину бавити.

Як тільки Оксанна почала ходити, Федор пильнував її як ока в голові — як свою рідну сестру. В пізнійших літах, коли Федор дізнав ся, що він Оксанні не брат і не син Оселедченків, він став думати оженитись з Оксанною.

Федор був парубок гарний і господарний. Горівки не тільки до уст не брав, але навіть не заводив знакомства з тими, що були ласі на горівку. Охрим з Ганною любили Федора цілою душею, як свою рідну дитину. Оксанна дивила ся на Федора як на свого брата. Федор не був з тих парубків, за котрими дівчата бігають і лишнуть як мухи до меду. Дівчата любять звичайно парубка, що має біле і румяне лице, уси і брови чорні, очи що світять ся і бігають як у чорта а словами і собаку переможе. Дівчата не думають, що звичайно в такого парубка і душа така чорна як його уси; що в такого парубка тільки на думці якби обдурити дівчину а описля її покинуть; за таким парубком дівчата звивають ся а на такого як Федор зі щирим серцем не дивлять ся. Ох! в тих дівчат розумні голови... они звичайно звивають ся більше за таким, що собі з них кпить і кепкуючи покидає та ще потім висьміває ся.

Панько Огненко був парубок білий на лиці, чорний усом, тай не диво тому, що дівчата дивили ся на нього з цікавістю.

Не одна вже дівчина плакала на Панька та тільки по тихоньки, крадком перед всіма.

Приглянув ся Панько і Оксанні. Оксанна знаючи, що Панько баламут, сторонила від него і не показувала, що любить його. — Ну, але який-же парубок, коли недурень, не догадає ся, що дівчина кохає. Догадав ся і Панько, що Оксанна зглядом него не рівнодушна і тому почав більше коло неї наскакувати. При нагоді, захвативши Оксанну, Панько говорив їй, що кохає її і т. п. Оксанна на те все затикала свої уши і утікала від него. — Та йдеш ти до свого батька чорта, ти нікчемний баламуте, відчепись від мене! Коли пожалую ся перед батьком або Федором, то тоді ти їх попам'ятаєш. . .

— Бач, яка пані! До неї і притулити ся не можна. Почекай, дівчино, не буду я Панько Огненко, коли не поцілую тебе, та ще як? перед очима твого батька, мати і Федора. Побачиш, коли сего не буде! На то Оксанна бувало лаючи Панька, говорила: — От, таки так. . . Доводилось свині дивитись на небо а медведю по під хмари літати.

— Ой, дівчино, не кишкуй собі з мене; не плюй в керницю, бо прийдешь колись з неї воду пити.

— Дивись, яка велика риба найшлась, що так дуже богацько о собі думає, — казала Оксанна, а само серденько тільки тьох, тьох. . . Відчувало бідненьке, що від того нікчемного Панька буде лихо йому. . .

Настала темненька ніч. Тільки зіроньки, немов брилянти, світили на небі. Хоч до завтра було ще далеко, а вже наоколо церковної огороди стояло немало возів. То селяни з присілків прибули на завтра; оставивши коні в загороді, стояли наоколо св. плащениці, слухаючи діянія св. апостолів. Від часу стало зближати ся до опівночі, соловівці одні в св'яточні убраня, потягнули ся до церкви, несучи зі собою до св'ячення паски. От, от і дочикають ся Христа а відтак задзвонять на утреню.

Старенький дячок з піддячими і двома дідами порядували в церкві, ставляючи свічки а сини отця Николая і хлопці приготувляли, освічене коло церкви і дзвінниці.

— Зараз дочикають ся Христа. Треба запалити лампки, — говорив старший син отця, глянувши на годинник. Хлопці кинулись і вмиль вся церква була освічена. Опізнавши селяни, побачивши сьвітло коло церкви, приспішали ходом. Паламар вийшов з церкви і потягнув за шнурок; роздав ся голос дзвона а хлопці чекаючи на дзвіниці, дружно задзвонили у всі дзвони; з церкви потягнула ся процесія з хрестами, образами і хоругвами. Процесія обійшла церкву і остановилась перед припертими дверми церкви. Засьпівали: „Воскресеніє Твоє, Христе Спасе, ангели поють на небеси.“ Двері відчинились і процесія народу увійшла до церкви.

Охрим Оселедченко з жінкою і Оксанною були в церкві а Федор з пасками на цвинтарю. Тому, що була гарна погода, паски сьвятили на дворі коло церкви. Охрим, як тільки розпочала утренья, підійшов до Федора, витаючи його словами: — Христос Воскрес!

— Христос Воскрес! Воістину Воскрес! — раздалось по церкві.

Христос Воскрес! Оксанно! — роздав ся голос збоку Оксани. Она оглянувши ся, ціла почервоніла. Коло неї стояв Панько Огненко.

— Воістину Воскрес! — тихо промовила Оксанна. Панько обнявши Оксанну, поцілував її двічі а потім підійшов до батька та матери з поздоровленем.

— От, так... Вперед з дочкою а опісля доперва з родичами... Так, хлопче, не ладно.

— Та вже що й казати, Охриме. Коли-б я з вами вперед здоровкав ся, Оксанна тимчасом утікла-б — говорив Панько.

— А що, Оксанна? хиба я не казав, що поцілую при всіх і батькови і матери?

— Ну, хиба це як? Так випало...

— Почекай, дівчино, може ще й не так поцілуєш...

— Що це він тобі казав? — запитав Федор Оксанну.

— Дурницю — відповіла она змішена. Коли-б було

ясно, Федор був би напевно побачив румянець на личку Оксання.

На кінці села, над річкою Ворсклою парубки поробили гойдалки і як тільки пообідали, зараз молодіж почала сходиться до забави. Дівчата гойдалися а парубки, котрі вміли грати на скрипці або на гармонії, явилися зі своїми інструментами. Розпочалася забава на всю губу. Хлопці бавилися в бабу а під вечір і старі прийшли подивитися як молодіж бавиться.

З нагоди великого празднику на забаву зійшлося майже ціле село. Всі були веселі крім Оксання, котру прибили тяжкі думки. Панько не виходив їй з голови. Оксання бачила, що Панько коло неї дуже веться і віддає їй почесність перед другими дівчатами. Она знала, що він з тих парубків, що нині ходить до одної а завтра до другої. Панька в селі всі знали як баламута. Те все знала і Оксання а всеж таки серце тягнуло її до него. Се не уйшло уваги Федора, котрий любив широк. Він бачив, що Оксання не байдужно відносить ся до Панька але потішав себе гадкою:

— Та вже Оксання не буде така дурненька, щоби полюбити такого нікчемного баламута. Хіба-ж она не бачить, що він за зіля? Вона запевно знає що він за парубок. . . Може Оксання не буде моя, але і Панькови не бачити її як свої потилиці. — Так успокоював себе Федор.

Не так гадала Христя, дочка Горпини Краморки. Она зауважала, що її милий Панько став її сторонити. Христя почала слідити за Паньком і скоро переконалася ся, чому Панько уникає її.

— А дивись! а він вже до Оксання липне. . . Побачимо, що то з того буде, — думала Христя. Її взяла лют, коли побачила, що Панько вперед поздоровкався з Оксанняю на Великдень а потім доперва з нею.

— Так не буде, як ти думаєш, бісів сину! — Христя не прийшла повеселитися а тільки слідить за Паньком. Она побачивши Федора на боці від забавляючихся, догадувала

ся, що він любить Оксанну та тужить за нею. Христа підійшовши до него, заговорила:

— Здоров був, Федоре! — Здорова була! — відповів Федор не хотючи.

— Що це ти такий сумний?

— Я сумний? Нічого мені сумувати та ще в такий великий празник.

— Я щось не бачу Оксанни, може она занедужала?

— Ні, она мабуть з мамою прийде; — неохотно відповів Федор.

— А чому она з тобою не прийшла?

— Або я знаю? Хіба-ж я її думки знаю?

— Власне тому тобі важко, що ти не на думці в Оксанни. . . .

— А то чому так?

— А тому, що тобі тепер так солодко, що і в пеклі гірше не буде. . . .

— А то чому так? — спитав в занепокоєний Федор.

— А тому: Оксанна і Панько. . . от тобі ціла історія!

— Байку, чи що повідаєш, дівчино?

— Не байку а правду, — відповіла Христа і пішла до Панька, що оглядав ся на всі сторони за Оксанною.

— То це вона мені казала? . . . Оксанна. . . Панько. . .

що-б його кат взяв! Хто знає, може бісова дівчина говорила дурницю. . . а може. . . Та я сам так думаю, що Оксанна щось не тее. . .

Побачу дальше що то з того буде, — подумав Федор.

Побачивши що Христа підійшла усміхнувшись до Панька, сказав до себе:

— Я бачу, що вона рівнає Оксанну зі своїм Паньком. От, як оно! . . .

— Слухай, Паньку, що я тобі скажу: — почала Христа, підійшовши до Панька.

Втім Панько побачивши Оксанну матерію, не слухаючи Христї, підійшов до них.

Поздоровившись з матерію, Панько сказав обертаючись до Оксанни:

— Оксанно! ходім на гойдалку!

— Нехай в перед другі гойдають ся а я буду опісля, — відповіла она.

— Паньку! ходім на гойдалку! — крикнула Христя, підійшовши до Панька.

— В мене голова не тее... — Оксання сьміючись сказала:

— Христе, він обманює! Недавно кликав мене гойдати ся а тут вже занедужав...

— Та я знав, що ти не підеш, тому я тебе кликав.

— Брешеш! брешеш! брешеш! як дяків цуцик. З Оксанняю гойдати ся здоров а зо мною то нараз хорій... Що це? хіба ти вже кепкуєш Христею, чи що? Панько замовчав і чухаючи ся в потилицю, пішов за Христею а она відвівши його на сторону, сердито кричала:

— Слухай, Паньку! ти божевільний баламуте, що це ти думаєш робити? Думаєш, що я дурна і не бачу, як ти лестиш ся коло Оксання? ... Диви ся, щоби я тобі твої чортові баньки не повибивала... Я не така, як другі дівчата... Я тобі такий гармідер справлю, що ти з Солопівки утічеш в пекло до свого чортового батька!...

— Та що ти сказала ся, чи шо? що ти хочеш від мене? хіба я тобі зробив яке лихо, коли підійшов Оксання? Я бачу, що ти дуже сердита...

— Ох, який ти ласкавий... Не дурна я небачити то, що треба бачити... Я, Паньку, мовчу, а як стану кричати, то попам'ятаєш ти мене.

— Та буде того, буде... Нині Великдень, людям радість а вона починає ляяти...

— Слухай, ледащо! В неділю або на мироносниці підем до шлюбу!

Та підемо, підемо, тільки не роби гармідер. Криком нічого не возьмеш а тільки собі лиха та встиду наробиш.

— Ну, не думай, що ти на таку натрафив, що настрашить ся, тай відчепить ся, — говорила Христя а відтак пішла до дівчат єспівати ягілки.

В голову Панька все більше та більше лізла думка звести і обдурити Оксанну. Женить ся з нею Панько і не думав за-для її малого посагу. Крім того, він не був певний, чи родичі Оксанни згодили-б ся віддати за него Оксанну, коли-б він післав до неї сватів. Оксанна хоч любила Панька, того не показувала а дужала себе холодно зглядом него. То рівнож не мало лютило Панька.

Христя потішала себе як могла. Она зважала, що Панько не винен, але все таки надзирала за Оксанною та рішила з нею вітверто поговорить. При нагоді Христя встрітнувши Оксанну, заговорила до неї:

— Послухай, Оксанно, що я тобі скажу: — Оксанна знаючи про коханє Панька з Христею, спустивши очи, ска-зала:

— А що ти мені бажаєш сказати?

— Оксанно! прошу тебе, остав Панька!

— То ти таке говориш? На що він мені здав ся?

— Оксанно! Панько мене кохає, та не дуже а я його цілим серцем! Він присягав ся, що оженить ся зі мною.

— Ну, то нехай женить ся, — з досадою відповіла Оксанна.

— Я бачу, що він тепер залицяєть ся до тебе.

— Нехай залицяєть ся. Від мене в подарунку гарбуз дістане.

— Ох, Оксанно, Оксанно! і я колись так гадала а тепер вийшло таке, що сказать соромно. . . що хотів, те і зробив. . . Йому це не минеть ся. . .

— Я, не та дурненька, — відповіла Оксанна і відійшла від Христі.

Розмова з Христею дуже огірчила Оксанну. Її все біль-ше і більше тягнуло до Панька. Вітвартість Христі не дійшла до серця Оксанни. Христя не вдоволяючись розмовою з Оксанною, встрінувши Охрима йдучого до млина, поклонилась йому і заговорила:

— Даруйте, Охриме!

— А що скажеш Христе? — запитав Охрим.

— Бачите, я не знаю, як Вам сказати.

— То-ж то таке, що й висказати не можеш?

— Не думайте, що ради якої небудь користи, а тільки жалуюсь до вас, бо она не знає, що він волоцюга, пройдиьсвіт, баламут і біль нічого...

— Та говори до річи! хто вона а хто він?

— Та хто-ж? Оксанна, ваша дочка і Панько.

— А що-ж Оксанна, моя дочкжа?...

— Та тепер нічого, але що буде потім?.. Той баламут все коло неї надскакує.

— А вона що?

— Та вона нічо, але що з того вийде? Дівчата звичайно ласі на таких баламутів.

— Тоби там не було, я за те, що ти о тім звістила, дякую. Правду кажуть, що в жінки волос довгий а розум короткий, — сказав Охрим і місто йти до млина, завернув до дому. Близько дому побачив Охрим Панька, як виходив з його воріт, удачи, що не бачив Охрима.

— Ей, Паньку, зачекай! — крикнув Охрим. Панько став і знявши шапку поклонив ся Охримови.

— Чочо ти прийшов Паньку? — запитав Охрим, дивлячись йому в очи. Панько побачивши, що Охрим пішов до млина, не ожидав його скорого повороту; однак коли побачив, що він вертаєсь, не знав що говорити.

— Та я... я... йшов до свого млина, тай до вас зайшов... — відповів Панько.

— Та чого ти зайшов?

— Ну, або що?... або що?... може вам чого треба? бо ваш млин біля нашого.

— Слухай, Паньку, та на вус собі мотай! Будь чесний і остав Оксанну; буде з тебе тих дівчат, що ти вже одурив...

— Та що-ж я?...

— А то, наші ворота не для тебе.

— Та я... я... Охриме, коли ваша ласка, пішовби з Оксанною до шлюбу...

— Ти, Паньку, не думай собі, що тільки ти розумний а другі дурні. Коли маєш що до мене, приходи коли я дома а не тоді, коли мене нема... сказав Охрим і не слухаючи оправдань Панька, зайшов в хату.

Оксанна чула розмову Панька з батьком і коли батько увійшов в хату, хотіла вийти на двір, но Охрим сказав:

— Оксанно! — Она опустивши голову, вернула. Охрим відізвав ся до жінки:

— Ганно! чого Панько приходив до нас?

— Панько приходив до нас?... Та коли це він приходив? — запитала Ганна.

— А тепер!

— Тепер? дивись! якже він приходив, коли я його не бачила?

— Та це він; таточку, він йшов до двора та вступив щось поспитати вас а коли вас не застав, вийшов, — говорила Оксанна.

— Слушайте, ти мати і ти доню! Щоби я того волоцюги не тільки в хаті, але і колохати не бачив! Оксанно, ти вже че мала дитина і за тобою мати не дивить ся; сама засобою дивись, щоби чого не було. Коли що буде, в мої хаті нема для тебе місця і ти не моя дитина.

— Охрime, та що ти кажеш? Я ніяк не второпаю, чого ти так сердиш ся на того Панька? — говорила Ганна, дивлячись на чоловіка.

— Диви ся, доню, щобишь не зробила мені сорому, — сказав Охрим і пішов до млина.

— Оксанно, що це батьбо говорив? — запитала Ганна, дивлячись на Оксанну.

— Та Господь Бог знає, що батько казав, — відповіла Оксанна сумно.

— Він, доню, чоловік розумний і байки не говорив-би: він вже про Панька споминав.

— А це тато згадував про Панька, що він зі мною жартує.

— Доню! слухай-бо: Федор парубок такий добрий, при-

хильний, щирий, що другого не найдеш. Для мене Федор кращий за рідного сина а тебе він кохає з малку. Йди доню, з ним до шлюбу, — говорила Ганна, поглядаючи на Оксанну.

— Ні, нене рідненька! може коли піду а зараз ні, — жалісним голосом відповіла Оксанна.

— Та чому ні? чим він не догодив тобі?

— Та хіба-ж я кажу, що він мені чим не догодив? Він усім мені догаджає і парубок дуже гарний та любить мене щиро, але я, мамо, не піду з ним до шлюбу: рішучо відповіла Оксанна і щоби не продовжувати неприємної бесіди з матір'ю, вийшла з хати. Стара Ганна не знаючи що думати на відповідь дочки, тільки покивала головою.

Як сказано, соловці заробляли гарні гроші в цукрових фабриках а особливо тогди, як копали буряки.

Настала осінь. В Солопівку приїхали приказчики наймати людей до буряків.

— Приказчики! приказчики! приїхали наймати людей до буряків, — роздав ся голос по селі. В шинку зійшли ся парубки, дівчата, старі і молоді. Зібралось майже ціле село; одні прийшли за роботою, а другі за тим, щоби напити ся даром горівки. Хто не пив горівки того угощали вишнівкою або сливовицею.

Як тільки в шинку зійшло ся багато людей, приказчики сказали шинкареви принести ведро горівки і чверть вишнівки і обернувшись до людей, зарядчик сказав:

— Хто хоче горівки, хай приступає ближше! Не було чого просити. Парубки і дівчата почали порядком приходити до приказчиків а випивши горівки або вишнівки, закушували оселедцем або булкою та відходили. Коли випили горівку і вишняк, зарядчик наймив музику: скрипці, бандуру, гармонію та ще бубун. Начали танці, та такі, веселі, що сам зарядчик не стерпів і пішов присюди та ще й з викрутасами. Відітхнувши по танцю, зарядчик сказав.

— Ну, хлопці, хто хоче, хай гуляє а мені треба до діла. Хто охоту має найнятись до буряків, того сейчас запишу.

Раді парубки та дівчата заробити гроший, щоби потім

було за що купити убранє на Різдество, покинули танці і стали записуватись до буряків.

Федор вже не один раз ходив до буряків, але Оксанна ані разу. В минувшу осінь она збиралась, але мати заболіла і Оксанна осталася дома.

Оселедченки знали, що дівчата балують ся з парубками при буряках, та не дуже гнались за зарібком Оксанни. Оксанна сама не мала дуже великої охоти до буряків але як довідала ся, що Панько записав ся, почала просити ся йти до буряків.

— Таточку, і ви, мамочко, пустіть мене до буряків; піду та побачу, якто гроші заробляють, — говорила Оксанна, вбігаючи до хати. Оселедченки до шинку не ходили, бо горівки не дуже заживали та не мали за чим йти до шинку.

— Що це є? ніколи ти не просила ся до буряків аж тепер. . . — говорив Охрим з упередженєм до дочки.

— Та я, татусю, кторік збирала ся, хіба-ж ви це забули?

Ганна не була против того, щоби Оксанна не йшла до буряків і тому сказала:

— Охрime! Оксанна вторік не пішла до буряків тому, що я занедужала. . .

— Так, так! татусю, дівчата вже починають сьміятись, що я не ходжу до буряків, — говорила Оксанна.

— Нема що й казати — подумав Охрим. Дівчину до роботи привчити нема ніякої шкоди, тільки до тих буряків серце не тягне, — промовив Охрим.

— А богато людей йде до буряків? — запитала Ганна.

— Так, богато! до буряків і дядена йде, — відповіла Оксанна.

— Та бачиш, Охрime, дядина і Федор йде, та най собі дівчина йде, — говорила Ганна.

— Ну, а Панько йде? запитав Охрим, пильно глянувши на Оксанну.

— Та хіба-ж я питала його? може йде. А чому-ж йому не йти? — відозвала ся Оксанна, стараючись говорити рівнодушно.

— Ти не питала його?

— Що ви таке кажете? Від коли ви на него розсердилися, я його ніколи не питаю.

— Ну, що робити; коли-б інші у нас були достатки, ні за що, доню, не пувстивби тебе до буряків. Йди, доню, та не занаста дівочої чести. . . бо она дорозша срібла і золота; дивись, щоби мені не соромитись перед людьми — остро промовив Охрим. Оксанна замовчала. Посилаючи Оксанну, Охрим ще раз строго наказав її вести себе чесно а Федорови приказав стерегти прибраної сестри.

Весела робота при копаню буряків; цілий час чути веселу розмову, сміх, а під вечір робітники повечерявши, гуляють майже цілу ніч; трох або п'ятох музикантів грає а молоді гуляють; старі при музиці засипляють а молоді забавляють ся аж до когутів. Танці танцями, забави забавами а кохане коханем. Дякуючи танцям дівчата зближають ся до парубків. Добре, коли дівчина не ошибнесь, але як попаде на парубка нечесного, то потому дівчина плаче і нарікає на свою судьбу і проклинає свою долю.

Слідила дядина і Федор та не вислідили. Оксанна зійшла ся з Паньком так близько, що коли кінчили копати буряки, она сказала до Панька:

— Ну, Паньку, голубе мій, вже тепер нам треба прикрити наш гріх.

— Якже-ж оно так? — запитав Панько.

— Ага. . . яка ти розумна. . . а що твій батько скаже?

— Та коли довідає ся, що ми зробили, то нічогоісенько не буде казати.

— Но, це не теє, як ти гадаєш; треба над тим подумати.

Пробувала Оксанна вговорювати Панькови присилати свати, але він твердив треба підождати, доки не заробить більше гроший а тогді поженяться.

Перелякалась Оксанна, коли почула материнство. Боючись батька і матери і встиду перед Федором та чужими а до того не знаючи що робити, була дуже пририта. Она ходила

мов не своя, шукаючи случаю де-б поговорити з Паньком, котрий тепер унікав розговорів з нею.

Питалась Ганна Оксання, що з нею робить ся, та не допиталась правди. Она тільки говорила:

— Та це тільки так... це нічо... я як була, так є...

Підглянула Оксання Панька як вів коні до води, взяла ведро і пішла по воду а встрінувши Панька, заговорила:

— Паньку! тепер треба все по божому зробити.

— Ти це про що говориш?

— Я про те... я вже занедужала...

— Та хіба-ж я лікар або знахор, чи що? Йди до знахорки, або лікаря, або до міської лічниці.

Панько добре догадав ся, про яку недугу говорила Оксання, та удавав, що не розуміє, в чім діло.

— Та мені не треба ні знахоря, ні лікаря, я захоріла від тебе...

— Ато в який спосіб?

— В який спосіб? я вже почула материнство... — сказала Оксання, спустивши очи.

— От, тобі на... дивись, що вигадала; була колись правда, та мабуть заржавіла — сказав з досадою Панько.

Слова Панька розлютило Оксання і она сердито сказала:

— Та хіба-ж я деревянна або желізна, що не розумію що зі мною і від коли воно...

— Ну, нехай так буде.

— А коли так, то посилай до мого батька старостів, я вже ручники придбала.

— Еге, я не хочу гарбуза кушати.

— Так було-б колись а тепер не буде.

— Ні, дівчино, ти подожди а я зароблю багато гроший і тоді пішлю старостів до твого батька. Коли він дасть гарбуза, то я з тобою втікнем і тихенько поженим ся.

— Та коли-ж то так буде?

— Я-ж кажу, подожди хай зароблю троха гроша, бо без гроший нічо не вдіеш.

— Та деш ти гроший заробиш?

— Отім я вже гадав. Піду в Полтаву на службу і зароблю гарні гроші.

Обдурена Оксанна рішила ждати. Она не знала, що ціль Панька їхати в Полтаву була за грішми а тому, щоби від неї утічи. Покинути Солопівку Панько не думав на все, лиш тільки на який час доки не скінчить ся історія з Оксанною. Ледащо бояв ся Охрима а найбільше Федора.

— Федор тихий парубок але дуже злий те від него можна набрати лиха і прийде ся з Оксанною до шлюбу йти. Не треба до кінця ждати а втікати скоро з Солопівки, — думав Панько.

Панько взяв в уряді пашторт і зібрав ся їхати в Полтаву. Перед виїздом Оксанна встрінула Панька.

— Та коли-ж ти гроший заробиш? — питала Оксанна Панька. Панько упевняв її, що їде в Полтаву заробити гроший на сесіле.

— Може це буде, як в мене буде дитина...

— От, вже дитина буде... може ще нічогоісенько не буде.

— Хиба-ж я не чую, що зо мною робить ся?

— Коли так, то я не буду довго в Полтаві і вернусь до Солопівки а тоді поберемо ся.

Оксанна повірила словам Панька і опустила його без сліз. Панько приїхавши в Полтаву, став робити в дворі.

Тяжкі настали часи для Оксанни. Боязнь за свою будучність страх перед батьком і встид перед Федором та чужими придавляло Оксанну.

Від Христї не укрилась любов Панька з Оксанною. Она підозрївала наслідки і причину виїзду Панька з Солопівки і при всякий нагодї, побачившись з Оксанною око в око, давала їй до зрозумлення, що вона знає все і лаяла її:

— Тось взяла паскудо? тільки парубка відбилась мені. Ти думаєш, що підеш з ним до шлюбу... дожидай ся вчорайшого дня, може вернеть ся — так говорила Христя до Оксан-

ни. Оксанна на наруги Христї мовчала. Она знала, що коли стане відповідати, то більше лаяня набере від Христї.

Десять, або більше верств від Солопівки розпочали будувати залізну дорогу. В Солопівці явились підрядчики наймати людей до роботи з волами. Охрим з Федором нанялись возити землю за добру платню. Охрим був дуже рад, але Федор ні, бо він тільки раз в тиждень міг бувати в дома. Охрим з Юедором звичайно приїзджали домів в ночі під неділю. Перемінявши сорочки і набравши хліба, сала і пшона, знов під ніч вертали до роботи. Федор не мав нагоди поговорити з Оксанною а то було найгірше для залюбленого парубка. Оксанна була з того рада, бо чула ся спокійнішою, коли їх не було в дома. Особливо она не бажала ласкавих поглядів Федора а навіть бачити його лице. Оксанна думала, що Федор знає не тільки про її любов з Паньком, але навіть то, що она невдовзі стане матерію. В тім она однак помилилась. Федор хоч знав, про її коханє Панька, не пропускав, щоби так далеко зайшло . . .

— Оксана хоч кохає Панька, не така як другі дівчата, щоби дала ся обдурити, — думав Федор.

Оксанна вірила Панькови, що він поїхав в Полтаву заробити гроший на весіля і ждала від него вістки на дармо. Оксанна побачивши, що вже не довго може вкривати свою вагітність і не маючи вістки від Панька, нераз скрившись від матери, тірко заплакала.

Не вкрилось перед матерію те, що її дочка все чогось сумна і все недужа. На запитанє Ганни дочка відповідала:

— Бог з вами, мамо, а чому я маю бути недужа? Та ні, доню, як подивлю ся на тебе, то ти не та стала як була вперед.

— Я, мамо, яка була вперед, така є тепер; що вам щось представляєсь?

Христя повідомила Оксанну, а навіть заклялась, що не ждати її Панька в Солопівці, що він прислав лист і дарунок до родини.

Така вістка так придавила Оксанну, що она рішила все

відкрити перед матерю. Увійшовши до хати, тільки кликнула:

— Мамо! та заридала. . .

— Доню! доню! що тобі таке? Кажи, що тобі таке? От напасть! . . . настрашившись сказала Ганна.

— Тато, мамо рідненька, правду казали, закохала ся з Паньком, тай. . . Доки не пішла до бураків. . . Він, мамо, обіцяв женитись зі мною і втій ціли поїхав в Полтаву заробити гроший на весіле і господарство. Тим часом вже багато часу уплинуло а від него ані вістки ні чутки нема. . . — зтираючи слези, шльохала Оксанна.

— Доню, доню! бідна твоя головонька; тийого полюбила щирим серцем а він мабуть казав тільки, що любить тебе а гадав тільки щоби тебе обдурити та звести, — киваючи головою, говорила Ганна.

— Та ні, мамо! Він мене кохає ширим серцем а тільки я не знаю, чому від него нема вістки? Мамо, а що як я піду в Полтаву?

— А чого-ж ти підеш?

— Та спспитаю Панька, чи скоро вернешь до Солопівки.

— Ой, доню, я думаю, що він пішов в Полтаву не тому, щоби заробити гроший а тільки щоби тебе занехати.

— Ні, мамо, Він не такий! він мене не обманює.

— Ой, доню, чує мое серденько, що ти своєм коханєм придбала собі лихо а нам великий встид.

— Ось, мамо, побачимо що буде, як я піду до Панька.

— Коли ти, доню, думаєш, що так буде добре, їд в Полтаву шукати свого щастя і долі.

Впонеділок раненько, тільки Охрим з Федором відіхали на роботу, Оксанна взяла в торбину яєц та палиничок і повандрувала в Полтаву. Перед виїздом Оксанна випросила в Паньковій тітки адресу до Панька в Полтаві.

Панько в Полтаві наняв ся за парубка в дворі і думав, що вже позбув ся Оксанни і Христі. В тім дворі в господаря була його племинниця, гарна, молода і роботяща дівчина. Господар хоч її любив, все таки она була в дворі лиш наймич-

кою. Панько, як звісно, парубок гарний звернув на себе увагу господаря, котрий його зробив приказчиком а навіть готов був видати за него свою племинню за муж. То було на руку Панькови. Панько вже роздумував якто він ожениць ся з дівчиною господаря та сам стане майже господарем а після заведе своє власне господарство в Полтаві. За Оксанну і думати забув. Племянниця господаря Меляся була рівнож готова вийти за Панька.

Панько видавав овес фірманам і записував крейдою на стіні, скільки кому видав. Меляся переходячи глянула на вулицю та побачила коло воріт ніто жінку, ніто дівчину з торбинкою на плечах. — То була Оксанна.

— Будьте ласкаві скажіть, чи тут живе Панько з Солопівки? запитала Оксанна, поклонившись Мелясі.

— Так, він живе тут, — відповіла Меляся.

— Будьте ласкаві закликати мені його. Скажіть, що його родичка з Солопівки прийшла. — Меляся не даючись довго просити, швидко побігда до шопи а звидівши Панька, сказала:

— Паньку! я сама буду видавати овес а ти йди на вулицю, бо там тебе жде твоя родичка з Солопівки.

— Що за родичка? — запитав Панько.

— Та хибаж я знаю? молода з торбинкою.

— Та деж вона?

— За воротами на вулиці, — відповіла Меляся. Панько поспішно вийшов на вулицю а і побачивши Оксанну остовпів.

— Та чого це ти прийшла? запитав Панько з досадою.

— Паньку, голубе мій коханий! — говорила Оксанна приступаючи до Панька.

— Буде, буде — перебиваючи Панько оглянувсь наоколо, чи не дивить ся хто, поцілував Оксанну.

— Знаєш що, Оксанно, я скажу господареві, що ти моя братова, що-б тобі не було встидно. Завтра я тебе відпроважу а по дорозі розкажу все що і як.

Оксанна згодилася. Панько господареві і Мелясі пред-

ставив Оксанну як братову. Господар бачучи в Оксанні свою будучу фамілію, прийняв її так ласкаво, що она забула про своє лихо і не знала як дякувати Панькови, Мелясі і господареві за ласкавий прием. Особливо радувало Оксанну те, що она бачила у всіх почетеь до Панька.

— Він певно заробляє добрі гроші, коли його всі так поважають, — думала Оксанна.

На другий день Панько відпроваджуючи Оксанну вступив з нею до склепу і купив для неї і для її мати хустки. По дорозі Панько говорив дальше:

— А що, Оксанно? бачила як мене тут всі поважають? ще троха а буде гроший на весіля і де-що купити; ще трошки підожди а підемо до шлюбу.

— Коли-ж то буде? може ще того довго ждати а я ось ось... Люди вже догадались і мені соромно дивити ся їм в очи, — говорила Оксанна успокоєна дарунком від Панька.

— Не людий справа, най собі говорять що хочуть.

— Ой, голубчику мій! що то буде, як батько довідає ся. Перед Федором тільки встид, але батько... Паньку! в мене серце завмирає як згадаю про батька. Він, ти знаєш, такий поважний а тут бач, що його доня зробила. Як згадаю про батька, то в мене небо і сьвіт мутить ся...

— Ти лучше не згадуй а лекше тобі буде.

— Як мені про це не згадувати, коли вона все на гололові сидить.

— Як там в селі Христя? — спитав Панько, щоби перебити неприємну для него розмову.

— Вона неначе скажена. Я від неї спокою не маю як стріну її де-не-будь.

— А що вона тоді скаже, як побачить, що я з тобою до шлюбу піду?...

— Як ти гадаєш? — відповіла Оксанна — певно скажить ся. — Панько весело розсьміяв ся.

Панько провів Оксанну аж за місто. Цілу дорогу говорив з нею так ласкаво, що вона пішла зовсім спокійна домів.

Прийшовши домів Оксанна розказала матери як її гарно

прийняв Панько і его господар і подаючи хустку від Панька.
— сказала:

— Ось, бачите, який Панько добрий! Він і о вас памятає; неси, каже він, матери, хай добрим словом мене згадає. Він, мамо, парубок прихильний та уцтивий.

— Ой, доню, чи часом він не прислав тої хустки мені завязати очи від сорому, що за дочкою не пильнувала, — говорила Ганна, спрятавши хустку вскриню.

Охрим в неділю був в дома. Він заявив Ганні, що-б не ожидала його в дома з Федором на слідууючу неділю.

— Я з Федором в неділю не буду, бо пани і начальники казали, що треба скорійше кінчить роботу.

— Ато чому так? — запитала Ганна.

— Бачиш, щоб часами дощі не впали, треба за погоди упоратись з землею. В неділю будемо мали подвійну платню.
— сказав Охрим і поїхав.

Через неділю по відїзді Охрима, Оксанна привела на сьвіт сина. Рано она звивала ся коло господарки а підіймивши щось тяжкого, занемогла і під вечір Ганна стала бабусею.

Звичайно багато радість і надїй приносить мала дитина, коли она родить ся від правного мужа; мати отверто дивить ся всім в очи а ціла родина радує ся. Зовсім не так буває, коли дівчина приводить дитину на божїй сьвіт. Така дитина приносить зі собою слези і сором для матери; горе рідним і насмїшки чужих людей. На незамужних женщин або дівчат дивлють ся матери їх як на нещастє і кару за гріх; часто, коли ще дитина не успіла на сьвіт прийти, а вже на ню сиплять ся проклони і желаня щоби скоро умерло.

— Ой, лихо! що тепер будемо робити, як Охрим поверне. — говорила Ганна.

Вечером Оксанна породила а на другий день вже ціле село знало про це і судам і пресудам не було кінця. Жена брата Ганни прийшла переконатись, чи правду люди говорять по селї.

Дивись! що наробила, — говорила Ганна утираючи сле-

зи — лучше-б мені не родитись було на світ, чим тепер от це бачити. . . Прийдесь тепер очи закривати перед людьми зі встиду. Ой, Боже мій, Боже! що то буде як вернеть ся Охрим та побачить дитину — внука. . .

— А мені що? мені рівнож придесь зиркати очима або дивитись вземлю перед людьми, — говорила дядина з досадою.

— А, Боже мій! та що вам за біда? Коли таточко буде даяти, так тільки мене, бо я тільки тому винна. Ох! колиб не ті буряки. . . нічого-б тепер не було, — говорила Оксання.

— Знаєш, доню, старий ще скоро не вернеть ся до дому; тим часом, коли здужаєш, неси дитину до її батька а коли він відцураєсь від неї, покинь в городі; там вже заопікують ся нею — говорила Ганна.

— Ні, мамо, ні, рідненька нене, того я не зроблю! буде в мене того гріху, щом породила дитину; не покину я дитини на чужі руки як песя. . . що буде, то буде а дитини свої не покину! — рішучо сказала Оксання та рішила відвідати Панька з дитиною.

Зі страхом ожидала Оксання з матерію повороту батька. На кінець він вернув веселий і вдоволений, бо заробив багато гроший. Охрим оставив Федора з волами в річці напоїти воли а сам поспішно зайшов до дому.

Увійшовши в хату, Охрим помолив ся до образів а опісля обернувшись до жінки і дочки сказав:

— Тапер з вами, мати і доню, будемо здоровитись — говорив Охрим весело.

Охрим не замітив сумного вигладу мати і дочки. Він підійшов до жінки і поцілував її.

— Я покинув Федора напоїти воли а сам скорійше прийшов до вас; ну, як ви туть господаруєте?

— Та оно, Охрime, усе. . . тільки. . . сїдай їсти; ти певно дуже голоден, — говорила Ганна, поглядаючи зі страхом на колиску.

— Та нехай Федор прийде, то поїмо — відповів Охрим а побачивши сумний вигляд Ганни і Оксання, запитав.

— Я бачу, ви щось сумні; чи не занидужали небоги?

— Ні, я нічого, тільки Оксанна трохи. . . — несміло говорила Ганна.

Заскрипіли ворота і Федор вїхав з волами а розпрягнувши їх, скоро увійшов до хати. Помолившись до образів, він поздоровив Ганну і Оксанну.

— Сідай скоро за стіл, мати скоро галушок дасть, бо в мене в жи вотї собаки брешуть. — Федор сів за стіл а Ганна застеливши стіл, поставила галушки. Охрим і Федор не звертаючи уваги на Ганну і Оксанну, випорожнювали скоро миски. В тім заплакала дитина. Охрим і Федор перестали їсти із задивленем глянули на Ганну і Оксанну.

— Що це таке? чи не мала дитина плаче? Ганна спустивши голову, махнула рукою.

— Таточку рідненький! простїть мені! що хоч робїт, збийте а тільки простїть! — крикнула Оксанна, падаючи перед батьком на колїна.

— Ото виховав собі доню на потїху. . . Ти, стара чому не пильнувала паскуди? — крикнув Охрим, встаючи з за стола.

— Мама не винна, таточку! я тільки. . . плакала Оксанна.

— Коли ти таке наробила, моя хата тобі чужа а я тобі не батько! Бери собі свою дитину і йди там, десь її придбала.

— Тату! — почав говорити Федор, но Охрим перебив його:

— Мовчи, сину, батькови не перебивай, де тебе не питаюсь, та ти не мішай ся.

— Чувало моє серце, що той волоцюга Панько наробить менїлиха; так воно і прийшло. . . Що-б йому нї дна, нї покришки! . . . Чуєш, Оксанно, бри собі свою дитину і йди куда тебе очи несуть. — Охрим вийшов з хати зі слезами в очах.

Тяжко було старому виганяти з хати улюблену доню за те, що вона зродила. Він так гордив ся перед селянами своєю дочкою а тут вона дівчиною вродила сина.

— Тось собі, доню, наробила . . . Ой лишенько моїй голові, — говорила Ганна.

— Нічо, мамо, — ось побачите що буде як я піду з дитиною в Полтаву а відтак верну до вас з чоловіком.

— Та куди ти підеш до того скажено Панька, коли він вже оженив ся — крикнув Федор.

— То певно тобі говорила Христя. Вона бреше бо Панько її покинув і тому она вигадує щоб я сумувала, — говорила Оксанна.

— Ні, Оксанно, Христі я не бачив а чув так від родичів Панька.

— Не буде того, що-б Панько йшов до шлюбу з другою а не зо мною. Він мені заприсягав ся; він має сумліне. Побачиш що буде, коли я піду до Панька, — говорила Оксанна і взявши дитину попрощала ся з Ганною і Федором та вийшла з хати.

— Доню, моя доню, бідна твоя головонька . . . заналасгло тебе твое нещасне кохане, тільки могла промовити Ганна, і заридала.

— Мамо, мамо! неплачте а побачите, кінець тому буде гарний — сказав Федор.

— Сину мій, та який-же буде гарний кінець, коли вже дівчина заналасгла себе і батько вигнав її з хати?

— Бачите, Панько більше як певно, відцурав ся від неї. Оксанна, я певний, тепер піде зімною до шлюбу.

— Сину мій любий! голубе сивий! чи воно так буде? — відповіла Ганна.

— Мамо, нехай мене Бог скарає, коли я не ожениюсь з Оксанною, як тільки она на те згодить ся. Мамо, серце мені так каже, що так буде.

— Ох, сину мій, дав-би Бог, щоби так було, — говорила Ганна.

— Тепер треба мені йти в Полтаву, бо Оксанні з дитиною в дорозі буде тяжко.

— Сину мій, сину! яке в тебе добре серце! йди в Полтаву і пильнуй Оксанни

— Буду, мамо, буду пильнував її як ока в голові, — а попросившись з Ганною, вийшов з хати.

Федор хоч скоро йшов, Оксанни неміг дігнати. Она вийшовши тільки за село, побачила що їде Грицько. — А куди ви, Оксанно йдете? — запитав Грицько.

— В Полтаву до батька дитини, — сьміло відповіла Оксанна.

Грицько знав, що вона вродила дитину.

— Коли в Полтаву, то сілайте, поїдемо разом — я також їду в Полтаву.

— Спасибі Вам, Грицьку, за Вашу щирість, — відповіла Оксанна, сідаючи на віз а Грицько довів її до двора, де жив Панько.

Веселий і вдоволений був Панько. Оксанна, після його думки, спокійно жде в Солопівці а він тим часом завтра справить весіле і ожениць ся з племинницею господаря. Гості зібрали ся, а Панько звивав ся, заглядаючи в очі Мелясі. Втім нараз Панько почув голос на дворі:

— Братова! братова! прийшла Панькова. — Панько оставпів почувши ті слова і не знав що почати чи сидіти коло Мелясі, чи вийти до Оксанни. Коли Оксанна увійшла до хати, Панько не знав де дітись. Меляся не помітивши що з Паньком дієся, пішла на зустрічу Оксанни, а поцілувавши її, сказала:

— Дякую Вам, сестричко, що прийшли на весіле.

Оксанна відступивши від Мелясі, заговорила до Панька:

— Паньку! чи то правда, що ти з Мелясею йдеш до шлюбу? Люди добрі, чи є на сьвітї правда? Слухайте: не братова я Панькова а коханка; він мені заприсягнув, що ожениць ся зі мною. Він мені говорив, що їде в Полтаву гроший заробити на весіля, та як пішов в Полтаву, мене забув. Ось то його дитина! мій батько прогнав мене з хати. Люди добрі! дайте мені дару що мені тепер робити? . . . Паньку, Паньку! бій ся Бога та опамятай ся, що ти робиш. . . чому мене покидаєш і свою рідну дитину? — кричала Оксанна ридючи.

Всі гості мовчали. Перший заговорив Панько:

— Що це за напасть? відки ти ся взяла та ще з дитиною? Богато є вас таких паскуд. . . Мені треба жінку чесну а не таку як ти. . . Як не підеш з відси по доброму, то закличу поліцію що-б тебе забрала! —

Оксанна не хотіла дати віри своїм ушам на те що почула від Панька.

— Паньку, Паньку! та що це ти кожеш? схаминись! Та коли їхав в Полтаву то говорив мені, що йдеш гроші заробити на весіля і господарство.

— Паньку рідненький! як-же мені тепер з дитиною бути?

— Йди собі гет! ти причіпко, бо зараз поліцію закличу — ти мабуть і пашпорта не маєш.

На слова Панька Оксанна майже не притомна крикнула:

— Коли так, то бери собі дитину і кидаючи дитину до Панька, хватилась за голову. Нещасна дитина, ударившись о Панька, упала на землю. Всі кинули ся до дитини, але дитина була забита. В хаті почалась мітушня. Люди схватили Оксанну, котра дерла собі волося на голові.

Господар тим часом вибіг донести до поліції о випадку. Коли прийшла поліція, Оксанна прийшла до себе та гірко плакала.

Побачивши поліцію, Оксанна закричала:

— Беріть мене! арештуйте! я убійниця власної дитини. . . я винна!

Оксанну арештували і відвезли до криміналу. Коли Федор прийшов в Полтаву, Оксанна була вже під арештом. На велике горе він довідав ся о цілім випадку. Бідний парубок заплакав-як мала дитина. Побачивши его Меляся і господар, запитали Федора хто він і чому йому так жалко Оксанни. Федор розповів їм про все, що знав. Меляся і ціла родина успокоїли Федора. Він побачивши Панька, закричав до него:

— Кримінальнику! мурмуло нікчемний! через тебе дівчина пропадає... Нато Панько сьміяв ся злобно; він не знав, що Федор розказав Меляси і господареві все про него. Панько розлючений почав грозити Федорові поліцією, але господар перебив йому і сказав:

— Почекай, Паньку! коли треба буде поліції, то я сам закличу, бо я туть господар а не ти.

— Чому-ж він мене має? — Панько хотів ще щось говорити та господар перебив йому:

— Федор тебе лає по заслужі; щось придбав, то маєш.— Бачили чортові очи, що купували а тепер хоч най повіла зять. Тепер, Паньку бери свої річи і забирай ся від мене. Мені треба чесного чоловіка, а не такого баламута як ти.

— Та як-же воно так?... а Меляся... а весіле?... — питав Панько.

— Паньку! ти говорив мені, що я перша дівчина, котру ти сподобав а тепер бачу коханки твої та ще з дітьми. Ні, жінкою твою я не буду; з таким нікчемним баламутом як ти, я до шлюбу не піду.

— Бачиш, що каже Меляся? Тепер йди собі Паньку з відки сам прийшов, — сказав господар.

— Панько не рад, але мусів забрати ся від господаря.

— А що ти тепер будеш робити? — запитав господар Федора.

— Я, пане господар, хочу побачити нещасну дівчину — Оксанну і купити її де-що.

— Бачу я, що ти добрий парубок. Знаєш що? Зістань ся у мене наймитом а в неділю відвідаєш Оксанну.

Федор з радостію остав ся в доброго господаря.

Тяжко було Оксанні сидіти в криміналі, та не тому, що сиділа за ґратами як звірюка а тому, що її мучило сумліне зате, що вона забила свою дитину. Обмана Панька, гнів батька і встид перед людьми не так мучив Оксанну як те, що она вбійниця власної дитини.

— Боже мій, справедливий! зроби так, щоби судії укарали мене як найгірше за те, що я забила дитину. Я прийму всі муки на тім сьвітї, тільки, Ти Боже, прости мні хріх і скари на тім сьвітї. — Так часто молила ся Оксанна.

В неділю, коли Федор прийшов відвідати Оксанну, она не хотіла його бачити, бо думала що це Панько, котрого тепер страшно зненавиділа.

— Дядьку, я не хочу бачити того парубка, що накоїв мені тільки лиха, — говорила Оксанна. Коли однак переконала ся, що то Федор, вийшла скоро до него і заговорила:

— Федоре, голубчику, то ти?

— Та я, Оксанно! Я велід пішов за тобою з Солопівки та не догнав. Ти певно дуже скоро йшла, бо я тебе не міг догонити; коли-б я тебе був згонив, не наробила-б ти того лиха.

— Що батько і мати?

— Та я тепер наняв ся у Палькового господаря. Він Панька прогнав а Меляся його відцуралась. Батько і мати запевно не знають, що тут діє ся. Ти, Оксанно, не лякай ся. Мені вчені люде говорили, що судії тебе оправдають, бо ти не навмисно убила дитину.

— Ні, Федоре, голубчику мій! Коли мене судії укарають, то Бог простить а це мені дорозше всего.

— Оксанно! коли судії оправдають, то і Бог оправдає; ти зробила це не хочачи.

— Хіба-ж я бажала смерти своїй дитинї, чи що? Та-ж звїрина своїх дітий годує і кохає.

— Ти, Оксанно, не сумуй! щастє наше ще не втікло. Як тебе випустять з криміналу, ми поженимо ся і вернемо в Солопівку як чоловік і жінка та заживемо щасливо.

— Федоре! хіба-ж ти після цього, що я наробила, не відцурав ся від мене?

— Хай Бог буде сьвідком, що я від тебе не відцурав ся.

По бесіді з Федором Оксанна повеселіла. На кілька днів перед судом приїхали родичі Оксанни. На зустрічу мати з дочкою розплакались. Охрима мучила совість, що він прогнав Оксанну з дому як собаку.

Наступив день суду. Оксанна молилась до Бога о прощенні гріху за убійство власної дитини. Коли запитали судії Оксанну, чи вона вважає себе винною за убійство дитини, она відповіла:

— Так, я винна і всі люди бачили, що я вбила дитину.

— Розкажи як-же ти зробила? — запитав оден з судіїв. Оксанна докладно розповіла судіям, як прийла до Панька і кинула дитину до него.

Судії з розказу Оксанни і на підставі зізнань були переконані, що она не думала убити дитину.

На кінець судині пішли рішати, як зкарзати Оксанну. Всі в суді бажали, щоби Оксанну увільнено. Нараз вийшли судії и стало тихо.

— „Тому, що селянка, Оксанна Оселедченко убила свою дитину не навмисно, суд признає її не винною.” Далше оден судія, обернувшись до Оксанни сказав:

— Ви свободні і можете йти зі своїми родичами домів. — Оксанна поклонившись судіям, підійшла до родичів, котрі з радости цілували її і плакали.

— Ну, а тепер, Оксанно, дівчиною-покриткою тобі не гарно. Я тебе благословлю і йди за Федора, — сказав Охрим.

— Коли Федор схоче, та най буде як ви казали.

У Федора не було що питати. Він тільки того чекав. Охрим Оселедченко справив весіля та на весілю втяв з Ганною такого козака, що парубки на него тільки дивили ся та твигали раменами.

По весілю на другий день Охрим відо́брав ся до Ганни

— А що, стара, не казав, що приймати сироту боляче діло і за то Бог відплачує. Ось бач, в яку пору став нам Федор в пригоді.

Панько по тім, як його господар прогнав, майже здурів. Коли вернув до Солопівки, дівчата не хотіли з ним приставати і тому він оженив ся з Христею та не на велику радість Христя за те, що він любив Оксанну, часто частувала його качілкою і лопатою так, що Панькови приходилось часто ховатись перед його жінкою в куток за піч тай сидіти доки она не успокоїть ся.

К О Н Е Ц Ь.

UNIVERSITY OF ILLINOIS-URBANA

3 0112 073220326